

LEILA NISULA TOIM.

Polkuja suomalaiseen yhteiskuntaan

ESIKOTOUTUMISEN MAHDOLLISUUDET
TURVAPAIKANHAKUVAIHEESSA

Elinkeino-, liikenne- ja
ympäristökeskus

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

Polkuja suomalaiseen
yhteiskuntaan

JYVÄSKYLÄN AMMATTIKORKEAKOULUN JULKAISUJA 246

NISULA LEILA (TOIM.)

Polkuja suomalaiseen yhteiskuntaan

ESIKOTOUTUMISEN MAHDOLLISUUDET
TURVAPAIKANHAKUVAIHEESSA

jamk.fi

Jyväskylän ammattikorkeakoulu

JYVÄSKYLÄN AMMATTIKORKEAKOULUN JULKAISUJA -SARJA

© 2018

Tekijät & Jyväskylän ammattikorkeakoulu

Nisula Leila (toim.)

POLKUJA SUOMALASEEN YHTEISKUNTAAN
Esikotoutumisen mahdollisuudet turvapaikanhakuvaiheessa

Kannen kuva • istock
Ulkoasu • JAMK / Pekka Salminen
Taitto ja paino • Suomen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print • 2018

ISBN 978-951-830-488-6 (Painettu)

ISBN 978-951-830-489-3 (PDF)

ISSN-L 1456-2332

JAKELU

Jyväskylän ammattikorkeakoulun kirjasto

PL 207, 40101 Jyväskylä

Rajakatu 35, 40200 Jyväskylä

Puh. 040 552 6541

Sähköposti: julkaisut@jamk.fi

www.jamk.fi/julkaisut

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ.....	8
ABSTRACT	9
LUKIJALLE.....	10

LUKU 1: ARJEN RAKENTUMINEN TURVAPAIKKAPROSESSIN AIKANA

Leila Nisula & Tuija Ketola JOHDANTO	16

Leila Nisula & Tuija Ketola VASTAANOTTOKESKUKSET TOIMINTA- JA ELINYMPÄRISTÖNÄ.....	17

Tuija Ketola OSALLISUUSTYÖN LÄHTÖKOHDAT	28

Tuija Ketola OSALLISUUSTYÖ ARJEN RAKENTUMISEN ERI VAIHEISSA	39

Riikka Sinivuo MIELEKÄS ARKI TERVEYDEN JA HYVINVOINNIN EDISTÄJÄNÄ	55

Riikka Sinivuo KULTTUURIN MERKITYS TERVEYDEN JA HYVINVOINNIN KOKEMISELLE	67

LUKU 2: PSYKOSOSIAALINEN TUKI TURVAPAIKANHAKUPROSESSIN AIKANA

Leila Nisula JOHDANTO	80

Tiia Luotojoki TURVAPAIKANHAKIJOIDEN MIELEN HYVINVOINTI JA PSYKOSOSIAALISEN TUEN TARVE.....	81

Tiia Luotojoki
ESIKOTOUTUMISVAIHEEN PSYKOSOSIAALISEN TUEN PROSESSI JA
MALLINNUKSEN OTTO-HANKKEESSA92

Kambiz Ghafouri
MENTAL HEALTH SITUATION AMONG YOUNG SINGLE MEN
IN RECEPTION CENTRE97

Lotta Vesamäki
TURVAPAIKANHAKIJAN PSYKOSOSIAALISEN TUEN
VAHVISTAMINEN 102

Jenny Joensuu & Ninna Salakka
SARJAKUVAMENETELMÄ OSANA TURVAPAIKANHAKIJOIDEN
PSYKOSOSIAALISTA TUKEA 109

LUKU 3: TYÖELÄMÄVALMIUKSIEN KEHITTÄMINEN TURVAPAIKAN HAKEMISEN AIKANA

Leila Nisula
JOHDANTO122

Leila Nisula
TURVAPAIKANHAKIJOIDEN OSALLISUUS TYÖHÖN 123

Leila Nisula
TYÖELÄMÄVALMIUKSIEN KEHITTÄMISEN PROSESSI 134

Teija Häyrynen
LUOVA TOIMINTA, TANSSI JA KINESTEETTISEN KIELEN OPPIMINEN
OSANA TURVAPAIKANHAKIJOIDEN ESIKOTOUTUMISEN MALLIA 148

LUKU 4: OSAAMISEN TUNNISTAMINEN TURVAPAIKANHAKUVAIHEESSA

Leila Nisula
JOHDANTO 162

Leila Nisula
OSAAMISEN TUNNISTAMISEN MAHDOLLISUUDET JA RAJAT
VASTAANOTTOKESKUKSESSA 163

Leila Nisula

OSAAMISEN TUNNISTAMISEN PROSESSI TURVAPAIKAN
HAKEMISEN VAIHEESSA..... 176

KIRJOITTAJAT..... 192

TIIVISTELMÄ

Nisula Leila (toim.)

Polkuja suomalaiseen yhteiskuntaan

Esikotoutumisen mahdollisuudet turvapaikanhakuvaiheessa

(Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisu, 246)

Tämä julkaisu syntyi OTTO – Osallistuva arki kotoutumisen tukena – Turvapaikanhakijoiden sosiaalista osallisuutta vahvistava esikotoutumisen malli-hankkeen (2016–2018) tuloksena. Hanketta rahoitti Euroopan sosiaalirahasto. Hankkeen toteutuksesta vastasi Jyväskylän ammattikorkeakoulun hyvinvointiyksikkö ja yhteistyökumppaneina toimivat alaikäisten turvapaikanhakijoiden ryhmäkotipalveluja järjestävä Ryhmäkoti Redi sekä Suomen Punaisen Ristin ylläpitämät Keuruun ja Salmirannan vastaanottokeskukset. Hankkeen tavoitteena oli tukea turvapaikanhakijoiden osallisuutta.

Julkaisun esikotoutumisen mallissa tarkastellaan neljää eri kotoutumista vahvistavaa osa-aluetta. Kotoutumista tukevat turvapaikanhakijoiden mielekkään arjen rakentuminen, riittävä psykososiaalinen tuki, työelämävalmiuksien edistäminen ja aiemmin hankitun osaamisen tunnistaminen turvapaikkaprosessin aikana. Jokaisesta osa-alueesta on tuotettu julkaisuun erillinen prosessikuvaus, joiden pohjalta esikotoutumista voidaan turvapaikka-ajalla edistää.

Tämän julkaisun sisällöstä ja ulkoasusta vastaa hankkeen päätoteuttaja Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Kiitämme kaikkia turvapaikkaa hakevia henkilöitä ja heidän kanssaan työskenteleviä työntekijöitä, jotka ovat omilla kommentteillaan ja näkökulmillaan myötävaikuttaneet tämän julkaisun syntymiseen.

Avainsanat: turvapaikanhakija, maahanmuuttaja, esikotoutuminen, kotoutuminen, psykososiaalinen tuki, työelämävalmiudet-/taidot, aiemmin hankitun osaamisen tunnistaminen

ABSTRACT

Nisula Leila (ed.)

Polkuja suomalaiseen yhteiskuntaan

Esikotoutumisen mahdollisuudet turvapaikanhakuvaiheessa

(Publications of JAMK University of Applied Sciences, 246)

This publication is a result of Promoting participation in asylum seekers' everyday life – Model for early integration (OTTO) project 2016–2018. Project was funded by European Social Fund and JAMK University of Applied Sciences, School of Health and Social studies was the responsible actor in the project, working in cooperation with local reception centers run by Finnish Red Cross in Keuruu and Salmiranta and Redi in Suolahti. Aim of the project was to support the participation and inclusion of asylum seekers.

This publication presents a model of pre-integration with four sections that support pre-integration: Building meaningful everyday life, sufficient psychosocial support, recognizing prior competences and skills for working life. Each section includes process description, which can be used to support pre-integration during the waiting time in reception centers.

JAMK University of Applied Sciences is responsible for the content and appearance of this publication. We are grateful to every asylum seeker and the professionals working with them who have contributed to the publication and the guide for pre-integration with their comments and viewpoints.

Keywords: asylum seeker, immigrant, pre-integration, psychosocial support, transferable skills, work life skills, recognizing prior learning and competence

LUKIJALLE

OTTO-hankkeen lähtökohtana oli tarkastella esikotoutumisen mahdollisuuksia vastaanottokeskuksissa turvapaikanhakijoiden määrän noustua poikkeuksellisen korkeaksi vuoden 2015 aikana. Korkea turvapaikanhakijoiden määrä vuosina 2015–2016 aiheutti sen, että myös turvapaikkapäätösten odotusajat pitkittyivät. Edelleen, tämän julkaisun kirjoittamisvaiheessa, hankkeen yhteistyökumppanina olleessa vastaanottokeskuksessa on sellaisia henkilöitä, jotka ovat tulleet Suomeen jo 2015–2016. Nämä henkilöt eivät, ennen myönteistä turvapaikkapäätöstä, kuulu kotouttamislainsäädännön piiriin. Pitkä odottelu-aika vastaanottokeskuksissa muodostuu usein turhauttavaksi, ilman mielekästä arkea, tekemistä ja mahdollisuutta hankkia uudessa yhteiskunnassa ja kulttuurissa osallisuutta edistäviä tietoja ja taitoja. Tähän odotteluvaiheeseen pyrittiin OTTO-hankkeessa etsimään ratkaisuja, jotka antaisivat paremmin valmiuksia ja edellytyksiä osallistua ympäröivään yhteisöön. Lähtökohtana OTTO-hankkeen esikotoutumisen mallin kehittämässä oli siten ajatus siitä, että vastaanottokeskuksissa pidentyneet odotteluajat voitaisiin hyödyntää paremmin turvapaikanhakijoiden yhteisöön osallistumisessa. Tämä edesauttaisi mahdollista myöhempää integroitumista suomalaiseen yhteiskuntaan vähentäen samalla syrjäytymisriskiä. Hankkeen tavoitteena oli vastata tähän tarpeeseen kehittämällä turvapaikanhakuvaiheeseen esikotoutumisen malli ja siihen sisältyvien eri osa-alueiden prosessikuvaus.

Hankkeen toteutuksesta on vastannut Jyväskylän ammattikorkeakoulun hyvinvointiyksikkö. Yhteistyökumppaneina hankkeeseen osallistuivat Suolahdella toimiva alaikäisten ryhmäkoti Redi sekä Keuruun ja Salmirannan vastaanottokeskukset. Haasteita turvapaikanhakijoiden tilanteessa kuvaa myös se, että hankkeen aikana yhteistyökumppaneita jouduttiin vaihtamaan kahden kertaan. Tämä johtui siitä, että kaksi hankkeen alkuvaiheessa mukana ollutta vastaanottokeskusta (Puuppolan ja Saarijärven vastaanottokeskukset) jouduttiin maahanmuuttoviraston päätöksellä lakkauttamaan hankkeen toteutusajalla. Myöhemmin hankkeeseen mukaan tullut Keuruun vastaanottokeskus ja myös Ryhmäkoti Redi lakkautettiin, jolloin hankkeen loppuvaiheen ainoaksi toimintaympäristöksi jäi Salmirannan vastaanottokeskus. Hankkeen toteutukseen kohdistuvien haasteiden lisäksi nopeat vastaanottokeskusten lakkautumiset aiheuttavat haasteita myös turvapaikkaa hakeville sekä heidän kanssaan työskenteleville työntekijöille. Lakkautuvien vastaanottokeskus-

ten asukkaat joudutaan siirtämään lakkautusten vuoksi, joskus useampaan kertaan, jolloin henkilö joutuu aina uudelleen sopeutumaan uuteen toimintaympäristöön, alueeseen ja uusiin työntekijöihin. Lakkautukset merkitsevät epävarmuutta työn jatkumisesta myös työntekijöille, jolloin innokkuus työn kehittämiseen laskee.

Tässä julkaisussa esiteltävä esikotoutumisen malli ei kuvaa yksittäisen vastaanottokeskuksen toimintatapoja, vaan se on kooste sekä teoreettisesta että käytäntölähtöisestä tiedosta eri vastaanottokeskusten turvapaikanhakijoiden ja henkilöstön tuottamana. Vaikka kotoutumisen tukeminen ei lainsäädännöllisesti kuulu vastaanottokeskusten työhön, voidaan vastaanottokeskusten arkisissa toiminnoissa huomioida kotoutumiseen sisältyviä osa-alueita niissä arkisissa käytänteissä, joita vastaanottokeskuksissa tehdään. Tämä mahdollistaisi henkilön kotoutumisen prosessin alkamisen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa maahan saapumisen jälkeen nopeuttaen myöhempää integroitumista yhteiskuntaan.

Julkaisu on jaettu esikotoutumisen eri osa-alueiden mukaan neljään eri lukuun. Luvuissa tarkastellaan esikotoutumiseen liittyviä teemoja. Teoreettisen tarkastelun tarkoituksena on antaa kuva siitä, mitä kyseessä olevasta aiheesta tänä päivänä tutkimusten pohjalta keskustellaan. Teoreettisen tiedon lisäksi artikkeleissa esitellään käytännön läheisempi esikotoutumisen mallinnus ja siihen sisältyvät prosessikuvaukset. Nämä tuotettiin OTTO-hankkeen aikana toteutettujen käytännön toimintojen ja kokemusten pohjalta teorian lisäksi. Mallinnukset sisältävät turvapaikkaa hakevien ja heidän kanssaan työskentelevien työntekijöiden näkemyksiä, haastatteluja ja epävirallisia keskusteluja sekä koulutus-, konsultaatio- ja tietoiskupäivien aikana tehtyjä havaintoja ja kokemuksia.

Julkaisun lisäksi hankkeessa kehitettiin turvapaikkaa odottaville sähköinen esikotoutumisen opas. Oppaan materiaalit luotiin hankkeessa tapahtuneiden toimintojen pohjalta. Oppaan tarkoituksena on tukea turvapaikkaa hakevia henkilöitä osallistumaan suomalaiseen yhteiskuntaan antamalla heille tietoa suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin toimintaperiaatteista. Myös sähköinen opas on jaettu esikotoutumisen osa-alueiden mukaan neljään eri kotoutumista edistävään teemaan, joissa jokaisessa käsitellään turvapaikkaa hakevan näkökulmasta keskeisiä aiheita. Opas on pyritty kehittämään mahdollisimman selkokieliseksi siten, että se osaltaan tukee informaation saamisen lisäksi myös suomen kielen keskeisten käsitteiden oppimista esikotoutumisen aihealueilta. Oppaan työstämisessä on hyödynnetty kaikkea sitä kokemuksiin, havaintoihin ja haastatteluihin pohjautuvaa tietoa, joka on noussut esille sekä turvapaikkaa hakevien, että työntekijöiden kanssa työskentelyjen aikana. Li-

säksi oppaaseen on pyritty liittämään muista hankkeista saatuja menetelmiä kotoutumisen vahvistamiseksi. Turvapaikanhakijoille suunnattu sähköinen opas esikotoutumiseen sisältyvien osa-alueineen on löydettävissä Jyväskylän ammattikorkeakoulun oppimateriaaleista Opas esikotoutumiseen <http://oppimateriaalit.jamk.fi/otto/>. (Opas esikotoutumiseen 2018.)

Konkreettisina toimintoina OTTO-hankkeen aikana toteutettiin kolmessa eri vastaanottokeskuksessa esikotoutumista edistäviä koulutus- ja tietoisuutta sekä erilaisia teemapäiviä turvapaikkaa hakevien arjen mielekkään jäsentymisen vahvistamiseksi, psykososiaalisen tuen edistämiseksi sekä työelämätaitojen ja osaamisen tunnistamisen kehittämiseksi. Hankkeessa järjestetyt koulutuspäivät ja erilaiset tietoisuuskäytännöt sisälsivät suomalaiseen arkeen ja kulttuuriin tutustumista, työelämätaitojen kehittämistä sekä terveyden ja psykososiaaliseen hyvinvointiin liittyviä liittyviä teemoja. Konkreettisessa työskentelyssä turvapaikanhakijoiden kanssa hyödynnettiin ja sovellettiin asiakaslähtöistä toimintatapaa. Tällöin tavoitteena ei ollut pelkästään informaation jakaminen, vaan pyrkimyksenä oli myös koota asiakaslähtöisesti osallistujien näkökulmia esikotoutumisen eri osa-alueista ja niistä vahvistavista toiminnoista.

Turvapaikkaa hakeville henkilöille suunnattujen toimintojen lisäksi hankkeessa organisoitiin kehittämispäiviä myös vastaanottokeskuksissa työskenteleville työntekijöille. Niukoista resursseista johtuen työntekijöillä oli mahdollisuus osallistua ainoastaan osittain heille suunnattuihin toimintoihin. Työntekijöiden kuvauksia vastaanottokeskustyöstä saatiin haastattelujen ja konsultointien avulla. Esikotoutumisen mallinnuksen prosessiin työntekijät eivät systemaattisesti osallistuneet, vaan varsinaisesta mallinnuksesta vastasi OTTO-hankkeen asiantuntijatiimi. Mallinnuksesta kerättiin palautetta vastaanottokeskuksen työntekijöiltä ja turvapaikanhakijoilta.

Hankkeessa kokeiltiin ja testattiin erilaisia toimintoja, joiden avulla oli mahdollisuus saada suoraa palautetta myös turvapaikanhakijoilta sekä mahdollistaa heidän osallisuutensa esikotoutumisen mallin luomiseen. Hankkeessa kokeiltiin mm. luonnon hyödyntämistä turvapaikanhakijan hyvinvoinnin ja psykososiaalisen jaksamisen tukena, kestävän kehityksen ja Green Care-päivän toteuttamista työelämävalmiuksien edistämiseksi sekä itseilmaisun ja luovien menetelmien käyttämistä arjen tukena ja suomen kielen oppimisen välineenä. Näiden lisäksi hankkeessa tehtiin osaamisen tunnistamiseen liittyviä osaamisen kartoituksia ja tuettiin kartoitusten avulla turvapaikanhakijoiden mahdollisuutta osallistua työelämään tutustumisjaksoille. Oman ammatillisen osaamisen syventämiseksi ja kehittämiseksi hankkeessa mahdollistettiin osallistujille myös hygieniapassikoulutus ja -testi. Osaa hankkeen toimintoihin osallistuneista turvapaikanhakijoista myös haastateltiin liittyen heidän arjen

kokemuksiinsa. Haastattelujen tavoitteena oli nostaa esille kotoutumiseen liittyviä haasteita ja hyviä käytäntöjä, joita mallinnuksessa sekä esikotoutumisen oppaassa voidaan hyödyntää. Haastattelut dokumentoitiin ja hyödynnettiin mallin rakentamisessa.

Erlaiset OTTO-hankkeessa toteutetut kokeilut ja toiminnot sijoittuivat pääosin vastaanottokeskuksiin. Näiden lisäksi turvapaikkaa hakevilla oli mahdollisuus osallistua hankkeessa järjestettyihin seminaareihin ja työpajoihin myös Jyväskylän ammattikorkeakoulun tiloissa. Seminaareihin osallistui sekä turvapaikkaa hakevia henkilöitä, että heidän kanssaan työskenteleviä työntekijöitä. Lisäksi näihin työpajoihin osallistui myös alueen työpaikkojen edustajia. Työpajoissa tuotettiin ja jaettiin tietoa esikotoutumisen eri osa-alueista.

Näiden toimintojen avulla tuotettua esikotoutumisen mallin ja siihen sisältyvien prosessikuvausten toivotaan omalta osaltaan tuovan näkökulmaa esikotoutumisesta käytävään keskusteluun ja sen mahdollistamiseen sekä vahvistavan myös turvapaikkaa hakevien osallisuutta ja osallistumista yhteiskuntaan.

Jyväskylässä 14.8.2018
Leila Nisula, projektipäällikkö
OTTO-hanke

Arjen rakentuminen turvapaikkaprosessin aikana

JOHDANTO

Leila Nisula & Tuija Ketola

Tässä luvussa tarkastellaan turvapaikkaa hakevien arjen jäsentymistä ja sen mielekkyyden rakentumista vastaanottokeskuksissa. Turvapaikkaprosessia voidaan kuvata välitulaksi, jossa henkilö ei vielä kuulu mihinkään yhteiskunnan viralliseen yhteisöön. Tällöin henkilö ei myöskään kuulu minkään virallisen palvelujärjestelmän piiriin, jossa hänen toimijuuttaan ja toimintakykyään tavoitteellisesti edistettäisiin. Näin ollen vastaanottokeskuksissa toteutuva osallisuuden ja esikotoutumisen edistäminen mahdollistuvat niissä lainsäädännöllisissä puitteissa, joissa vastaanottokeskukset toimivat. Vastaanottokeskuksissa järjestetään erilaista osallistavaa toimintaa, kuten suomen kielen opiskelua, suomalaisen yhteiskunnan toimintaan liittyviä informaatiotilaisuuksia sekä välttämättömiä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja. Haasteena on kuitenkin se, että aina nämä toiminnot eivät ole osallisuuden ja toimijuuden kannalta riittäviä. Arjen rakentumisella on siten turvapaikkaa hakevien kohdalla reunaehtoja, joilla on merkitystä osallisuuden, toimijuuden, terveyden ja esikotoutumisen toteutumiseen.

Arjen mielekkyyden vahvistumisessa oleellista on, että turvapaikkaa hakevaa rohkaistaan osallistumaan niihin epävirallisiin ja virallisiin yhteisöihin, jotka ovat hänelle mahdollisia. Myös terveys ja sen kokemus voidaan nähdä osana osallistumista ja osallisuuden mahdollistumista. Toimijuus kolmannen sektorin alueella, toiminta vastaanottokeskuksissa tai toimiminen turvapaikkaa hakevien omat yhteisöissä on tärkeää. Oleellista osallisuuden ja osallistumisen kannalta on myös se, että turvapaikkaa hakevat saavat riittävästi tietoa osallistumismahdollisuuksista. Osallisuus arjen toimintoihin on perusedellytys arjen mielekkyydelle.

VASTAANOTTOKESKUKSET TOIMINTA- JA ELINYMPÄRISTÖNÄ

Leila Nisula & Tuija Ketola

Turvapaikanhakijaksi määritellään Suomen pakolaisavun sivuston mukaan henkilö, joka hakee turvaa vieraasta valtiosta. (Suomen pakolaisapu n.d.) Turvapaikanhakijat eivät ole yhtenäinen joukko vaan koostuvat hyvin heterogeenisestä ryhmästä. Turvapaikanhakijat asuvat turvapaikkaa odotellessa joko vastaanottokeskuksissa tai yksityismajoituksessa. Tässä artikkelissa tarkastellaan, miten esikotoutumiseen sisältyvä arjen rakentuminen mahdollistuu vastaanottokeskuksen toiminta- ja elinympäristössä turvapaikkaa hakevan osallisuuden ja toimijuuden käsitteiden näkökulmista.

Suomessa on pitkään ja vakituisesti toimivia valtion sekä myös yksityisesti toimivien ja kolmannen sektorin ylläpitämiä vastaanottokeskuksia. Kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta määrätyssä laissa (2011/746) vastaanottokeskuksella tarkoitetaan paikkaa, johon kansainvälistä suojelua hakeva ja tilapäistä suojelua saava majoitetaan, ja joka järjestää kansainvälistä suojelua hakevan ja tilapäistä suojelua saavan vastaanottopalvelut. Vastaanottokeskuksessa vietettävä aika on tarkoitettu pituudeltaan lyhyeksi siirtymävaiheeksi, jonka jälkeen henkilö joko saa pakolaisstatuksen ja siirtyy vastaanottavaan kuntaan tai palaa kielteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen takaisin omaan maahansa.

Esikotoutuminen ja siihen sisältyvät prosessit liittyvät osallisuuteen ja toimijuuteen. Esikotoutumisessa oleellista on tukea turvapaikkaa hakevaa henkilöä uuteen yhteiskuntaan kotoutumisessa ja integroitumisessa. Henkilön osallisuus ja toimijuus voidaan nähdä onnistuneen integraation ja kotoutumisen sisältöinä. Valtosen (1997, 20–23) mukaan integroituminen maahanmuuttajan kohdalla tarkoittaa hänen osallistumistaan yhteiskunnan sosiaaliseen, taloudelliseen ja poliittiseen elämään eli yhteiskunnan rakenteellisiin ja kulttuurisiin toimintoihin. Integraatio voidaan nähdä prosessina, jossa henkilö tulee osaksi sosiaalista, instituutionaalista ja kulttuurista verkostoa. Integroituminen ei tapahdu hetkessä, vaan edellyttää usein aikaa. (Valtonen 2001.) Vastaanottokeskukset ovat ensimmäisiä kosketuspintoja suomalaiseseen yhteiskuntaan ja kotoutumisprosessin voidaan ajatella alkavan jo sieltä.

Osallisuudella voidaan tarkoittaa eri asioita ja osallisuus-käsitettä voidaan käyttää eri yhteyksissä. Särkelä-Kukon (2014, 36) mukaan ”Osallisuus on monitasoinen ja monisyinen tuntemisen, kuulumisen ja tekemisen kokonaisuus.

Ihminen kokee olevansa osallinen omassa yhteisössään ja yhteiskunnassa esimerkiksi työn ja harrastusten, osallistumis- ja vaikuttamistoiminnan kautta”. Osallisuutta voidaan tarkastella esimerkiksi sen kautta, miten osallisuus toteutuu kansalaisena tai palvelujen asiakkaana. Osallisuus koostuu oikeudesta saada tietoa itseä koskevista suunnitelmista, päätöksistä, ratkaisuista, toimenpiteistä ja niiden perusteluista sekä mahdollisuuksista ilmaista mielipiteensä. Lisäksi osallisuuteen liittyy vahvasti vaikuttamismahdollisuus kaikkiin edellä mainittuihin asioihin. (Särkelä-Kukko 2014, 45.) Ratkaisevaa osallisuuden määrittelyssä on yksilön oma kokemus osallisuuden toteutumisesta, siitä, että on voinut olla mukana vaikuttamassa itseä koskevien asioiden käsittelyssä. Osallisuuden toteutumisesta ei voida puhua, mikäli yksilölle ei synny kokemusta siitä, että asianomaiselle tärkeät asiat ovat tulleet kuulluiksi ja niillä on ollut merkitystä.

Kun osallisuutta pyritään vahvistamaan, on vastavuoroisuus osallisuustyössä myös keskeistä. Vaikuttaminen ei ole mahdollista, mikäli ei pääse mukaan asioiden käsittelyyn eikä saa niistä tietoa. (Isola, Kaartinen, Leeman, Lääperi, Schneider, Valtari & Keto-Tokoi 2017; Raivio & Karjalainen 2013; Meriluoto & Marila-Penttinen 2015; Hokkanen & Nikupeteri 2015.) Asiakasosallisuuden eri muotoja ovat ideointi-, tieto-, suunnittelu-, päätöksenteko-, toiminta- ja arviointiosallisuus, joiden tulisi liittyä asiakasprosessin tai yhteiskehittämisen eri vaiheisiin. Osallisuutta on usein kuvattu erilaisilla porras- tai tikapuumalleilla. (Meriluoto ym. 2015; Pyykkönen & Jämsén 2014.) Oikean tiedon saaminen on edellytys osallisuudelle. Ongelmia tiedon saamisessa voi aiheuttaa esimerkiksi henkilön luku- ja kirjoitustaidottomuus, jolloin kirjoitettua tietoa tapahtumista ei pystytä vastaanottamaan. Tieto siirtyykin usein epävirallisesti turvapaikkaa hakevien keskinäisten verkostojen kautta. Tällöin riskinä voi olla se, että tieto muuttuu matkan varrella.

Esikotoutumista vahvistavien osallistumismahdollisuuksien organisointi ja niistä tiedottaminen edellyttää vastaanottokeskuksissa toimivien työntekijöiden mutta myös vastaanottokeskuksissa asuvien henkilöiden aktiivista panostusta. Toimijuus rakentuu aika-, tilanne- ja paikkasidonnaisena tekemisenä ja toimintana (arjen toimintoina), mutta myös sitä määrittävistä rakenteellisista tekijöistä. Toimijuus konkretisoituu tietystä kulttuurisesta ja sosiaalisesta ympäristöstä, rakenteesta, joka sekä mahdollistaa että rajoittaa toimijan valintoja, päämääriä ja keinoja niiden saavuttamiseksi. Näin ollen toimijuutta määrittää paitsi yksilölliset tekijät, myös yhteiskunnalliset tekijät, jotka yhdessä luovat mahdollisuusrakenteen. (Silvasti, Lempiäinen & Kankainen 2014, 10–11).

Mahdollisuusrakenteen käsitteen kehittäjä Merton (1938) viittaa siihen, millaiset mahdollisuudet ihmisillä on saavuttaa hyvä elämä (tässä yhteydessä

osallistuva tai mielekäs arki) ja sen edellyttämä ammatillinen ja taloudellinen asema. Mahdollisuusrakenne sijoittuu keskinäisessä vuorovaikutuksessa olevien toimijoiden kulttuurisen ja sosiaalisen rakenteen välimaastoon. Kulttuurinen rakenne koostuu yhteiskunnassa esiintyvistä arvoista, normeista ja eduista sekä niiden suhteista.

Sosiaalinen rakenne muodostuu puolestaan sosiaalisista asemista ja statuksista sekä niiden järjestyksestä. Eri tavoin sosiaaliseen rakenteeseen sijoittuneilla ihmisillä on erilaiset mahdollisuudet päästä käsiksi välineisiin, joiden avulla he voivat tavoitella kulttuurisesti hyväksi määriteltyä elämää. Jos kulttuurissa tavoitellaan yleisesti yhteisiä arvoja, jotka määrittävät hyvän elämän, mutta rakenteet eivät tarjoa kaikille tasa-arvoista mahdollisuutta saavuttaa oikeutetulla tavalla tuota tavoitetta, seurauksena on poikkeavan käyttäytymisen lisääntyminen. Kun kulttuurinen rakenne ei vastaa sosiaalista rakennetta ja sen tarjoamia mahdollisuuksia, ihmiset luovat todennäköisesti yhtäältä laittomia ja toisaalta innovatiivisia keinoja saavuttaakseen tavoitellut päämäärät. (Silvasti, Lempiäinen & Kankainen 2014, 10–11.) Tätä päämäärien ja keinojen välistä epäsuhtaa Merton (1938) on kuvannut anomian käsitteellä.

Lähtökohtaisesti turvapaikkaa hakevalla ei ole turvapaikkaprosessin aikana paljon mahdollisuuksia tavoitella hyvää elämää, koska ajanjaksoa luonnehtii epävarmuus siitä voiko jäädä maahan ja voiko osallistua yhteiskunnan toimintoihin. Monet valtaväestölle suunnatut palvelut on sidottu myönteiseen turvapaikkapäätökseen ja ne mahdollistuvat vasta sen jälkeisessä kotoutumisvaiheessa. Turvapaikan odotusvaihetta voidaankin kuvata Mertonin (1938) kehittämän mahdollisuusrakenteen käsitteen mukaan anomia-tilaksi. Anomia -tilassa turvapaikanhakijat voivat esimerkiksi kadota vastaanottokeskuksesta paperittomiksi pimeille työmarkkinoille tavoitellessaan hyvää elämää tai väistääkseen vaaralliseksi kokemaansa paluuta takaisin omaan maahansa.

Vastaanottokeskusten nopea vaihtuvuus asettaa haasteita vastaanottokeskuksissa asuville ja työskenteleville osallisuuden ja toimijuuden toteutumisessa. Vuonna 2018 alussa toimivia vastaanottokeskuksia on maahanmuuttoviraston ilmoituksen mukaan 48, joiden käyttöaste on n. 85 %. (Turvapaikanhakijoiden vastaanottoyksiköt 3.4.2018. 2018.) Määrä on selvästi laskenut sitten vuoden 2016 jälkeen, jolloin turvapaikanhakijoiden määrä kasvoi dramaattisesti. Vastaanottokeskusten määrä vaihtelee riippuen kulloisestakin turvapaikanhakijoiden määrästä. Mikäli turvapaikanhakijoita on vähän, vastaanottokeskuksia lakkautetaan. Vastaanottokeskusten nopeassa tahdissa tapahtuva syntyminen ja lakkautuminen aina kulloisenkin ajankoh-taisen tilanteen mukaan on ymmärrettävää.

Vastaanottokeskusten henkilöstölle ja turvapaikanhakijoille vastaanotto-keskusten nopeat lakkautumiset ja alasajot aiheuttavat kuitenkin ylimääräisiä haasteita. Lakkautumisen seurauksena turvapaikanhakijat siirtyvät toiseen vastaanottokeskukseen, jolloin yhdellä turvapaikanhakijalla voi olla takanaan useita eri paikkakuntia ja vastaanottokeskuksia. Turvapaikanhakija joutuu näin ollen aloittamaan joka kerta uudelleen oman sopeutumisensa uuteen paikkakuntaan ja uuteen vastaanottokeskukseen. Myös vastaanottokeskusten työntekijät joutuvat tämän saman ilmiön äärelle. Työntekijöiden osalta epävarmuutta luo työsuhteen mahdollinen päätyminen vastaanottokeskuksen lakkautuessa. Tällä on myös merkitystä oman työn kehittämishalukkuuteen. Ennakoimattomuus vaikuttaa Salon (2012, 9) mukaan työntekijöiden jaksamiseen ja voi myös johtaa vastaanottokeskusten keskinäiseen kilpailuun. Nopeat muutokset vastaanottokeskusten määrissä estävät usein pitkäjänteisen ja suunnitelmallisen työskentelyn kehittämisen vastaanottokeskusten arjessa.

Vastaanottokeskusten määrissä tapahtuneet nopeat muutokset näkyivät myös OTTO-hankkeen aikana. Yksi hankkeen suunnitteluvaiheessa mukana olleista vastaanottokeskuksista lakkautettiin maahanmuuttoviraston päätöksellä jo ennen hankkeen virallista alkamista. Lakkautuneen keskuksen tilalle tullut uusi keskus puolestaan lakkautettiin hankkeen toimintakauden ensimmäisenä syksynä 2016, ja sen tilalle saatu kolmas vastaanottokeskus lakkautettiin kesällä 2017. Samaan aikaan myös alaikäisille turvapaikanhakijoille tarkoitettu ryhmäkoti ilmoitti joutuvansa sulkemaan ovensa. Näin ollen hankkeen loppuvaiheessa mukana oli enää yksi alkuperäisistä ja suunnitelluista vastaanottokeskuksista. Nopeat muutokset vastaanottokeskusten määrissä ja muutot vastaanottokeskuksista toiseen ovat siten turvapaikkaa hakevien että vastaanottokeskuksissa työskentelevien työntekijöiden arkipäivää.

Vastaanottokeskuksessa vietettävä aika on hyvin poikkeuksellinen ihmisen elämässä. Se on sidottu turvapaikanhakuprosessiin, jolloin henkilön mahdollisuudet valita tai toimia itsenäisesti ovat rajoitetut. Turvapaikkapäätösprosessin pituuden ennakoimattomuus sekä mahdollisen päätösratkaisun odottelu määrittävät turvapaikanhakijan elämää vahvasti koko vastaanottokeskuksessa oleskeluajan. Turvapaikkaa hakevien määrän kasvun vuoksi vielä hankkeen loppuvaiheessakin pitkittyneet turvapaikkapäätösprosessit määrittävät vastaanottokeskuksissa asuvien turvapaikanhakijoiden elämää ja niissä työskentelevien työntekijöiden työtä.

Turvapaikanhakuprosessiin liittyvä odottelu-aika tapahtuu välillä ristikkäisiin suuntiin vetävässä paineisessa kentässä: Toisaalta turvapaikanhakijat tulisi nopeasti saada integroitumaan yhteiskuntaan ja ehkäistä syrjäytymistä sekä passivoivaa laitostumista. Toisaalta tavoitteeksi voidaan nähdä ainoastaan

laissa määriteltyjen minipalveluiden järjestäminen turvapaikkaprosessin aikana sekä turvapaikkaprosessin näkeminen mahdollisimman tiukasti kontrolloimattoman maahanmuuton ehkäisemiseksi. (Laki Kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta. 746/2011.)

Esikotoutuminen ja sen kehittämisen mahdollisuudet herättävätkin tällä hetkellä keskustelua Suomessa. Suomen akatemian strategisen tutkimusneuvoston järjestämässä seminaarissa ”Pakolaisleiriltä osallistuvaksi kansalaiseksi” (24.5.2017.) Haverinen ja Sotkasiira (2017) tarkastelivat esikotoutumisen merkityksiä esityksessään ”Esikotoutumisen politiikka ja käytännöt”. Myös Sisäministeriön kansalaismielipiteiden selvittämiseksi tehdyssä julkaisussa tarkasteltiin kansalaisten näkökulmia esikotoutumiseen. Arjen mielekäs rakentuminen, turvapaikanhakijoiden merkityksellinen tekeminen ja osallistuminen suomalaisen yhteiskuntaan mahdollisimman nopeasti maahan saapumisen jälkeen nähtiin tutkimukseen osallistuneiden kansalaisten taholta hyvin tärkeänä. (Puustinen, Raisio & Luhta 2017, 47.)

OTTO-hankkeessa mukana olleet toimijat sekä myös vastaanottokeskusten työntekijät ovat hyvin tietoisia siitä, että esikotoutuminen ei varsinaisesti kuulu tällä hetkellä vastaanottokeskusten lain mukaiseen toimintaan. Tämä tarkoittaa sitä, että resursseja varsinaista kotoutumista tukevaan toimintaan ei juuri ole. (vrt. Haverinen ym. 2017.) Vastaanottokeskuksissa vietettävä aika ei ole tarkoitettu pitkiin odottelujaksoihin, vaan pyrkimyksenä on tietysti mahdollisimman nopeasti saada turvapaikanhakijoille päätös oleskeluluvasta, jonka jälkeen he siirtyvät vastaanottokeskuksista pois ja pääsevät varsinaisen kotoutumisen piiriin. Turvapaikanhakijoiden räjähdysmäisen lisääntymisen seurauksena päätösten odotusajat kuitenkin pitenevät, jonka seurauksena moni joutuu asumaan pitkään, usein laitospöytäsaunassa vastaanottokeskuksessa.

Asuminen laitospöytäsaunassa ympäristössä asettaa aina yksilölle osallisuuden ja toimijuuden näkökulmasta haasteita. Arjen rakentuminen tapahtuu poikkeuksellisissa oloissa, joissa yksilö ei aina voi vaikuttaa ja osallistua omaan toimintaympäristönsä muotoutumiseen. Vastaanottokeskuksia toimintaympäristönä luonnehtii myös tilan puute ja ahtaus. Keskukset pyritään sijoittamaan kustannussyistä jo olemassa oleviin asuntola-, koulutus, sairaala-, tai laitospöytäsaunoihin, jolloin ne eivät välttämättä vastaa parhaimmalla mahdollisella tavalla tämän ajan asumisen edellytyksiin. (Lähtenmäki 2013, 4.) Ahtaat tilat mahdollistavat hyvin vähän mielekkään arjen toimintoja ja rakentumista. Arjen tilat aiheuttavat omalta osaltaan turvapaikanhakijoissa osallistumattomuutta ja pahoinvointia. Silloin, kun yksittäisessä pienessä majoitustilassa asuu useita henkilöitä, on jokaisen henkilön yksityisyys koetuksella. Pitkittyneet odotusajat vastaanottokeskuksissa tuottavat siten myös turhauttavan odotusvaiheen

lisäksi tilojen ahtaudesta johtuen turvapaikanhakijoille paljon henkilökohtaista kärsimystä. Turvapaikanhakijan tilat arjessa ovat siten hyvin yksipuoliset. Salo (2012) tutkimuksen mukaan turvapaikanhakijat, varsinkaan perheet, harvoin kuitenkaan poistuvat vastaanottokeskuksesta. OTTO-hankkeessa turvapaikkaa hakevat nostivat usein esille asumiseen liittyvät haasteet sekä vastaanottokeskuksen sijainnin, joka yleensä oli kaukana keskuksista.

Vastaanottokeskusten toiminnan järjestämisen fyysiset reunaehdot aiheuttavat monenlaisia ongelmia sekä työntekijöille että turvapaikanhakijoille. Mielekkään ja jäsentyneen arjen rakentaminen poikkeuksellisissa oloissa vastaanottokeskuksissa on aina haasteellista, myös lyhyemmissä turvapaikanhakuprosesseissa. Laitosmaisessa ympäristössä asuminen vahvistaa usein laitostumisen kierrettä jota myöhemmin vaikea katkaista. Laitostuminen puolestaan tuottaa usein asukkailleen passivisuutta ja omaan elämään vaikuttamisesta luopumista. Toisaalta pitkät odotusajat ja tekemättömyys voivat altistaa myös riskikäyttäytymiselle. Turvapaikanhakija on turvapaikkapäätöstä odotellessaan poikkeuksellisessa välitilassa, jolloin hän ei oikein kuulu mihinkään yhteiskuntaan. Turvapaikanhakijoiden elämää ja turvapaikanhakijoiden arjen jäsentymisestä on vielä kuitenkin varsin vähän tutkimusta Suomessa. (Salo 2012, 3.)

Turvapaikkaa hakevan arkea voidaan rakenteellisten tekijöiden lisäksi tarkastella myös yksilöllisestä näkökulmasta. S. Mills (2007, 38) toteaa, että subjektiivinen hyvinvointi perustuu ihmisen omaan arvioon emotionaalisesta hyvinvoinnistaan ja terveydestään. Subjektiiviseen hyvinvointiin kuuluu erilaisia tiloja, joiden sisällä on eri indikaattoreita. Ensimmäinen olemiseen liittyvät tilat sisältävät sellaisia indikaattoreita, kuten emotionaalinen tasapaino, positiiviset tunteet, sosiaalinen tuki ja ihmissuhteet, sekä arvostus ja kiitollisuus. Turvapaikkaprosessin alkuvaihetta voi luonnehtia aluksi positiiviset tunteet, kuten kiitollisuus ja arvostus pitkän ja vaivalloisen pakomatkan päätyemisestä ja mahdollisuus olla turvassa. Turvallisuutta vahvistavat oma tila ja paikka, riittävät henkilökohtaiset tavarat, puhtaus, riittävä ravinto ja tieto siitä, mistä apua saa tarvittaessa. Monella turvapaikanhakijalla voi olla terveydentilaan liittyviä ongelmia, joko objektiivisia tai subjektiivisesti koettuja.

Toinen subjektiiviseen hyvinvointiin liittyvä tila on Mills'n (2007, 38) mukaan tekemisen liittyvä tila. Tekemiseen liittyvät tilat viittaavat sellaiseen tekemiseen joka synnyttää "flow"-tilaa. Tämä tarkoittaa uppoutumista ja keskittymistä tekemiseen, siten, että tuottaa onnistumisen ja saavuttamisen tunteita. Selviytymistä poikkeuksellisissa oloissa pitkän odotuksen aikana edesauttaa toiminta eli opiskelu, työ ja sosiaaliset suhteet. Nuorten osalta arki koulunkäyntineen helpottaa vastaanottokeskuksiin liittyvän turhauttavan odotteluajasta

selviytymistä, kun taas aikuisten kohdalla haasteena on mielekkäiden arjen toimintojen vähäisyys.

Arki tarvitsee sujuakseen rakenteen. Rakenteella tarkoitetaan toistuvaa toimintakäytäntöä, joka vaatii yksilöä toimimaan tietyn rytmien mukaan. Mielekäs tai osallistuva arki on hyvinvoinnin toteutumista yksilöiden arjessa. Tätä voidaan nimittää ”pieneksi hyvinvoinniksi” (Roos 1994). Mielekästä ja hyvää arkea voidaan luonnehtia esimerkiksi siten, että ”siihen kuuluu rutiineja, kodin tuntua, tapoja ja omalta tuntuva rytmisyyttä” (Jokinen 2005). Arjen mielekkyyteen kuuluu se, että ei tarvitse jatkuvasti valita, mitä tekee ja mihin aikaan, vaan arki kuluu ikään kuin omalla painollaan. Siihen kuuluu tietty määrä unta päivässä, ruokailu, työ tai koulutus ja muut toiminnot liittyen sen hetkiseen elämäntilanteeseen. Toistuvista arkisista toimista ja rutiineista muodostuu toimijuutta, jota voidaan nimittää minimaaliseksi tai pieneksi toimijuudeksi. (Honkasalo 2004.) Arjessa tapahtuvat rutiinit rakentavat tuttuutta ja luottamusta, joiden avulla pidetään oma itse ja muut maailmassa. Samalla luodaan paikkoja ja mahdollisuuksia toimijuudelle ja kehittyvälle turvallisuudentunteelle. Arjen toiminnot ovat tämän pienen toimijuuden ytimessä. Arjen mielekkyys ilmenee toimintojen toteutumisena, joita toimintamahdollisuudet ja -kyvyt edesauttavat.

Kun arjen rakenteet häviävät tai muuttuvat, kieli ja kulttuuri ovat uusia ja outoja tai kun ei ole työtä tai koulua, minne mennä, tulee arjen jokaisesta tilanteesta valintatilanne. Arki muuttuu rytmittömäksi kaaokseksi ulkoisten ja yhteiskunnallisten pakottavien rytmien puuttuessa. Tätä edesauttaa epävarmuus fyysisen ympäristön pysyvyydestä. Yksilöllisestä näkökulmasta tarkasteltuna toivottomuudesta seuraava toimintakyvyn madaltuminen johtaa siihen, ettei henkilö jaksa itse rakentaa arkeen rytmiä. Turvapaikanhakijat ja työntekijät toivat useasti esille sen, että äärimmillään turvapaikanhakijan arki vastaanottokeskuksessa voikin koostua pelkästään nukkumisesta, jonka katkaisee väliillä vain ruokailu iltapäivällä. Arki -käsitteen tuttuus antaa helposti ymmärtää, että olisi jokin yhteisesti jaettu arki. (Tarvainen 2018, 41.) Turvapaikanhakijat elävät erilaista arkea riippuen heidän tilanteestaan. Esimerkiksi siitä, onko heillä lapsia.

Vastaanottokeskusten arjen elämää määrittää siten usein toimettomuus ja odottelu. Salo (2012, 29) toteaa oman tutkimuksensa pohjalta, että kaikki vastaanottokeskuksessa elävät epävarmuudessa, ja paluu lähtömaahan voi olla milloin tahansa edessä. Aika on Salon (2012, 30) mukaan hyvin vahvasti läsnä turvapaikanhakijan arjessa, jolloin aika määrittäyty heille ajanjaksona ennen kotimaasta lähtöä, tämän hetkiseen tilanteeseen ja tulevaisuuteen.

Turvapaikanhakijan aika rytmittyy Salon mukaan vahvasti turvapaikkapäätösprosessiin, jolloin henkilö on irrallaan koko muusta elämästä ja elämä

muodostuu usein toistoiksi. Näihin puuduttaviin toistoihin, jotka ovat sidottu vastaanottokeskusten toimintaan ei juuri tule arjen vastakohtia, kuten viikonloppuja, juhlia tms. (Salo 2012, 30–31.) Salon (2012, 46) mukaan aikuisilla turvapaikanhakijoilla on hyvin vähän innovatiivista ajattelua vaativaa toimintaa vastaanottokeskuksissa ja monet aikuisista turvapaikanhakijoista kokivatkin, että he pystyivät edes hetkeksi unohtamaan omat murheensa keskittyessään johonkin mielekkääseen työhön tai erilaiseen järjestettyyn toimintaan.

Parhaimmillaan turvapaikkaprosessin aikana vastaanottokeskuksissa voidaan kuitenkin toteuttaa sellaisia tehtäviä ja aktiviteetteja, joiden avulla saadaan aikaan keskittymisen ja uppoutumisen kokemus. Tämä syntyy silloin, kun yksilöllä on riittävästi pätevyyttä ja osaamista tehtävään, jolloin hän kykenee kohtamaan tehtävän tuottaman haasteen. Mikäli haasteet ja vaatimustaso ovat toisaalta liian suuria tai toisaalta liian matalia seurauksena voi olla ahdistus tai pitkästymisen jotka johtavat stressin kokemukseen. Toinen tekemiseen liittyvä tila on tavoitteiden saavuttaminen, merkityksellinen elämä ja fyysinen aktiivisuus. (Mills 2007, 38–39.)

Osallisuuden ja osallistumisen käsitteet erotetaan usein toisistaan. Osallistuminen voi tuottaa kokemuksen osallisuudesta. Osallistuminen voi kuitenkin olla eri asteista ja muuttuvaa ja konkreettista. Se voi alkaa esimerkiksi läsnäolosta samassa tilassa muiden kanssa. Osallisuuteen ei kuulu pakko vaan toimijuus ja toiminta syntyvä vapaaehtoisuuden tilassa. Särkelä-Kukon (2014, 35) mukaan osallistuminen on siis yksi osallisuuden muoto. Myös turvapaikkaprosessia voidaan tarkastella osallisuuden toteutumisen näkökulmasta, jossa turvapaikkaa hakevan elämäntilanne ja toimintakyky huomioidaan. Meriluodon & Marila-Penttisen (2015, 9–10) mukaan kyse on työn tekemisen tavasta, jossa pyritään antamaan vastapuolelle mahdollisuuksien mukainen enin määrän valtaa. Se merkitsee sitä, että työntekijän antaman tuen tarpeen tulisi määrittää asiakkaan omasta muuttuvasta toimijuuden tilasta.

LÄHTEET

Haverinen, V-S. & Sotkasiira, T. 2017. Esikotoutumisen politiikka ja käytännöt. Blogikirjoitus. Glase-hankkeen verkkosivut. Viitattu 2.3 2018. <https://glase.fi/miksi-kotouttaminen-maahanmuuttovirastolle-kirosana/>.

Hokkanen, L. & Nikupeteri, A. 2015. Työntekijän ammattiroolin muutos. Julkaisussa Osallisuus. Osallisuuden ja kokemusasiantuntijuuden käsikirja. Toim. T. Meriluoto, L. Marila-Penttinen & E. Lehtinen. Ensi- ja turvakotien liiton käsikirja 2. Viitattu 2.3. 2018. http://www.e-julkaisu.fi/ensi_ja_turvakotien_liitto/osallisuus_kasikirja/.

Honkasalo, M-L. 2004. Elämä on ahasta täällä: otteita maailmasta joka ei pidä kiinni. Julkaisussa Arki satuttaa: kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä. Toim. M-L. Honkasalo, T. Utriainen & A. Leppo. Tampere: Vastapaino, 51–81.

Isola, A-M., Kaartinen, H., Leeman, L., Lääperi, R., Schneider, T., Valtari, S. & Keto-Tokoi, A. 2017. Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Työpapereita 33. Helsinki: THL. Viitattu 15.4.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-917-0>.

Jokinen, E. 2005. Aikuisten arki. Helsinki: Gaudeamus.

L 746/2011. Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta. Annettu 17.6.2011. Viitattu 2.3.2018. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2011/20110746>.

Lähteenmäki, M. 2013. Lapsi turvapaikanhakijana. Etnografisia näkökulmia vastaanottokeskuksen ja koulun arjesta. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, käyttäytymistieteiden laitos. Viitattu 15.4.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8205-4>.

Meriluoto, T. & Marila-Penttinen, L. 2015. Mitä osallisuuden ja kokemusasiantuntijuuden toteutumiseen tarvitaan. Julkaisussa Osallisuuden ja kokemusasiantuntijuuden käsikirja. Käsikirja 2. Toim. T. Meriluoto, L. Marila-Penttinen, & E. Lehtinen. Ensi- ja turvakotien liitto. Viitattu 11.4 2018. https://www.e-julkaisu.fi/ensi_ja_turvakotien_liitto/osallisuus_kasikirja/.

Merton, R. 1938. Social structure and anomie. *American Sociological Review* 3,5, 672–682.

Mills, S. 2007. Itseluottamus on subjektiivista hyvinvointia. Julkaisussa Elämänhallinnasta empowermenttiin – tue turvapaikanhakijan toimintaa. Toim. T. Enoranta. Kansalais- ja työväenopistojen liitto KTOL, 36–42. Viitattu 20.11.2017. <http://kansalaisopistojenliitto.fi/wp-content/uploads/2015/09/BMV1.pdf>.

Puustinen, A., Raisio, H., Kokki, E. & Luhta, J. 2017. Kansalaismielipide: Turvapaikanhakijat ja turvapaikkapolitiikka. Sisäministeriön julkaisu 9/2017. Viitattu 2.3.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-324-130-5>.

Pyykkönen, A. & Jämsén, A. 2014. Mitä on osallisuus. Julkaisussa Osallisuuden jäljillä. Toim. A. Jämsén & A. Pyykkönen. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry. Viitattu 30. 5.2018. <https://setlementti-fi-bin.directo.fi/@Bin/a865fda14bc08c98463dc0ee75a9e4ae/1523856052/application/pdf/503574/oSallisuuden-j%C3%A4ljill%C3%A4-verkkoversio-pakattuna-16052014.pdf>.

Raivio, K. & Karjalainen J. 2013. Osallisuus ei ole keino tai väline. Palvelut ovat. Julkaisussa Osallisuus – oikeutta vai pakkoa? Toim. T. Era. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 156. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-830-280-6>.

Roos, J-P. 1994. Hyvinvoinnin kurjuus. Janus 2, 2. 187–192.

Salo, J. 2012. Perhe vastaanottokeskuksessa – arjen ajalliset, tilalliset ja modaaliset rajat. Pro Gradu-tutkimus. Tampereen yliopisto. Tampere: Kulttuuri- ja Tyhteiskuntatieteiden yksikkö. Viitattu 28.02.2018. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/83211/gradu05632.pdf?sequence=1>.

Silvasti, T., Lempiäinen, K. & Kankainen, T. 2014. Eriarvoisuuden uudet paikat. Julkaisussa Eriarvoisuuden rakenteet: haurastuvat työmarkkinat Suomessa. Toim. K. Lempiäinen & T. Silvasti. Tampere: Vastapaino.

Suomen pakolaisapu. N.d. Suomen pakolaisavun verkkosivusto. Viitattu 16.4.2018. <https://pakolaisapu.fi/>.

Särkelä-Kukko, M. 2014. Osallisuuden eriarvoisuus ja eriarvoistuminen. Mistä puhumme, kun puhumme osallisuudesta? Julkaisussa Osallisuuden jäljillä. Toim. A. Jämsén & A. Pyykkönen. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry, 34–51. Viitattu 16.4.2018. <https://setlementti-fi-bin.directo.fi/@Bin/a865fda14bc08c98463dc0ee75a9e4ae/1523856052/application/pdf/503574/oSallisuuden-j%C3%A4ljill%C3%A4-verkkoversio-pakattuna-16052014.pdf>.

Tarvainen, M. 2018. Ruumiilliset tilat. Tavanomainen arki ja kerrottu vammaisuus. *Yhteiskuntapolitiikka*. 83, 1, 40–49.

Turvapaikanhakijoiden vastaanottoyksiköt 3.4.2018. 2018. Maahanmuuttoviraston verkkosivut. Viitattu 11.3.2018. http://migri.fi/documents/5202425/6428609/vokit_kartalla_03042017.pdf/3ec692bb-213e-4b21-bd3d-5a3cb2b40ace/vokit_kartalla_03042017.pdf.pdf.

Valtonen, K. 1997. *The societal Participation of Refugees and Immigrants*. Turku: Institute of Migration.

Valtonen, K. 2001. Immigrant integration in the welfare state: Social work's growing arena. *European Journal of Social Work*, 4, 3. 247–262.

OSALLISUUSTYÖN LÄHTÖKOHDAT

Tuija Ketola

Kuvaan tässä artikkelissa osallisuustyön lähtökohtia arjen rakentumisen näkökulmasta. Kirjoitus perustuu OTTO-hankkeen kehittämistyössä syksystä 2016 kevääseen 2018 kerättyihin ja dokumentoituihin muistiinpanoihin koulutuksista, työpajoista, haastatteluista ja havainnoinnoista. Kirjoituksessa hyödynnetään näitä aineistoja poimien sieltä esimerkkejä, jotka kuvaavat osallisuustyötä ja tuovat siihen erilaisia näkökulmia. Kyse ei ole siis aineiston systemaattisesta analyysistä.

Osallisuustyö-käsitettä on alettu käyttää hallinnollis-poliittisessa kielessä kuvaamaan kaikkien asukkaiden osallisuutta edistävää työtä¹. Osallisuustyö on määritelty paikallisesti johdettuna työnä, joka yhdistää palvelut, elinkeinoelämän, järjestöt ja asiakkaat. (Isola, Kaarinen, Leeman, Lääperi, Schneider, Valtari & Keto-Tokoi 2017, 4). Osallisuustyö-käsitteessä voi tunnistaa paitsi osallisuuden -ja osallistumisen käsitteen (ks. edeltävä artikkeli), myös osallistamisen käsitteen. Osallistaminen käsitteenä viittaa kuitenkin siihen, että on joku joka osallistaa ja joku jota osallistetaan. Siihen sisältyy merkitys ulkoapäin tuleva vaatimuksesta ja veloitteesta osallistua. (Närhi, Kokkonen & Matthies 2014, 232–233.)

Osallisuustyön ymmärrän viittaavan lähtökohdiltaan tasavertaisempaan asetelmaan osallisten kesken, yhteistoimijuuteen. Osallisuustyö on jotakin, mitä työntekijä ja asiakas tekevät yhdessä. Meriluodon & Marila-Penttisen (2015, 9–10) mukaan kyse on tekemisen tavasta, joka antaa asiakkaalle enemmän mahdollisen määrän valtaa. Se merkitsee sitä, että työntekijän antaman tuen tarpeen tulisi määrittyä asiakkaan omasta muuttuvasta toimijuuden tilasta. Kun osallisuuteen veloitetaan ulkoapäin ja osallistumattomuuteen liitetään sanktioita, esimerkiksi työtoimintaan osallistuminen on täyden vastaanottorahan saamisen edellytys, joutuu kysymään, voiko silloin puhua osallisuustyöstä vai pitäisikö tällöin puhua vain aktivoinnista tai sanktioinnista. Osallisuudessa ja toimijuudessa on aina kyse vallasta. Sen toteutuminen edellyttää vallan jakamista. Työntekijän tehtävä on luoda osallisuuden mahdollisuuksia, ei veloitteita. (Meriluoto & Marila-Penttinen 2015, 39.)

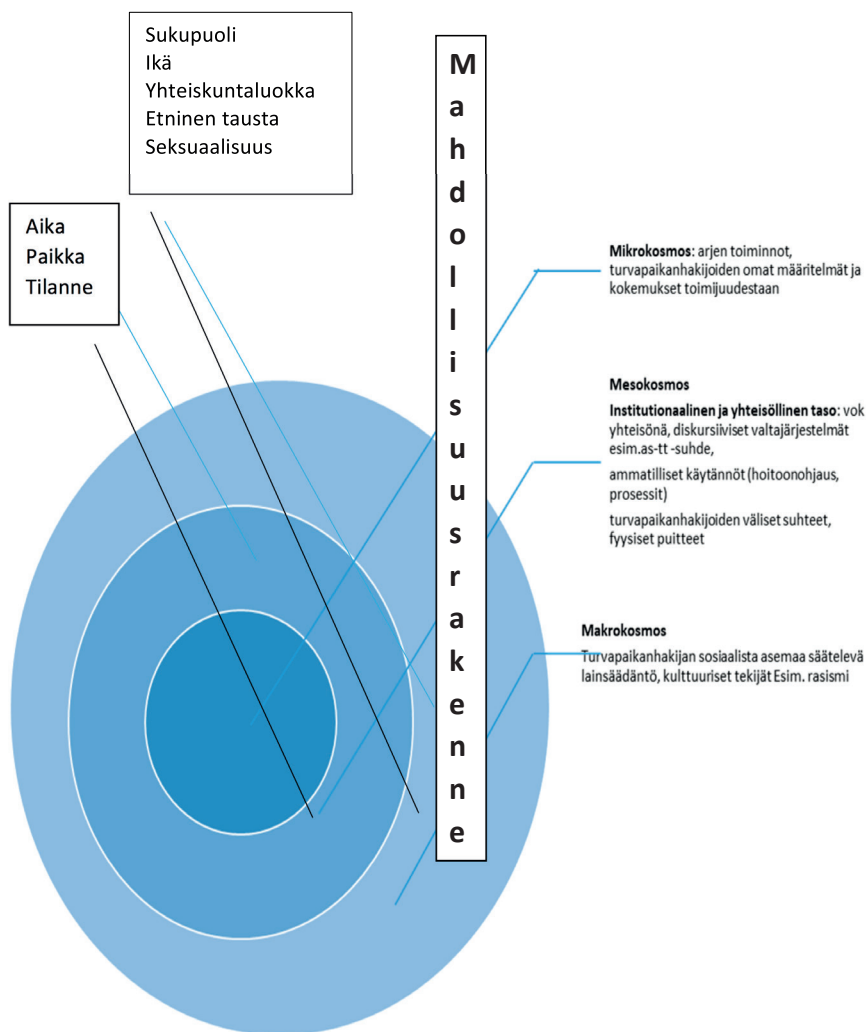
Osallisuustyössä vahvistetaan toimijuutta (Isola ym. 2017, 5). Toimijuuden määrittelen tässä mahdollisuutena tehdä valintoja ja toimia niiden perusteella

¹ (Osallisuustyö ei jätä ketään ulkopuolelle 13.10.2016; Esityksiä osallisuustyöstä. Osallisuustyön kinkerit 3.11.2016.

tavalla, jolla on hänelle merkitystä. Toimija ei ole yksinomaan autonominen individuaalitoimija, vaan ympäristönsä ja toisten kanssa jatkuvassa vuorovaikutuksessa muotoutuva toimija. (Ronkainen 2008; Ojala, Palmu & Saarinen 2009.) Pysin tässä tarkastelemaan toimijuutta siitä näkökulmasta, mitä sen tukeminen vastaanottokeskuksessa edellyttää, mikä sitä rajoittaa ja miten sitä voidaan edistää. Toisin sanoen tarkastelen toimijuutta sen tukemisen eli osallisuustyön näkökulmasta. Toimijuus merkitsee minulle käsitettä, jolla kuvataan yksilön suhdetta yhteisössä ja yhteiskunnassa ja osallisuus merkitsee vastaavan suhteen sosiaalipoliittista ulottuvuutta, tavoitetta ja arvoa. Toimijuudella on myös ajallinen ulottuvuus, se on dynaaminen ja muuttuva, jota säätelee kulloinkin elämäntilanne (tässä turvapaikan haku) ja paikka (vastaanottokeskus). Arjen toimijuutta merkityksellistävät myös sukupuoli, ikä, yhteiskuntaluokka, etninen tausta ja seksuaalisuus (Ojala ym. 2009). Sosiaalisten suhteiden rakentumisen mahdollisuuksille ei ole yhdentekevää, että suurin osa vastaanottokeskuksissa asuvista on nuoria miehiä. Työntekijöistä taas suurin osa on naisia. Osa turvapaikkaa hakevista on uhattuna lähtömaassaan seksuaalisen suuntautumisensa takia.

Toimijuus konkretisoituu tietyssä kulttuurisessa ja sosiaalisessa ympäristössä, rakenteessa, joka sekä mahdollistaa että rajoittaa toimijan valintoja, päämääriä ja keinoja niiden saavuttamiseksi. Näin ollen toimijuutta määrittävät paitsi yksilölliset tekijät, myös yhteiskunnalliset tekijät, jotka yhdessä luovat mahdollisuusrakenteen² (Silvasti, Lempiäinen & Kankainen 2014, 10–11). Mahdollisuusrakenne merkitsee tässä yhteydessä sitä, miten eri tason rakenteelliset tekijät (rakenteelliset tekijät) yhtäältä rajoittavat ja toisaalta virittävät toimintaa (Allardt 2003, 274). Tähän rakenteeseen paikannan myös osallisuustyön vastaanottovaiheessa. Turvapaikanhakijan ja työntekijän arkea ja toimijuutta, siten samalla osallisuustyötä, määrittävät eri tasoiset tekijät. Tarkastelen turvapaikanhakijan kohdalla tapahtuvaa osallisuustyötä seuraavan jäsenyyksen avulla:

² Ks. Ketola & Nisula edellisessä artikkelissa.

Kuvio 1. Osallisuustyö arjen rakenteissa (Ketola 2018).

Kuvioon on jäsennetty osallisuustyön puitteet arjen jäsentymisen näkökulmasta. Kuvion jäsennys pohjautuu Ojala, Palmu & Saarinen (2009, 14–16); Eteläpelto, Heiskanen & Collin (2011, 9–23); Silvasti, Lempiäinen & Kankainen (2014, 7–19); Siisiäinen (2014) artikkelien ajatuksiin toimijuudesta, vallasta ja rakenteista sekä Robert K. Mertonin (1938) käsitteeseen mahdollisuusrakenne. Kuvio on näiden artikkeleiden pohjalta syntynyt johtopäätös. Seuraavaksi tarkastelen, miten nämä makro-meso- ja mikrotasot tulevat esille turvapaikanhakijan elämässä.

Mahdollisuusrakenteeseen sisältyvät sekä makrokosmos eli yhteiskuntatason rakenteelliset tekijät, kuten kulttuuri ja politiikka että mikrokosmos, joka muodostuu toimijan verkostojen vuorovaikutussuhteista ja elämänpiirin muodostamasta kokonaisuudesta (Siisiäinen 2014, 102). Tämän elämänpiirin ytimessä ovat arjen toiminnot. Mikrotason tekijöitä ovat myös turvapaikanhakijoiden omat määritelmät ja kokemukset toimijuudestaan. Mikro- ja makrotason lisäksi otin mukaan välittävän, mesotason, jota voi luonnehtia institutionaaliseksi ja yhteisölliseksi tasoksi. Esimerkiksi yksittäinen vastaanottokeskus yhteisönä muodostuu omanlaiseksi toimintakulttuurikseen yhtäältä lainsäädännön, maahanmuuttoviraston ohjeistusten ja toisaalta työntekijöiden ja turvapaikanhakijoiden oman toiminnan tuloksena. Tässä jäsenyksessä on huomattava, että eri tason tekijät linkittyvät tiiviisti toisiinsa, ne eivät ole selkeärajaisia tai toisistaan erillisiä alueita.

MAKROTASO

Makrotason eli yhteiskuntatason tekijöitä ovat turvapaikanhakijoiden asemaa säätelevä lainsäädäntö ja kulttuuri etenkin asenteet turvapaikanhakijoihin, maahanmuuttoviraston säätelemä turvapaikkapäätösprosessi ja sen hallinnolliset käytännöt. Makrotason tekijöitä ovat myös globaalit ja valtiolliset kulttuuriset ja poliittiset tekijät, jotka vaikuttavat hallinnollisten käytäntöjen ja tulkintojen muotoutumiseen. Lähtömaan tapahtumat ja tilanteet tulevat suoraan turvapaikanhakijoiden kännyköiden kautta turvapaikanhakijan mikrokosmukseen. Kansainvälisen oikeuden mukaan kukin valtio päättää siitä, kenet se päästää alueelleen. Kuitenkin jokaisella vainon kohteeksi joutuneella on myös oikeus hakea kansainvälistä turvapaikkaa eikä häntä saa palauttaa pakolaisten oikeusasemaa koskevan yleissopimuksen nojalla sellaiselle alueelle, jossa hän voi joutua kuolemanrangaistuksen, kidutuksen, vainon tai muun ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kohteeksi. (Saarikkomäki, Oljakka, Vanto, Pirjatanniemi, Lavapuro & Alvesalo-Kuusi 2018, 3.)

Turvapaikanhakijan asemaa säätelevät tärkeimmät lait ovat Ulkomaalaislaki 301/2004, jossa säädetään kansainvälisestä suojelusta ja turvapaikan saamisen kriteereistä ja Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta 746/2011, joka määrittää turvapaikanhakijan sosiaaliset oikeudet vastaanottovaiheessa. Turvapaikanhakijoiden asemaan vaikuttavat myös keskeisesti kansainväliset sopimukset kuten YK:n pakolaisten oikeusasemaa koskeva yleissopimus, Euroopan ihmisoikeussopimus ja Euroopan unionin yhteinen turvapaikkalainsäädäntö. Vastaanottovaiheessa keskeisin toimija on maahanmuuttovirasto, joka vastaa

turvapaikanhakijoiden vastaanoton ja auttamisjärjestelmän käytännön toiminnan ohjauksesta, suunnittelusta ja valvonnasta.

Maahanmuuttovirasto käyttää suoraa valtaa turvapaikanhakijoihin, koska se hallinnoi heidän turvapaikkapäätösprosessia, joka on keskeisin turvapaikanhakijan asemaa määrittävä tekijä. Vuonna 2016 tehtiin useita muutoksia ulkomaalaislakiin, jotka heikensivät turvapaikanhakijoiden oikeudellista asemaa. Esimerkiksi valitusaikaa hallinto-oikeuteen lyhennettiin 21 päivään ja oikeusapuun ei kuulu enää avustajan läsnäolo turvapaikkapuhuttelussa, ellei hänen läsnäolonsa ei ole erityisen painavista syistä tarpeen. Äskettäin julkaistun tutkimuksen mukaan Maahanmuuttovirasto on tiukentanut myönteisen turvapaikan saamisen kriteereitä, mitkä eivät selity kuitenkaan lainsäädännön muutoksilla (Saarikkomäki ym. 2018). Näyttää siis siltä, että Maahanmuuttovirasto toteuttaa osaltaan myös poliittista valtaa – turvapaikkapolitiikkaa, vaikka tekisikin tämän poliittisessa, sisäministeriön ohjauksessa. Turvapaikkapäätöksiä selvittänyt mainittu tutkimusryhmä pitää Suomessa näkyvää kehitystä huolestuttavana sekä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen että oikeusvaltion kannalta.

Lähtökohta turvapaikanhakijan toimijuudelle ja autonomialle on se, että turvapaikanhakijan toimijuus vastaanottokeskuksessa on ulkoapäin hallinnoitua. Osa odottaa maahanmuuttoviraston turvapaikkapuhuttelua, osa oleskelulupapäätöstä, osa on saanut kielteisen turvapaikkapäätöksen ja / tai päätös on valitusprosessissa. Päätösprosessi(t), ja samalla vastaanottokeskuksessa asuminen on monilla venynyt yli kahteen vuoteen. Vastaanottokeskusta voidaan pitää paikkana, jossa elämiseen sisältyy toimimista toisten määrittelemässä ympäristössä, jota asianomainen ei ole ollut luomassa ja jonka säännöistä hän ei ole ollut päättämässä. Siisiäisen (2014, 118) sanoin ”Marginalisoidut ryhmät joutuvat asemaansa parantaakseen toimimaan hallitsevien intressien määräämässä maastossa, kulkemaan niiden määräämien läpikulkupaikkojen kautta, vieraan vallan tilassa.” Turvapaikanhakijaa voidaan siirtää paikasta toiseen. Hänen asuinpaikkansa voidaan määrätä vielä oleskelulupapäätöksenkin jälkeen. Työntekijä kuvaa tilannetta näin:

”Kyllä...mää aina itse mietin sitä, että kyllä tää suurta vallan käyttöä asiakkaita kohtaan on...mehän joudutaan sitten siirtelemään niitä asiakkaita sitten vokeista toisiin...on pakko...me on sitten selitetty, että tämä on maahanmuuttoviraston päätös ja että me ei sille voida oikeestaan vaikuttaa. Että ne on viranomaisten armoilla...”

Haastattelija: *”No mihin täältä lähdetään sitten esim. ne jotka saa positiivisen päätöksen”*

Haastateltava: *”...nyt niinkun migri ja ely-keskus ovat linjanneet että näihin kasvukeskuksiin tai siis maakuntakeskuksiin ei voida muuttoja ei voida tukea...kun käytännössä ihmiset voidaan sijoittaa näille kuntapaikoille ja maakuntiin, mutta kukaan ei halua maakuntiin. Mutta, käytännössä heidän pakko.”* (Työntekijän haastattelu.)

Maahanmuuttovirasto vaikuttaa myös vastaanottokeskuksen työntekijöihin. Se päättää vastaanottokeskusten ylläpidosta, perustamisesta, lakkautuksesta ja sijoittamisesta (L 746/2011 § 9). Monet vastaanottokeskukset on sijoitettu kauaksi kunnan tai kaupungin keskustasta vaikeiden kulkuyhteyksien päähän entisiin kasarmeihin ja muihin syrjäisiin laitoksiin. Tämä ei helpota osallisuutta.

Uudet vastaanottokeskukset saivat alussa luoda toimintakäytännöt itse ilman maahanmuuttoviraston ohjausta. Esimerkiksi, kun yksi vastaanottokeskus perustettiin marraskuussa 2015, vasta helmikuussa 2016 tulivat ensimmäiset ohjeet maahanmuuttovirastolta. Vuosina 2016–2017 vastaanottokeskusten määrää vähennettiin turvapaikanhakijoiden määrän vähentyessä ja yt -neuvotteluista tuli vastaanottokeskusten arkipäivää. Lakkautuspäätöksistä tiedottaminen tehtiin siten, että työntekijät seurasivat maahanmuuttoviraston sivuilta tiettyyn kellonaikaan, kuuluiko oma yksikkö lakkautettavien listalle (Kirjoittajan muistiinpanot). Epävarmuus ja välitilanomaisuus ei siis koskenut havaintojeni mukaan vain turvapaikanhakijoita vaan myös vastaanottokeskusten henkilökuntaa.

Makrotason tekijät kuten arvot ja normit vaikuttavat turvapaikanhakijan asemaan. Esimerkiksi se, mikä on yhteiskunnassa yleinen eettinen tila heijastuu myös työntekijöiden ammattietiikkaan ja turvapaikanhakijoiden kohteluun.

”...(turvapaikanhakijat) tuli aamuyöstä yleensä muutamastakin syystä: yöaikaan ettei täällä ollut vastaanottokomiteaa, koska mediassa kiehuttiin asioista.” (Työntekijän haastattelu.)

Aiemman tutkimuksen (Maynard-Moodi & Musheno 2003) mukaan työntekijöiden päätöksiä ja toimintaa ohjaavat erityisesti uskomukset ja normit siitä, mikä on oikein ja reilua, ei niinkään kuntoutuksen järjestämistä koskevat säännökset. Monet katutason työntekijät taivuttavat normeja ja sääntöjä asiakkaidensa eduksi, mitä voidaan pitää rakentavana ja asiakkaille tilaa raivaavana vallankäyttönä. Mutta voiko myös syrjintä ja rasismi tiukkaa vastaanottokeskuksiin? Osa turvapaikanhakijoista toi omana kokemuksenaan esiin, että eri etnisistä taustoista oleviin suhtaudutaan vastaanottokeskuksessa eri tavoin. Kuitenkin työntekijät painottavat erityisen tärkeänä yhdenvertaista kohtelua esim. kieliryhmien kesken. (Työntekijän haastattelu.)

Lainsäädäntö (L 746/2011) takaa joka tapauksessa aikuisille turvapaikanhakijoille välttämättömät terveys- ja sosiaalipalvelut, suomen kielen koulutusta, oikeuden oikeusapuun ja tulkkaukseen sekä vähimmäistoimeentuloon. Turvapaikanhakijalla on täydet juridiset oikeudet osallistua työelämään kolmen kuukauden maahantulon jälkeen, jos hänellä on matkustusasiakirja viimeistään kuuden kuukauden jälkeen. Työllistymistä vaikeuttavat kulttuuriset seikat, jotka liittyvät paitsi kieleen myös muihin kulttuurisiin tekijöihin.

”Ainut tapa päästä töihin, on jonkin hankkeen, järjestön tai muun toimijan kautta, joka vastaa meistä.” (Kirjoittajan muistiinpanot.)

Turvapaikanhakijat puhuvat kahden vuoden odottamisen jälkeen pettymyksistä. Pettymyksistä paitsi kielteisiin päätöksiin, mutta myös siihen, että heitä ei oteta töihin, vaikka he olisivat valmiita *”tekemään työtä vaikka ilmaiseksi.”* Tai *” he eivät pääse tutustumaan suomalaisiin ihmisiin, vaikka haluaisivat.”* (Kirjoittajan muistiinpanot.)

Monilla on ollut odotuksia paitsi turvapaikan saamisesta myös paremmasta elämästä ja töihin pääsystä, kun he ovat tulleet Suomeen. Suomalaisessa kulttuurissa korostuu tasa-arvoa kannattavat arvot, mutta sosiaalisessa rakenteessa vallitsevat kuitenkin eriarvoiset mahdollisuudet. Poikkeava käyttäytyminen tai anomia voi tahattomasti ja paradoksaalisesti johtua tasa-arvoista kulttuuria edistävien arvojen ja mahdollisuuksien osalta eriarvoisen sosiaalisen rakenteen yhteiselosta (Silvasti ym. 2014, 10–11). Tässä anomiatilanteessa, jossa on tavoitteiden ja keinojen välinen epäsuhta, toimijat voivat myös aktiivisesti kapinoida, millaiseksi voidaan tulkita turvapaikanhakijoiden mielenilmaukset eri paikkakunnilla kuten Jyväskylässä syksyllä 2017 (YLE Uutiset 4.9.2017), tai sitten vetäytyä kokonaan kaikesta toiminnasta. (Kirjoittajan muistiinpanot.)

MESOKOSMOS

Mesokosmosta voi luonnehtia institutionaaliseksi ja yhteisölliseksi tasoksi. Sen osatekijöinä ovat vastaanottokeskus yhteisönä ja toimintakulttuurina, jossa rakentuvat turvapaikanhakijoiden keskinäiset, asukkaiden ja työntekijöiden väliset sosiaaliset suhteet ja asumisen fyysiset puitteet sekä yhteydet ulkomaailmaan ja lähiympäristöön. Useat vastaanottokeskukset sijaitsevat kaukana kaupungeista ja syrjässä kuntien keskustoistakin. Liikenneyhteyksiä tai kulkuvälineitä ei ole, joten tässäkin suhteessa turvapaikanhakijat ovat poikkeuksellisen riippuvaisia työntekijöistä ja muista ihmisistä. Luonto voi olla resurssina (esimerkiksi marjojen keruu ja rauhoittuminen) lähellä, mutta

suhde luontoon voi olla monella pelokas ja vieras. Työntekijöiden ja asiakkaiden välinen valtasuhde on lähtökohdiltaan selkeän hierarkkinen: työntekijöillä on kirjaimellisesti asiakkaiden asuntojen avaimet hallussaan ja he toimeenpanevat maahanmuuttoviraston määräyksiä ja päätöksiä yhdessä muiden viranomaisten kanssa. Ympäristössä puhuttua suomen kieltä osaa vain harva turvapaikanhakija ja ohjaajaa tarvitaan sekä moneen jokapäiväiseen asiaan että tietoa elintärkeään turvapaikkapäätösesiasiaan.

Aikuisille ja perheille tarkoitettujen vastaanottokeskukset ovat yksikköinä suuria, usein noin 200 asukkaan yhteisöjä. Koska yksikkö muodostaa turvapaikanhakijan tärkeimmän elinpiirin, yhteisölliset suhteet ovat tärkeitä. Yksikössä puhutaan noin 20 eri kieltä ja suurin osa (n. 80–90 %) asukkaista on miehiä, mutta vastaanottokeskuksissa asuu myös naisia ja lapsia. (Kirjoittajan muistiinpanot.) ”*Pienissä 11 neliön yksioissa yksin tulleet, eri kieltä puhuvat ja kulttuurista lähtöisin olevat miehet asuvat ahtaasti keskenään.*” (Työntekijän ja turvapaikanhakijan haastattelu.) Turvapaikanhakijoiden tilannetta onkin kuvattu käsitteellä ”throwntogetherness”. Vapaasti käännettynä ”yhteenheitettynä”. Se on Onoderan & Peltolan (2017, 29) mukaan alun perin Doren Massey’n (2005)³ käyttämä käsite.

Aiemmissä turvapaikanhakijoita koskevissa selvityksissä on todettu, että mahdollisuudet valita arjessa läsnä olevia sosiaalisia suhteita ovat erityisen rajatut. (Onodera & Peltola 2017.) Asumisyksikössä lähemmäksi elämisen on nuorten kohdalla todettu aiheuttavan sen, että yhden nuoren huoli esimerkiksi omista vanhemmistaan tarttuu helposti muihin, ja yhden epätoivo rikoo innostusta kaikkien nuorten kohdalla. (Honkasalo 2017.) Samalla tavoin työntekijät aikuisyksikössä kertovat muiden myönteisten/kielteisten päätösten vaikuttavan ilmapiiriin.

MIKROKOSMOS

Mikrotasolla viitataan turvapaikanhakijoiden elinpiiriin ja turvapaikanhakijoiden omiin määritelmiin ja kokemuksiin toimijuudestaan. Turvapaikanhakijat ovat tuoneet esiin omia ajatuksiaan ja kokemuksiaan hankkeemme erilaisissa kehittämistapahtumissa ja koulutuksissa. Turvapaikanhakijan tilannetta määrittää myös se, että hän on itselleen vieraassa fyysisessä, kulttuurisessa ja sosiaalisessa ympäristössä, missä puhutaan hänelle vierasta kieltä. Tässä tilanteessa oma status muuttuu.

Oma status voi muuttua joko siten, että aiemmin sorrettiin, alistettiin ja huonosti kohdeltiin vähemmistöryhmään kuulunut saa hyvää ja yhden-

³ Massey, D. 2005. *For Space*. Sage: Lontoo.

vertaista sekä inhimillistä kohtelua vastaanottokeskuksessa. Oma sosiaalinen asema voi myös laskea siten, että aiemmin omassa yhteisössään arvostettu ammattilainen muuttuu uudessa ympäristössä työmarkkinoille kelpaamattomaksi tai aiemmin palvelijoihin tottunut joutuu osallistumaan muiden asukkaiden kanssa kotitaloustöihin.

Perheenjäsenten roolit muuttuvat vastaanottokeskuksessa asumisen pitkittyessä. Etenkin lasten asema suhteessa aikuisiin muuttuu, koska lapsella on laajemmat oikeudet päästä suomalaisen kielen ja kulttuurin kanssa tekemisiin päivähoidon ja koulun kautta kuin aikuisilla. Lapset saavat enemmän mahdollisuuksia oppia kieltä ja voivat alkaa vanhempiensa tulkiksi. Lapselle tulee aikuisten tehtäviä, jotka voivat yhtäältä vahvistaa hänen asemaa perheessä toisaalta vähentää hänen oikeuttaan lapsuuteen. Tämä tilanne hänellä on helposti joka tapauksessa poikkeuksellisessa elämäntilanteessa (Hurmerinta 2017, 38–43).

Mobiililaitteita, kuten kännykkää, voidaan pitää yhtenä keskeisimmistä mikrotason osallisuutta lisäävistä ja ylläpitävistä välineistä ylirajaisessa maailmassa. Honkasalon (2018) mukaan kännykkä voi parhaimmillaan tarjota kokemuksen sosiaalisesta yhteenkuuluvuudesta muuhun maailmaan. Se tarjoaa välineen kommunikoida silloin kun yhteistä kieltä ei ole. Kännykkä näyttääkin olevan turvapaikanhakijoilla keskeinen osa arkea kuten muilla nuorilla ja aikuisilla.

Niiden avulla kommunikoidaan eri kieli- ja kulttuuriryhmien kanssa ja pidetään yhteyttä muualla asuviin ystäviin ja perheen jäseniin. Arjen toiminnot nukkumisineen, pyykinpesuineen ja ruuanlaittoineen muodostavat toimijuuden ytimen, osallisuustyö tarkoittaa niiden kohdalla sitä, että mahdollistetaan eläminen omanlaiseen arkeen. Esimerkiksi siihen, että voi laittaa itse oman ruokansa. Osallisuustyö mahdollisuusrakenteena tarkoittaa toimijuuden edistämistä kaikilla tasoilla, mikrosta makroon: arkipäivän toimintojen edellytysten luomista ja yhteiskunnallisesta vaikuttamista yhdessä turvapaikanhakijoiden kanssa ja puolesta.

LÄHTEET

Allardt, E. 2003. Robert K. Merton – Monimuotoisuuden teoreetikko. *Sosiologia*, 40, 4.

Esityksiä osallisuustyöstä. 2016. Osallisuustyön kinkerit 3.11.2016. Osallisuuskäsikirja. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Viitattu 15.4.2018. <https://thl.fi/documents/966696/3696545/Esityksi%C3%A4+osallisuusty%C3%B6st%C3%A4/93e843da-d905-4626-bbe4-ae3a781bf9f4>.

Eteläpelto, A., Heiskanen T., & Collin K. 2011. Vallan ja toimijuuden monisäikeisyys teoksessa Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Toim. A. Eteläpelto, T. Heiskanen & K. Collin. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura.

Honkasalo, V. 2017. Osallisuus vaatii toteutuakseen turvaa, aitoa kuuntelemista, ystävyydenverkostoja ja tietoa. Julkaisussa Nuorten turvapaikanhakijoiden elämää vastaanottovaiheessa. Toim. V. Honkasalo, K. Maiche, H. Onodera, M. Peltola & L. Suurpää. Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisu 120. Viitattu 13.4.2018. https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisu/nuorten_turvapaikanhakijoiden_elamaa_vastaanottovaiheessa.pdf.

Hurmerinta, J. 2017. Turvapaikanhakijaperheen arki vastaanottokeskuksessa. Julkaisussa Turvapaikanhakijaperhe. Kohtaamisen ja tuen käsikirja. Toim. J. Hurmerinta & A. Mikkonen. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.

Isola, A-M., Kaartinen, H., Leemann, L., Lääperi, R., Schneider, T., Valtari, S. & Ketotokoi, A. 2017. Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Terveystyön ja hyvinvoinnin laitos. Työpöytä 33/2017. Viitattu 3.4.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-917-0>.

Maynard-Moodi, S. & Musheno, M. 2003. Cops, Teachers, Counselors. Stories from the Front Lines of Public Service. Michigan: University of Michigan.

Meriluoto, T., Marila-Penttinen, L. 2015. Mikä osallisuus, mikä kokemusasiantuntijuus. Julkaisussa Osallisuuden ja kokemusasiantuntijuuden käsikirja. Ensi- ja turvakotien liitto. Toim. T. Meriluoto, L. Marila-Penttinen & E. Lehtinen. Viitattu 18.9.2017. https://www.e-julkaisu.fi/ensi_ja_turvakotien_liitto/osallisuus_kasikirja/.

Merton, K. R. 1938. Social Structure and Anomie. *American Sociological Review* 3. 5/1938. 672–682.

Närhi, K., Kokkonen, T. & Matthies, A-L. 2014. Asiakkaiden osallisuus ja työntekijöiden harkintavalta palvelujärjestelmässä. *Janus* 22, 3, 227–244.

Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. 2009. Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa – Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Julkaisussa Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Toim. H. Ojala, T. Palmu & J. Saarinen. Tampere: Vastapaino.

Onodera, H. & Peltola, M. 2017. Ystävyyden, sosiaaliset suhteet ja nuorten turvapaikanhakijoiden poikkeukselliset olot. Julkaisussa Nuorten turvapaikanhakijoiden elämää vastaanottovaiheessa. Toim. V. Honkasalo, K. Maiche, H. Onodera, M. Peltola & L. Suurpää. Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisuja 120. Viitattu 13.4.2018. https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/nuorten_turvapaikanhakijoiden_elamaa_vastaanottovaiheessa.pdf.

Osallisuustyö ei jätä ketään ulkopuolelle. 2016. Artikkelin Terveyden ja hyvinvoinninlaitoksen verkkosivuilla 13.10.2016. Viitattu 15.4.2018. <https://thl.fi/fi/-/osallisuustyoei-jata-ketaan-ulkopuolelle>.

Pyykkönen, A. & Jämsén, A. 2014. Mitä on osallisuus. Julkaisussa Osallisuuden jäljillä. Toim. A. Jämsén & A. Pyykkönen. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry. Viitattu 30. 5.2018. <https://setlementti-fi-bin.directo.fi/@Bin/a865fda14bc08c98463dc0ee75a9e4ae/1523856052/application/pdf/503574/oSallisuuden-j%C3%A4ljill%C3%A4-verkkoversio-pakattuna-16052014.pdf>.

Ronkainen, S. 2008. Kenen ongelma väkivalta on? Suomalainen hyvinvointiyhteiskunta ja väkivallan toimijuus. Yhteiskuntapolitiikka, 73, 4, 388–401.

Saarikkomäki, E., Oljakka, N., Vanto, J., Pirjatanniemi, E., Lavapuro, J. & Alvesalo-Kuusi, A. 2018. Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset Maahanmuuttovirastossa 2015–2017. Pilottitutkimus 18–34-vuotiaita Irakin kansalaisia koskevista myönteisistä ja kielteisistä päätöksistä. Oikeustieteellisen tiedekunnan tutkimusraportteja ja katsauksia 1/2018. Turku: Turun yliopisto.

Siisiäinen, M. 2014. Työtä vailla olevat nuoret. Julkaisussa Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa. Toim. T. Silvasti, K. Lempiäinen. Tampere: Vastapaino.

Silvasti, T., Lempiäinen, K. & Kankainen, T. 2014. Eriarvoisuuden uudet paikat. Julkaisussa Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa. Toim. T. Silvasti, K. Lempiäinen. Tampere: Vastapaino

Silvennoinen, P. 2011. Ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien toimijuus koulutuksen kentällä. Julkaisussa Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Toim. H. Ojala, T. Palmu & J. Saarinen. Tampere: Vastapaino.

YLE Uutiset 4.9.2017, YLE TV 1.

OSALLISUUSTYÖ ARJEN RAKENTUMISEN ERI VAIHEISSA

Tuija Ketola

Olemme jäsentäneet OTTO-hankkeessa turvapaikanhakijan arjen rakentumista ja sitä, miten arjen mielekkyyttä olisi mahdollista edistää turvapaikkapäätösten odottamisen aikana. Turvapaikanhakijan mielekkään arjen jäsentymisen prosessia voidaan kuvata eri vaiheitten kautta, joka kuvataan tämän luvun lopussa olevassa kuviossa: Arjen rakentuminen turvapaikkaprosessin aikana.

Keskeisiä vaiheita ovat: 1) Turvan ja luottamuksen kehittymisen vaihe, 2) ensimmäisten turvapaikkapäätösten saamisen vaihe (myönteiset ja kielteiset päätökset), jotka ajallisesti ajallisesti tulevat noin vuoden sisällä ja 3) lopullisten päätösten saamisen vaihe, jolloin on saatu joko myönteinen oleskelulupa ja jääminen Suomeen, tai kaikkien valitusasteiden jälkeen saatu kielteinen päätös ja palautus kotimaahan. Näihin eri vaiheisiin liittyvät erilaiset työn painopisteet, jotka on kuvattu tämän luvun lopussa olevassa kuviossa ”Arjen rakentuminen turvapaikkaprosessin aikana”.

Kuvaan osallisuustyötä turvapaikanhakijoiden ja työntekijöiden näkökulmista eri vaiheissa, ikään kuin vuoropuheluna. Turvapaikanhakijan ääni tulee tulkkien kautta, joten heidän äänensä on moneen kertaan tulkittua. Kirjoitus perustuu OTTO-hankkeen kehittämistyössä syksystä 2016 kevääseen 2018 kerättyihin ja dokumentoituihin muistiinpanoihin koulutuksista, työpajoista, haastatteluista ja havainnoista. Kirjoituksessa hyödynnetään näitä aineistoja poimien sieltä esimerkkejä, jotka kuvaavat osallisuustyötä ja tuovat siihen erilaisia näkökulmia. Kyse ei ole siis aineiston systemaattisesta analyysistä.

TURVAN JA LUOTTAMUKSEN KEHITTÄMISEN VAIHE

Ensimmäisen vaiheen voidaan ajatella olevan turvan ja luottamuksen kehittämisen vaihe. Se on aikaa, kun turvapaikanhakija on päässyt perille ja orientoituminen uuteen ympäristöön ja kulttuuriin voi alkaa ja toiveikkuus kasvaa.

TURVALLISUUS

OTTO-hanke alkoi syksyllä 2016 ja moni aineistossa puhuvista turvapaikanhakijoista saapui Suomeen syksyllä 2015. Turvapaikanhakijoita saapui Suomeen nopeasti ja paljon suhteessa varautumiseen. Työntekijät kuvaavat tilannetta melko kaoottiseksi:

... ”se aika valmistautua siihen kun ihmiset saapuu, miettiä se, mitä se tarkoittaa kun ihminen tulee tuosta ovesta sisään missäkin kunnossa... oltiin täällä yötpäivää käytännössä... tehtiin tätä paikkaa pystyyn kun tiedettiin, että ihmisiä lähetetään bussilla tänne... eri kuntosia ihmisiä, lapsia oli ja muovipussit jaloissa, täys läpimärkänä tulee bussista sinisenä. Ambulanssia jouduttiin soittaa ja ensiapua jouduttiin antaa moneenkin asiaan. Vanhemmat oli niin väsyneitä, että ne ei jaksanu enää huolehtia niistä lapsistaan. Muistan tilanteen tossa sohvalta, kun katoin sinistä pientä kääröä tuossa... Äiti oli jättänyt sen siihen sohvalle, koska ei varmaan enää jaksanu kannatella lastaan saati sitte itseään. Silloin vaadittiin työyhteisöltä älyttömästi, että kun puhelin soi he tulee töihin...saatto päivät venyä pitkäksi... turvapaikanhakijat oli niin väsyneitä, että he saattoivat nukkua muutaman päivänkin putkeen jopa viikon...busseja tuli yöllä yleensä...ja useita. Sitten sen toiminnan starttaaminen, vokin aloittaminen tässä samanaikaisesti” ... (Työntekijän haastattelu.)

Alku- ja tulovaiheessa tärkeintä on huolehtia perustarpeista: ruuasta ja yösi-
jasta, turvallisuudesta eli osallisuuden peruspalikoista. Osallisuuden perusta rakennetaan osaavan, epävarmuutta sietävän henkilöstön rekrytoinnista, fyysisten puitteiden rakentamisesta ja ruuan varaamisesta alkaen. Arki rakentuu aluksi sen ympärille, että turvapaikanhakija on fyysisesti turvassa, vaikkakin uudessa ja oudossa ympäristössä. Hän saa uuden sosiaalisen aseman ja oikeudet. Vastaanottokeskuksella on vastuu lakisääteisten (L 746/2011) oikeuksien takaamisesta turvapaikanhakijoille.

Osallisuustyö merkitsee vastaanottovaiheessa sitä, että asumiseen, ruokailuun, pyykinpesuun liittyvät arjen toiminnot tulevat tutuksi. Turvapaikanhakijat tulevat erilaisista ympäristöistä, osalle kodinkoneiden käyttö voi olla uutta. Se tarkoittaa uusien arjen asioiden harjoittelua ja opettelua esim. juokseva vesi voi olla uusi asia. Osallisuustyöllä arjen reitit, koulut, päiväkodit sekä muu lähiympäristö kuten kaupat, palvelut ja ihmiset tulevat tutuiksi. Vasta näiden jälkeen alkaa varsinainen arjen rakentaminen kuten harrastukset ja kielikurssit. Rutiinien rakentamisella luodaan edellytykset oppimiselle. (Turtiainen 2013, 196.)

Ruoka yhtenä arjen keskeisenä asiana oli ensimmäinen asia, mihin turvapaikanhakijat toivoivat muutosta. Ruokapalvelun sijasta päädyttiin alkuvaiheen jälkeen pian yhdessä vastaanottokeskuksessa siihen, että turvapaikanhakijat itse valmistavat ruuan. Muistiinpanojen ja työntekijän haastattelun mukaan se myös lisäsi heidän tyytyväisyyttään (ja osallisuuttaan). Kun turvapaikanhakijalla on vastuu ruuanlaitosta itsellään, hän saa myös isomman vastaanottorahan.

Suurempi vastaanottoraha itsessään lisää jo autonomiaa. Eri vastaanottokeskuksilla on tässä kuitenkin erilaisia käytäntöjä.

Ensimmäisinä maahantulopäivinä turvapaikanhakijat ovat väsyneitä ja kiittollisia, että saavat olla Suomessa eikä tarvitse huolehtia asumisesta tai ruuasta. Kysyessäni turvapaikanhakijoilta, mitä he pitävät tärkeimpinä tukevinä tekijöinä turvapaikkaprosessin eri vaiheissa, sain vastaukseksi erilaisia toisiinsa liittyviä tekijöitä. He nostivat tulovaiheessa turvallisuuden tärkeimmäksi asiaksi, inhimillisen vastaanoton ja ystävällisyyden heitä kohtaan. Ystävällistä kohtaamista esikotoutumisessa ensiarvoisen tärkeänä pitävät myös työntekijät:

”Se miten heitä kohdellaan täällä, antaa heille kuvan kuinka ihmisiä Suomessa kohdellaan. Hyvinkin tärkeä, miten me heitä kohdellaan, vaikuttaa heidän radikalisoitumistarpeeseensa jatkossa. Jos heillä on kokemus siitä, että heitä kohdellaan hyvin... vaikka heitä kohdeltais tän jälkeen huonostikin, niin heillä on kuitenkin muistijälki siitä, että kaikki suomalaiset ei ole sellasi... jokainen huomenta on heille merkityksellinen, vaikka ois kuinka kiire, pitää kuulla...” (Työntekijän haastattelu.)

Vastaanottokeskuksen yksiköstä muodostuu ensimmäinen portti suomalaisen yhteiskuntaan. Se on keskeinen ikkuna suomalaiseen yhteiskuntaan sekä ensimmäinen ympäristö, jossa käsitykset arjen käytännöistä Suomessa rakentuvat (Maiche 2018, 21). Turvapaikanhakijat pitivät vastaanoton ensi kuukausina tärkeimpinä tekijöinä osallisuuden näkökulmasta sitä, että he saavat kunnollista tulkkausta käyttämällä kieltä osaavaa ja suomenkielistä henkilökuntaa, käännöksiä ja suomen kielen opetusta heti alusta alkaen.

LUOTTAMUS

Luottamus on yksi tärkeimpiä turvallisuuden ja ylipäänsä hyvinvoinnin osatekijöitä. Luottamukseen liittyvät ongelmat voidaan tiivistää kahdenlaisiin: luottamusta ei ole tai muita kohtaan tunnetaan aktiivista epäluuloa. Kun ihmisiä hävettää oma avun tarpeensa, heistä tulee epäluuloisempia toisia kohtaan. (Sennett 2002, 154.) Monilla turvapaikanhakijoilla on takanaan hankalia viranomaiskokemuksia, joihin voi liittyä vainoa, väkivaltaa ja kidutusta. Useat heistä tulevat totalitaarisista, sotaakäyvistä tai vallankumousten kanssa kamppailevista maista. Maahantulon alkuvaiheen viranomaiskokemuksilla on suuri merkitys luottamuksen rakentumiseen uutta yhteiskuntaa kohtaan. (Turtiainen 2009, 329.)

”Pyrittä kaventamaan ja poistamaan ennakkoluuloja ja asenteita siitä, miten meidän virkavalta toimii. Jos ensimmäinen mies vieään väkivalloin tuosta, koska hän tappelee itte sitä vastaan... kun ihminen pelkää kuollakseen poliisia. Siitä seuras sitä, että tehtiin yhteistyötä poliisin kanssa...eräätkin neuvottelut on käyty isämiesten kanssa kun lapset lähtee lastensuojeluun piiriin.” (Työntekijän haastattelu.)

Vieras ympäristö ja vieraat ihmiset voivat herättää epäluuloa ja pelkoa sekä ympäristössä että tulijoissa. Tutuus tuo turvallisuutta ja herättää luottamusta, mikä kehitty vähitellen. Luottamus on hauras resurssi, jota pettymykset kulltavat ja sen voi menettää yhdessä hetkessä. Luottamuksen kehittymisessä on olennaista se, että turvapaikanhakijoille ei luvata mitään sellaista mitä ei voida pitää. Haastateltavan mukaan:

...”Selkeys. mikä auttaa turvapaikanhakijaa luottamaan meidän systeemin. Se, että Mitään ei puhuta sellasta ääneen mitä ei voida kiinni pitää siitä.” (Työntekijän haastattelu.)

Luottamussuhteet kehittyvät epävirallisesti byrokratioiden syövereissä, kun ihmiset oppivat kehen voivat luottaa. Luottamussiteitä koetellaan, kun asiat menevät pieleen ja apua tarvitaan. (Sennett 2002, 154.) Oleskelulupaprosessin hidas eteneminen ja siihen liittyvä odotus, epävarmuus tulevaisuudesta, läheisten puuttuminen ja mahdolliset traumaattiset kokemukset ovat keskeisessä asemassa luottamuksen rakentumisessa. (Maiche 2018, 21). Luottamuksen rakentaminen on vastaanottokeskuksessa jatkuva prosessi, jota uhkaa jatkuvat väärinymmärtämisen mahdollisuudet. Turtiaisen (2009) tutkimuksen tulokset pakolaisten luottamuksen rakentamisesta osoittavat, että inhimillistä, sosiaalista ja symbolista pääomaa on rakennettava heti maahantulon alkuvaiheessa, muuten joko ennen maahantuloa tai maahantulon jälkeen saavutettu luottamus katoaa. Aineellisten mahdollisuuksien (toimeentulo, asuminen) lisäksi turva ja luottamus ovat osallisuuden lähteitä. (Isola ym. 2017, 5.)

TIETO JA ARJEN RUTIINIT

Toiseksi tärkeimmäksi tekijäksi turvapaikanhakijat painottivat tiedon saamista. He pitivät tärkeänä saada tietoa omista oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan heti alussa, koska odotukset ovat olleet heillä liian korkeita suhteessa oikeuksiin ja mahdollisuuksiin. Yksi tärkeä osallisuustyön muoto onkin byrokratiatyö

(Sipilä 1989, 214–215; Raunio 2003, 133–136), mikä tarkoittaa huolehtimista, että turvapaikanhakija saa ne sosiaaliset oikeudet, jotka hänelle kuuluvat ja tietoa omista velvollisuuksistaan. Tieto-osallisuus on yksi tärkeimmistä osallisuuden muodoista. (Pyykkönen & Jämsén 2014, 10.) Turvapaikanhakijoille tärkein tieto on turvapaikkapäätösprosessin kulku.

Osa turvapaikanhakijoista kokee saaneensa väärää stereotyyppistä kulttuurista tietoa suomalaisista. Kulttuurista tietoa tuotetaan ensinnäkin vastaanottokeskuksissa maahanmuuttoviraston koulutusmateriaalien avulla. Koulutukseen osallistuminen on myös turvapaikanhakijan oikeus ja velvollisuus. Koulutusten teemat ovat: kulttuuri, lainsäädäntö, normaalia elämää, ruoka ja ravitsemus, työ, tasa-arvo ja seksuaalisuus. Haasteena koulutusmateriaalissa voi pitää sitä, että pyrittäessä yksinkertaisuuteen suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan moninaisuus näyttäytyy helposti stereotyyppisenä. Koulutus kapeutuu helposti vain yleisen informaation jakamiseksi, koska ne toteutetaan yleensä suurissa ryhmissä. Näihin koulutusryhmiin osallistuu sekä miehiä että naisia ja hyvin erilaisilla oppimisvalmiuksilla olevia ihmisiä.

Yhteiskuntatietous -koulutukseen tarvitaan osallistavaa pedagogiikkaa, yhdessä pohtimista suomalaisen yhteiskunnan toiminnan logiikasta, kulttuurisia kohtaamisia ja keskusteluja. Vastaanottokeskuksissa järjestetään erilaisia tiedotusluonteisia ja kulttuurisia kohtaamisia opiskelijoiden, vapaaehtoistyöntekijöiden ja järjestöjen avulla. Monikulttuurikeskuksissa löytyy myös mahdollisuuksia kaksisuuntaisiin keskusteluihin. Tällaisia ovat esimerkiksi ”kasvatuskeskusteluillat” tai ”puhutaan elämästä” -keskustelut. (Kotouttaminen. fi n.d.) Eri yhteistyötahot voivat käydä kertomassa omasta toiminnastaan ja esittäytymässä vastaanottokeskuksessa. Tämä vähentää väärinymmärryksiä, joita voi syntyä hyvästä tahdosta tehdystä neuvonnasta, joilla voi kuitenkin olla ei-aiottuja seurauksia kuten sekaannuksia vastaanottokeskustyöhön. (Ks. myös Vuori 2015, 398–399.)

Tärkeimpänä voidaan pitää kuitenkin ohjaajien tekemään arjen ohjaus ja neuvontatyötä, jossa tieto välittyy henkilökohtaisten arkikohtaamisten kautta, jossa kumpikin osapuoli pyrkii selvittämään, mitä toinen ajattelee. Työntekijän osallisuustyö tässä vaiheessa tarkoittaa työskentelyä kulttuurierojen kanssa myös ennen kaikkea keskustelemalla ja sanoittamalla kulttuurieroja etenkin lainsäädännöstä, lasten ja naisten asemasta ja seksuaalisuudesta, kestävästä kehityksestä ja asumisesta. Keskustelujen kautta esikotoutuminen voi muuttua kaksisuuntaiseksi, jossa sekä työntekijä että asiakas pääsevät pohtimaan oman kulttuurinsa arvoja tunnistaen samalla, että kulttuurit ovat sisäisesti ristiriitaisia. Työntekijähaastateltava kommentoi seuraavasti:

”Puhutaan kuitenkin siitä, että me lähetään murtamaan sata ehkä...tuhat vuotta vanhoja perinteitä jossain tapauksessa meidän puolen tunnin informaatiopöytätyössä ...Täytyy ymmärtää kuinka raju ero on kulttuurien välillä...(tarvitaan/tk) Kulttuurien erojen sanottamista. Askelmerkkejä siihen. Tavallaan aukikertomista, aukipuhumista...mikä meidän yhteiskunta on... Haastattelija: ...joutuu itekin peilaamaan omia arvojaan, oikein väärin kysymyksiä...meidän kaikkien tehtävä...ei niitä tule muuten arjessa mietittyä, jos vain oman ryhmän kanssa tekemisissä. Tässä olisi puolin ja toisin oppimista, kyseenalaistamista: onko minun oikein aina oikein”... (Työntekijän haastattelu.)

Siteerauksessa voi tulkita näkyvän mikrotason mahdollisuuksia tasavertaiseen kohtaamiseen. Kohtaamisissa voidaan pyrkiä dialogisuuteen hierarkkisissa rakenteissa, kulttuuristen kuilujen ylittämistä, kohtaamista ajassa ja tilassa. Se kuitenkin edellyttää monikulttuurista työtettä, jossa herkistytään kulttuurisille eroille, mutta ei oleteta, että turvapaikanhakijan etninen, kansallinen tai uskonnollinen tausta sinänsä kertoo hänen tarpeistaan tai tavasta, jolla työntekijän pitäisi hänet kohdata. (Vuori 2015, 397.)

Turvapaikanhakijat kokivat, että vastaanottokeskusten sijoittelu kauas kaupungeista on vaikeuttanut kontaktien saamista suomalaisiin. Yksineläjät ovat yksinäisiä ja heidän on ollut vaikea tutustua suomalaisiin. Tutustumista helpottaisi turvapaikanhakijoiden mukaan se, että vastaanottokeskuksessa olisi mukana muita yhdistyksiä ja järjestöjä, joissa tapaisi suomalaisia. Alle 18 -vuotiaat kiinnitetään mahdollisimman pian kouluun ja opiskeluun ja täydet työnteko-oikeudet on aikuisilla viimeistään kuuden kuukauden kuluttua turvapaikkaprosessin käynnistymisestä.

Työntekijät kertovat tekevänsä yhteistyötä eri tavoin. Turvapaikanhakijoita tuetaan liikkumaan ja tutustumaan lähiympäristöönsä, johon turvapaikanhakijat tarvitsevat alkuvaiheessa paljon tukea. Tässä on tosin eroja yksilöiden välillä: jotkut turvapaikanhakijoista ovat hyvin itsenäisiä ja löytävät ympäristöstä itselle tärkeät paikat, kun toiset jäävät vastaanottokeskukseen eivätkä halua (tai uskalla?) tutustua lähiympäristöön. Turvapaikanhakijoille järjestetään kuljetuksia erilaisiin tapahtumiin, millä madalletaan osallistumiskynnystä. Osallisuustyö tarkoittaa palvelujen, koulutusten ja harrastusmahdollisuuksien etsimistä ja kynnysten madaltamista ja tilan raivaamista eri paikkoihin, eli se on myös yhteiskunnallista vaikuttamistyötä.

Erityisesti turvapaikan hakemisen alkuvaiheessa on pyritty myös ehkäisemään konflikteja ja rakentamaan siltoja vastaanottokeskuksen ja ympäristön ihmisten välille. Työntekijät ovat käyneet koululla kertomassa vastaanotto-

keskuksesta, järjestäneet avoimia ovia ja paneelikeskusteluja. Informaatio- ja keskustelutilaisuuksia on järjestetty erikseen poliittisille päättäjille, seurakunnan työntekijöille ja kaupungin luottamusmiehille ja virkamiehille. Yhteistyötä tehdään useiden toimijoiden kanssa. Useat erilaiset hankkeet tekevät työtä vastaanottokeskuksissa. Tästä huolimatta turvapaikanhakijat kokevat syrjintää ympäristössään esimerkiksi ”somehuutelu”. (Työntekijän haastattelu.) Välillä työntekijöiden on täytynyt järjestää vartiointi vastaanottokeskukseen turvapaikanhakijoiden turvallisuuden takaamiseksi ja varoitettava menemästä kaupungille, kun siellä on ollut työntekijän kertomuksen mukaan mielenosoituksia heitä vastaan. (Työntekijän haastattelu.) Osallisuustyö vastaanottokeskuksessa on paitsi siltojen joskus myös suojamuurien rakentamista.

Haastatteluissa työntekijät toivat esiin sen, että vastaanottokeskuksessa on paljon yksinäisyyttä. Yksinäiset pyritään löytämään ja ”haarukoinnin” avulla heidän tilannetta selvitetään. Jos huoli herää, niin työntekijät jututtavat. Työntekijöiden havaintojen mukaan tietyt ihmiset jätetään tai he jättäytyvät pois yhteisöstä. Työntekijöiden mukaan jotkut ovat myös ulkopuolelle suljettuja ja heidät torjutaan yhteisöstä. *”He eivät voi luottaa oman kansallisuuden ihmisiin, eivät kuulu omaan yhteisöön tai yhteisössä ei suvaita heitä.”* (Työntekijän haastattelut, muistiinpanot.)

Yhteisön sisällä tehtävä yhteisöllinen työ on olennaista. Kun erilaisista kulttuureista tulevat asetetaan samoihin yksiköihin ja huoneisiin yhteisöllisyyteen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Turvapaikanhakijoiden keskuudessa on myös lähtömaista seuraavia näkemuseroja ja ennakkoluuloja eri kansallisuuksia kohtaan. Eri maista tulleiden kesken vuosikymmeniä kestäneet sodat ja konfliktit eivät luo hyvää pohjaa hyvälle suhteille. Toisaalta turvapaikanhakijat pitävät myös yhtä ja näkevät olevansa samassa veneessä, mikä taas luo hyvää pohjaa kannatteleville sosiaalisille suhteille. Erilaiset yhteiset juhlat ja tapahtumat on todettu aineistossa hyväksi yhteisöllisen työn menetelmäksi. Työntekijähaastateltava kuvasi asiaa seuraavasti:

Haastateltava: ”Kun tänne tulee eri kansallisuuksia: on shiioja, sunneja, on Afrikan maista ihmisiä, on afgaanit, arabit...Aateltiin, että järjestettiin juhla täällä, missä on perinteisiä suomalaisia harrasteita ja tällasia niin kun ajanviettoa. Paistettiin tikkupullaa, mäenlaskua, köydenvetoa, saappaan heittoa...kaikkei tämmöstä yhteistä mukavaa toimintaa. Näin, että ihmisillä oli hauskaa...ne kuunteli musiikkia tossa...ulkona oltiin kaikikki. Kaikki paleli, oli kylmä, kampeet märkänä...Me paistettiin tikkupullaa...Ihmiset tuumas, että hei, me ollaan yhtä perhettä. Se oli onnistuminen mun mielestä.”

Haastattelija: *"Mikä sai onnistumaan?"*

Hastateltava: *"Varmaan se, että me Ei annettu, me ei kuunneltu heidän toiveitaan siinä, kun halusivat tehdä ryhmiä ite (kansallisuuksiensa mukaan/ tk)... halus asua eri tavalla eri puolilla...sanoin, että ei käy. Täällä te ootte kaikki samalla viivalla. Kellään ei ole mitään etuoikeuksia eikä sille sellasia perusteluja ole. Jos te ootte tulleet turvapaikkaa hakemaan, te ootte kaikki samassa asemassa...samalla viivalla, on ennen kaikkea tärkeintä. Kylmäpäisesti sen noudattaminen, välillä silläkin uhalla että joku saattaa siitä hermostua, on pidetty kiinni siitä, että yksikään ei saa mitään enempä kuin toinen."* (Työntekijän haastattelu.)

Selviytymistä poikkeuksellisessa tilanteessa pyritään helpottamaan mielekkäällä tekemisellä ja luomalla mahdollisuuksia itseilmaisuuksiin arjessa. Vastaanottokeskuksessa toiminta on erilaista, mutta aineistossamme eräässä vastaanottokeskuksessa on mahdollisuus kasvattaa kukkia ja hoitaa kasvimaita. Läksykerhoja lapsille ja erilaisia ryhmiä järjestetään, tällaisia olivat esimerkiksi käsityöryhmät ja puutyöpajat, joista yksi haastateltu työntekijä kuvasi seuraavasti:

...."tehtiin tämmöinen puutyöpaja. Siellä yks kaveri voi oikeestaan aika huonosti. Me hankittiin sinne aika minimaaliset välineet, millä hän pysty tekeen. Minä hankin sinne puutavaraa jonkin verran...teki ihan valtavan hienoja lintulautoja...koirankopin...näki kuinka se nautti. Se rupes viheltelmään, vihelteli, naureskeli, lauleskeli käveleskeli siellä käytävillä. Se muuttu kokonaan...muuttui ihan totaalisti se koko habitus...Tämmösen toiminnan ja tekemisen mahdollistaminen olis hirmu tärkeää. Ihan kaikella tapaa. Ilmapiirin, yksilöiden, koko tän porukan. Muut näkee että joku onnistuu. Se antaa heille niinkun lisäpaukkuja, kyllä kannattaa yrittää...meillä on istutettu kukkia...oma kasvimaakin tuolla...hankittu välineitä. Omia yrttejä saa kasvattaa"... (Työntekijän haastattelu.)

Työntekijöillä on tärkeä mahdollistava rooli tuottaa tekemisen paikkoja ja mahdollisuuksia. Lähiympäristöön tutustuminen, yhteyksien luominen ja kynnysten madaltaminen eri paikkoihin on olennaista. Turvapaikanhakijat tarvitsevat tässä usein paljon tukea, vaikka yksilöllisiä eroja on. Monikulttuurikeskus Gloria Jyväskylässä mainittiin useasti tärkeänä tapaamis- ja tapahtumapaikkana turvapaikanhakijoille. Se tekee tärkeää osallisuustyötä ympäristössä sekä turvapaikanhakijoiden että työntekijöiden näkökulmasta. Ensimmäisten kausien jälkeen vastaanottokeskuksen arjessa toimiminen sujuu ja osataan

liikkua sen ulkopuolella. Tässä vaiheessa kohdataan myös erilaisia terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä kulttuurisia eroja. Ohjaus muuttuu kannustavaksi ja rohkaisevaksi. Erilaiset luovat ja toiminnalliset menetelmät koettiin hyväksi, kun yhteistä kieltä ei ole.

ENSIMMÄISTEN TURVAPAIKKAPÄÄTÖSTEN SAAMISEN VAIHE

Ensimmäisten päätösten jälkeen turvapaikanhakijoista alkaa muodostua kaksi ryhmää: myönteisen ja kielteisen päätöksen saaneet. Yhdenvertainen kohtelu näiden ryhmien välillä mainittiin olennaiseksi tekijäksi esikotoutumisessa. Turvapaikanhakijat toivat esiin, että henkilökunnan pitäisi kohdella yhtä ystävällisesti sekä kielteisen että myönteisen päätöksen saaneita. Yksi kertoi kokeneensa syrjintää, koska hän ei saanut oleskelulupaa. Hänelle ei tästä syystä ollut järjestetty työpaikkaa, vaikka hänellä työnteko-oikeus onkin. Työntekijän näkökulmasta keskustelun tarvetta tuo erityisesti se, että tasa-arvokäsitykset ovat erilaisia. On varmasti vaikeaa ymmärtää, että suomalaisessa yhteiskunnassa on kriteerit erilaisten mahdollisuuksien saamiselle ja myös yksilölliset tarpeet ja tilanteet pyritään huomioimaan. Erilainen kohtelu koetaan helposti syrjinnäksi. Haastateltava työntekijä kuvasi asiaa seuraavasti:

”Tasa-arvokäsitys erilainen. Siihen on varmaan liittyen tosi monta kömmähdystä. Kun heille tasa-arvo on sitä, että kaikille tulee se yksi banaani – tällei vertauskuvallisesti eikä se jolla on eniten nälkä että se saisi kaksi. Kaikessa täytyy miettiä ihan mielettömän tarkkaan, että miten tehdään tässä että miten se ilmaistaan: miks toi sai ja mä en. Vaikka kysymys on sosiaalityöntekijän ajasta tai sairaanhoitajan ajasta... vaikeeta niinkun tasa-arvon kanssa. Siinä on kyllä kompasteltu ihan selkeästi tai hyvin paljon jouduttu käymään keskusteluja aina jälkikäteen... Esimerkiksi tasa-arvosta oon jollekin piirtänyt...erilaiset tasa-arvomallit joskus, että on olemassa erilaisia tapoja käsittää tasa-arvo, että millä tavalla se tässä yksikössä käsitetään? Me haluttais käsittää se niin, että kun jokaisella on omat tarpeensa, niin me vastataan niihin. Heidän mielestä kaikkiin pitäisi vastata samalla tavalla. Tätä keskustelua käydään.” (Työntekijän haastattelu.)

Iso arkipäivän ongelma on se, että turvapaikanhakijoille ei ole henkilöllisyystodistusta, eivätkä he saa pankkikorttia tai -tiliä. Tällöin mahdollista palkkaa ei voi laittaa tilille. Maahanmuuttovirastolla on käytössä Prepaid -card, johon vastaanottoraha voidaan laittaa, mutta muutoin vastaanottoraha maksetaan käteisenä. Turvapaikanhakijoita huolestutti myös lasten asema palautuksen tul-

lessa, koska he ovat olleet täällä jo pitkään. Ryhmäkeskustelussa yksi turvapaikanhakija halusi korostaa sitä, että Suomessa on hyvä vastaanottojärjestelmä.

Myöhemmässä vastaanottovaiheessa turvapaikanhakijat painottivat työhön pääsyä. Osallisuustyön tehtävä on madaltaa työhön pääsyn edellytyksiä ja samalla huolehtia, että työehdot täyttyvät, suojella heitä hyväksikäytöltä työmarkkinoilla. Esikotoutumisen osalta olennaista on inhimillinen vastaanotto ja ihmisten ystävällisyys sekä terveystalveluiden ja psykologisen tuen helppo saatavuus, pankkikortin ja -tilin käyttömahdollisuus sekä mielekäs tekeminen.

Kielteisen päätöksen saaneiden keskuudessa vaihtelee toivo ja epätoivo. Tiedon tarve turvapaikkapäätösprosessista ja valitusmahdollisuuksista nousee suureksi. Tässä vaiheessa turvapaikanhakijat tekevät valituksia ja odottaminen jatkuu. Toiset masentuvat, toiset sinnittelevät tekemällä edes jotain, esimerkiksi kävelemällä pitkiä matkoja päivittäin. Pitäessäni koulutusta turvapaikanhakijoille⁴ osallistujat kertoivat, että heidän tilanteensa on epätoivoinen. He olivat huolissaan muista. Osa on huoneessaan koko päivän ja käy vain laittamassa ruuan ja lopun ajan he ovat omassa sängyssään peiton alla. Suurin osa on masentuneita. He eivät saa kuitenkaan psykologin apua. Terveystalvelupaketti on rajattu. He eivät halua osallistua tapahtumiin eivätkä työpajoihin. He kertovat, että ovat lamaanuneita ja kokevat osallistumisen turhaksi. Haastattelun työntekijän mukaan:

....”tiedostetaan hirveen hyvin se, että mitä tukea nämä ihmiset tarvitsisivat, mutta se että mihin nämä ihmiset ovat oikeutettuja...me joudutaan äärimmäisen suurella harkinnalla miettimään se että mitä tehdään... kun on kyse aikuisesta henkilöstä joka tarvitsee kaikkea mahdollista psykososiaalista tukea itselle, niin sitten siinä tulee vastaan se, että nämä eivät ole oikeutettuja siihen, että kuka maksaa. Et meillä ei ole täällä...vaikka suuri halu ja sydän olisi pyytää kaikki ammatti-ihmiset tänne niin tavallaan se että meillä ei ole oikeutta siihen koska valtio maksaa kulut. Ja sitten meidän toimeksiannon ja maahanmuuttoviraston näkemyksen mukaan, turvapaikanhakijat eivät ole oikeutettuja sellaisiin asioihin, että pitää vaan sanoa, että odota, että saat oleskeluluvan”... (Työntekijän haastattelu.)

Ongelmaksi koettiin psykologisen tuen puute. Erityisasiana haluttiin keskustelussa nostaa esiin se, että joillakin vähemmistöillä on vaikeita kokemuksia syrjinnästä, joihin he tarvitsisivat apua. He kokevat jäävänsä kunnollisen avun ulkopuolelle. Turvapaikanhakijoille ei ole järjestetty psykologista tukea, vaikka monet heistä tarvitsevat sitä ja mitä myös työntekijät tuovat esiin.

⁴ Tuolloin he olivat olleet vastaanottokeskuksessa noin 2 vuotta.

Yksi koulutuspäivään osallistujista kertoi, että jos hän saa nyt myönteisen päätöksen, hänen integraationsa alkaa nollassa. Kielteiset päätökset, kokemukset ja osan masentuminen ovat tehneet ilmapiiristä kielteisen ja raskaan. Laitostumisen ja passivoitumisen riski kasvaa odotusvaiheen pitkittyessä ja ensimmäisten kielteisten päätösten jälkeen. Tässä vaiheessa on tärkeää arjen rytmin ylläpitämisessä tukeminen ja siihen vaihtelun tuominen järjestämällä tekemistä ja toimintaa. Kun arkea ei ylläpidä mikään ulkopuolinen rakenne, mihin voisi oman rytmin suhteuttaa, tarvitaan jonkinlaista strukturoitua päiväohjelmaa. Päiväohjelman rakentamisessa turvapaikanhakijat voisivat itse olla toimijoina, jolloin toiminnan sisältö tulisi heistä eikä ulkopuolelta. Yksittäiset yksitoikkoisen arjen katkaisevat toiminnalliset tapahtumat koettiin hyväksi, mutta hankkeessa toteutetut lupaavat osallistavat käytännöt jäävät helposti kertaluonteisiksi. Arvokkaita ne ovat silti.

Turvapaikanhakijoiden kohtaama negatiivinen palaute ympäristöstä ja syrjintä, lisäävät kielteisyyttä. Esimerkiksi yksi osallistuja ei päässyt kuntosaliin, koska hänellä ei ole oikeaa henkilöllisyystodistusta. Kirjastokorttikäytännöt vaihtelevat, mutta yksi keskustelijoista kertoi, että hän ei kirjastokorttia saanut, koska id-kortissa lukee, että ”kortti ei kelpaa henkilöllisyystodistuksena”. Mielenterveysasioita turvapaikanhakijat pitävät tässä vaiheessa tärkeänä. He korostivat keskustelun tärkeyttä, jota myös ohjaajat toivat esiin erilaisissa keskusteluissa. Olennaista selviytymisessä on ”turnauskestävyyden” säilyttäminen ja vertaisilta saatu tuki.

Rinnastaisin turvapaikanhakijoiden elämäntilanteen Pia Silvennoisen (2011) kuvaukseen ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien toimijuudesta turvapaikanhakijoiden esiin tuomien kokemusten perusteella. Silvennoinen kuvaa tätä pienen toimijuuden tilaa sietäväksi ja varuillaan olevaksi toimijuudeksi. Sitä siedetään, mitä ei voi muuttaakaan. Pitkäaikaistyöttömät sietävät koulutustoimenpiteiden kohteena olemista, vaikka eivät aina usko niiden vaikuttavuuteen. Yhtä lailla turvapaikanhakijat osallistuvat, oltuaan jo yli kaksi vuotta vastaanotokeskuksessa, koulutuksiin, vaikka eivät usko sen helpottavan heidän töihin pääsyä. He osallistuvat, koska osallistumattomuudesta vähennetään heidän vastaanottorahaansa.

Turvapaikanhakijoiden suku on maantieteellisesti hajonnut, he ovat kohteina erilaisille hallinnollisille toimenpiteille ja varuillaan päätöksiä odottavassa epävarmuuden tilassa. Sietämiseen ja varuillaanoloon sisältyy erilaisia tunteita. Siihen voi sisältyä vihan tunteita, jos on petytty. Ne voivat syntyä toimijuuden rajallisuudesta esim. työelämän reunaehtojen ylivoimaisuuden ja musertavuuden edessä. Varuillaanoloon liittyy vihan tunteen lisäksi kroonistuneita tunteita, jotka johtuvat jatkuvasta hälytystilassa olemisesta, epävarmuudesta ja

stressistä. (Silvennoinen 2011, 343–434.) Turvapaikanhakijat ovat kuitenkin nuoria aikuisia. Haastateltu työntekijä kertoi:

”Ja kun tämä on niin epävarmaa, kaikki...jos joku nuori reagoi tässä voimakkaasti johonkin asiaan, niin se tuskin oli se banaani, mitä se ei saanut tai se sai vain yhden vaan että se syy on se, että niillä on niin paljon pettymystä ja niin paljon turhaa odottamista ja asioita, mitä he ei ymmärrä. Ja sitten kun tulee se yks asia vielä, niin se vaan oikeasti katkasee sen kamelin selän, se pieni juttu ja sitte hirvee räjähdys. ...Että ei tule enää katteettomia lupauksia. Heille se on vielä tärkeämpää. Jaksaa selittää, selittää, että ei sulla nyt ookaan sosiaalityöntekijän tapaamista...pitää kertoa, että sosiaalityöntekijä on nyt kipeä. Niissä on tullut kömmähdykset: jäänyt selittämättä tai ajattelematta että toinen kokee sen jotenkin eri lailla.” (Työntekijän haastattelu.)

Työntekijät ovat vaikeassa tilanteessa sen suhteen, miten ylläpitää toivoa ja tukea tavoitellisuutta, koska mitään ei voi luvata, eikä tulevasta turvapaikkapäätöksestä tietää. Lisäksi yhteisen kielen puute aiheuttaa jatkuvia väärinkäsitysten mahdollisuuksia. Miten rohkaista ja motivoida, miten löytää tekemistä joka on mielekästä, hyödyllistä tai tuottaa iloa, olipa päätös kielteinen tai myönteinen. Tässä kohdin työntekijöidenkin jaksaminen on koetuksella ja myötätuntouupumuksen uhka todellinen.

Tulevaisuusohjaus on yksi keino käsitellä epävarmuutta. Se on syntynyt tulevaisuudentutkimuksen ja kokonaisvaltaisen ohjausajattelun yhdistelmästä ja sitä on kehitetty tulevaisuuden tutkimuskeskuksen eri hankkeissa vuodesta 2009.⁵ Työntekijät ovat havainneet hyväksi motivoituneeksi arjessa toiminnallisen kannustamisen yksinkertaisesti siten, että työntekijä menee itse tekemään jotain arkista työtä esimerkiksi haravoimaan pihaa, jolloin muut tulevat vähitellen mukaan. Ketään ei käsketä vaan mennään työntekijöinä tekemään itse ja otetaan mukaan. Moni turvapaikanhakija myös tekee oma-aloitteisesti jotain arkisin: joku käy kuntosalilla ja keskittyy opiskelemaan suomen kieltä, joku pyöräilee Gloriaan, joku tekee filmejä, valokuvaa, on kavereiden kanssa, tekee vapaaehtoistyötä vanhusten kanssa, hoitaa tuttavvan koira, tekee ruokaa, käy kaupassa, pelaa jalkapalloa, opiskelee tai käy työssä. Ongelmat syntyvät epävarmuudesta, huolista omasta ja sukulaisten tilanteesta, kielteisen päätöksen pelosta ja omaisten kaipaamisesta.

⁵ Tulevaisuustyöskentelyyn löytyy työkaluja nettiosoitteesta: tulevaisuus.fi. Ks. myös Ahvenainen, M., Heikkilä, K., Jokinen, L., Miettinen, S., Ollila, J., Pietikäinen N. & Vuorisalo, K. 2017. Tulevaisuusohjauksen työkirja.

PALUU KOTIMAAHAN TAI JÄÄMINEN

Esikotoutumisen viimeisessä vaiheessa tulee päätös joko oleskeluluvasta tai tieto viimeisestä kielteisestä päätöksestä. Kielteisen päätöksen tullessa alkaa paluun valmistelu kotimaahan ja sen valmistelutyötä tekee siihen erikoistuneet omat työntekijänsä. Jos turvapaikanhakija saa myönteisen päätöksen, työntekijät alkavat valmistella hänen siirtymistä kuntaan. Dokumenttien siirtäminen ja yhteistyö vastaanottavan kunnan kanssa on keskeistä. Oleskelulupa on lähes aina määräaikainen. Epävarmuuden aika ei siis lopu turvapaikanhakijan osalta vielä tähän. Tähän ei lopu myöskään hänen hallitsemisensä vaan muut määrittelevät sen, minne hän muuttaa ja missä hän asuu. Toimintakyky uudessa yhteiskunnassa rakentavat konkreettiset kokemukset huolenpidosta, oikeuksien kunnioittamisesta ja sosiaalisesta arvostuksesta. Prosessi, jossa muuttaja asettuu vähitellen osaksi yhteiskuntaa, on pitkä. Kotoutumisen tukeminen on kokonaisvaltainen työote, jossa eri tilanteissa korostuvat eri asiat. Ymmärrys kotoutustyöstä uhkaa kaventua erillisiksi toimenpiteiksi kuten kielen opiskeluksi tai ohjaukseksi työmarkkinoille, jotka ovat toteutettavissa ilman pitkäjänteistä ammattilaisten ja muuttajien välistä vuorovaikutusta. (Vuori 2015, 397.) Työntekijän haastattelussa tuli esille:

”Huoli mulla on siitä, että ehkä eniten nää kotouttamispalvelut ja sen resurssien riittämättömyys. Onko ihmiset oikeasti tietoisia siitä, mitä se vaatii...Tulee mieleen taloyhtiöt, asunnot, joihin mennään, opastukset”...
(Työntekijän haastattelu.)

OSALLISUUTTA EDISTÄVÄT JA ESTÄVÄT TEKIJÄT

Hankkeessa selvitettiin, mitä tekijöitä yhtäältä työntekijät ja toisaalta turvapaikanhakijat pitivät osallisuutta edistävänä ja mitkä estävinä tekijöinä. Osallisuutta edistää turvapaikanhakijoiden mielestä yhdessä tekeminen, opiskelu, käytössä olevat liikkumisvälineet kuten polkupyörä, kuntosali, oma asunto ja lukko ovelta (yksityisyys) ja monikulttuurikeskus Gloria. Työntekijät näkevät osallisuutta edistävän aito välittäminen ja motivointi sekä päivittäinen kanssakäyminen. Osallisuutta edistävät yhteiset tilat, saunailat, teatteriesitykset ja tapahtumat. Laitosmaisuus, eristäytyminen ja työntekijöiden eristyminen omaan keskuuteensa taas estävät osallisuutta. Työntekijä osallistaa kuulemalla ja mahdollistamalla turvapaikanhakijoiden toiveita. Palautelaatikat, suulliset ja kirjalliset tulkkaukset ja kuvalliset tiedotteet toimivat osallisuustyön apuna. Turvapaikanhakijoiden osallisuutta vaikeuttaa tiedon puute, pelko päätöksestä,

unettomuus, epätoivo ja meteli, pienet huoneet, joissa asuu 4–5 henkilöä. Arjen ongelmiksi mainittiin huonosti nukkuminen ja pelot. Arjen osallisuutta haittaa se, että keittiö kaukana asunnosta ja siellä on ruuhkaa. Opiskelua haittaa, kun huoneessa on muita esim. joku kuuntelee musiikkia.

Ristiriitaista on, että turvapaikanhakijat tuovat esiin sen, että mitään tekemistä ei ole ja työntekijät taas kokevat hankalana motivoinnin. Kun jotain järjestetään, niin siihen ei osallistuta. Ulkoapäin osallistaminen voidaan helposti kokea vallankäyttönä ja velvoittamisena, vaikka osallistuminen sinällään voi olla se tekijä, joka osallisuutta lisää. (Ks. Meriluoto ym. 2015.) Vastaanotto-keskusten laitospäätös ja karut yhteiset tilat eivät sinällään edistä yhteistä tekemistä. Aikuisyksiköiden yhteisissä tiloissa ei ole juurikaan yhteiseen tekemiseen tai olemiseen kannustavia välineitä kuten televisiota, lehtiä, pelejä tai tietokoneita. Ympäristössä ei näy turvapaikanhakijoiden oman tekemisen tai kulttuurin ”jälkiä”. Ilmoitustaululta kuitenkin löytyy heidän omia tai heille tarkoitettuja ilmoituksia. (Kirjoittajan muistiinpanot.) Kodinomaisuuden lisääminen on yksi keino estää laitostumista ja ylipäänsä vaikuttaminen omaan elinympäristöön edistää osallisuutta. (Isola ym. 2017.)

Yhteiskunnallisen vaikuttamisen tasolla, voi kysyä, onko vastaanottorahakäytännöissä mahdollisuuksia etuoikeutettuun tuloon, mikä tarkoittaisi, että voisi ansaita tiettyyn rajaan asti esimerkiksi marjoja poimimalla ilman, että se heti vähennettäisiin vastaanottorahasta? Voivatko työntekijät käyttää rakentavaa harkintavaltaa? Miten pieniä arjen käytäntöjä voidaan muokata tukemaan toimijuutta: pienillä teoilla voitaisiin saada osallisuutta monimuotoiseksi. Miten hallinto voisi aktiivisesti avata toimijuuden tilaa ja laajentaa sallittuja toimijuuden tilaa? Avoin päätöksenteko on yksi reitti raivata osallisuudelle tilaa. Vaikka päätöksentekotavat (kuka päättää, mistä ja milloin) ja vaikuttamismahdollisuudet eivät ole välttämättä ensimmäinen mielessä oleva asia turvapaikkaa hakevalle, tilanteen tasoittuessa voisi miettiä, miten niistä kerrottaisiin kaikille oikeudellisesti kestäväällä tavalla. (Nyberg & Huisman-Laine 2015, 70.)

Osallisuustyö tarkoittaa autonomian ja ennakoitavuuden lisäämistä, vaikuttamista ja osallisuutta paikallisessa yhteisössä. Tekeminen turvallisessa ja säännönmukaisessa paikassa tuo elämään turvaa. Vaikeuksissa oleva joutuu käyttämään paljon palveluita, vaikka ne auttavat, sivuvaikutuksena tulee helposti kokemus hyödyttömyydestä. (Isola ym. 2017, 27.) Turvapaikanhakija ilmaisi Niklas Meltion ohjaamassa dokumentissa (Kun unelmat kuolevat 21.11.2017) osattomuuden ytimen ”On häpeällistä olla joutilaana”. Kun opiskelijat suunnittelivat turvapaikanhakijoiden kanssa talvijuhlaa, löytyi halukkuutta ruuanlaittamiseen ja leipomiseen. Moni kertoi, että voisi opettaa suomalaisille,

esimerkiksi opiskelijoille, leipomista, käsitöitä ja hennaamista. Each on teach one -menetelmä tai kielikaveritoiminta on yksi mahdollisuus opiskella vieraita kieliä. Turvapaikanhakijoissa on paljon toimintapotentiaalia ja osaamista; miten saada tämä osaaminen näkyviin ympäristössä. Jo esikotoutumisvaihe voi olla kaksisuuntaista – yhteiskuntaa ja kulttuuria rikastavaa.

LÄHTEET

Ahvenainen, M., Heikkilä, K., Jokinen, L., Miettinen, S., Ollila, J., Pietikäinen N. & Vuorisalo, K. 2017. Tulevaisuus – paljon mahdollista. Tulevaisuusohjauksen työkirja. Tulevaisuuden tutkimuskeskus. Turku: Turun yliopisto. Viitattu 13.4 2018. <http://tulevaisuusohjaus.fi/tyokalut/tyokirja/>.

Honkasalo, V. 2018. Osallisuus vaatii toteutuakseen turvaa, aitoa kuuntelemista, ystävyydenverkostoja ja tietoa. Julkaisussa Nuorten turvapaikanhakijoiden elämää vastaanottovaiheessa. Toim. V. Honkasalo, K. Maiche, H. Onodera, M. Peltola & L. Suurpää. Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisuja 120. Viitattu 13.4.2018. https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/nuorten_turvapaikanhakijoiden_elamaa_vastaanottovaiheessa.pdf.

Isola, A-M., Kaartinen, H., Leemann, L., Lääperi, R., Schneider, T., Valtari, S. & Keto-Tokoi, A. 2017. Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Terveystien ja hyvinvoinnin laitos. Työpöytä 33/2017. Viitattu 15.5.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-917-0>.

Kun unelmat kuolevat. Ohjaaja Meltio Niklas. YLE TV 1 21.11.2017.

Maiche, K. 2018. Nuoret turvapaikanhakijat ja luottamuksen rakentuminen arjen käytännöissä. Julkaisussa Nuorten turvapaikanhakijoiden elämää vastaanottovaiheessa. Toim. V. Honkasalo, K. Maiche, H. Onodera, M. Peltola & L. Suurpää. Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisuja 120. Viitattu 13.4.2018. https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/nuorten_turvapaikanhakijoiden_elamaa_vastaanottovaiheessa.pdf.

Meriluoto, T., Marila-Penttinen, L. 2015. Mikä osallisuus, mikä kokemusasiantuntijuus? Julkaisussa Osallisuuden ja kokemusasiantuntijuuden käsikirja. Ensi- ja turvakotien liitto. Toim. T. Meriluoto, L. Marila-Penttinen & E. Lehtinen. Viitattu 18.9.2017. https://www.e-julkaisu.fi/ensi_ja_turvakotien_liitto/osallisuus_kasikirja/.

Pyykkönen, A. & Jämsén, A. 2014. Mitä on osallisuus. Julkaisussa Osallisuuden jäljillä. Toim. A. Jämsén & A. Pyykkönen. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry. Viitattu 13.4.2018. <https://setlementti-fi-bin.directo.fi/@Bin/a865fda14bc-08c98463dc0ee75a9e4ae/1523856052/application/pdf/503574/oSallisuuden-j%C3%A4ljill%C3%A4-verkkoversio-pakattuna-16052014.pdf>.

Raunio, K. 2004. Olennainen sosiaalityössä. Gaudeamus: Helsinki.

Sennett, R. 2002. Työn uusi järjestys. Miten kapitalismi kuluttaa ihmisen luonnetta. Tampere: Vastapaino.

Silvennoinen, P. 2011. Ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien toimijuus koulutuksen kentällä. Julkaisussa Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Toim. H. Ojala, T. Palmu & J. Saarinen. Tampere: Vastapaino.

Sipilä, J. 1989. Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.

Turtiainen, K. 2009. Kertomuksia uuden kynnyksellä – Luottamuksen rakentuminen kiintiöpakolaisten ja viranomaisten välillä. *Janus* 17, 4, 2009, 329–345.

Turtiainen, K. 2013. Maahanmuuttajien vastaanotto ja kotouttaminen kunnissa julkaissussa Monikulttuurinen ohjaus- ja neuvontatyö. Toim. V. Korhonen & S. Puukari. Jyväskylä: PS -kustannus, 191–205.

Vuori, J. 2015. Kotouttaminen arjen kansalaisuuden rakentamisena. *Yhteiskuntapolitiikka*, 80, 4, 395–404.

MIELEKÄS ARKI TERVEYDEN JA HYVINVOINNIN EDISTÄJÄNÄ

Riikka Sinivuo

Turvapaikanhakijat kuvasivat OTTO-hankkeessa vastaanottokeskuksen arkea odotteluksi. Jatkuva odottaminen päivästä toiseen nousee vahvasti esiin sekä tutkimuksista että tässäkin hankkeessa osallistujien kokemuksena. Toisaalta vastaanottokeskuksissa arkipäivään panostamisen, kuten perustarpeista huolehtimisen, toiminnan ja tekemisen nähdään olevan avainasemassa ja perustana hyvinvoinnille (Snellman 2016). Toimettomuus ja toimintamahdollisuuksien puute voidaan kokea myös terveyttä heikentävänä tekijänä (Hassinen-ali-Azzani 2002). Tämän luvun lopussa olevassa kuviossa ”Arjen rakentuminen turvapaikkaprosessin” aikana on kuvattu arjessa esille tulevia seikkoja, joita tässä artikkelissa tarkastelen terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen näkökulmista.

Alkuvaiheessa, turvapaikanhakijan saapuessa vastaanottokeskukseen, fyysisesti turvallisen ympäristön merkitys on oleellinen pitkän ja usein vaarallisen turvapaikanhakumatkan jälkeen. Tässä vaiheessa arki ohjautuu pitkälti vastaanottokeskuksen rutiinien mukaan ruokailuaikojen, viranomaistapaamisten ja terveystarkastusten mukaan. Arki on myös totuttelua uuteen ympäristöön ja vastaanottokeskuksessa elämiseen, sekä muuttuneeseen sosiaaliseen asemaan ja rooliin. Terveysongelmat voivat myös tulla esiin tässä vaiheessa.

Kuukausien kuluessa arki vastaanottokeskuksessa rutinoituu, uusia sosiaalisia suhteita rakennetaan, ja tutustuminen ympäröivään yhteisöön vahvistuu. Lapset voivat aloittaa opiskelun koulussa valmistavilla luokilla, mikä vaikuttaa paljon myös vanhempien arkeen. Arjen toiminnoista kannustetaan huolehtimaan itsenäisemmin ja tässä tarvitaan ohjausta ja tietoa. Ensimmäisiä päätöksiä turvapaikkahakemuksista saattaa tulla jotka vaikuttavat arjen sujumiseen. Negatiiviset päätökset vaikuttavat koko yhteisöön arkeen, ja lisäävät epävarmuutta ja huolta myös omasta tilanteesta.

Odotusajan pitkittyessä arki toisaalta rutinoituu entisestään, mutta toisaalta jatkuvan epävarmuuden sieto voi käydä liian raskaaksi ja aiheuttaa tai vaikeuttaa terveysongelmia. Ympäristöön tutustumista ja sopeutumista usein vaikeuttaa jatkuva epävarmuus siitä, kuinka pitkään vastaanottokeskusympäristössä elämä jatkuu. Ympäristön asenneilmapiiri ja vuorovaikutusmahdollisuudet paikallisten kanssa vaikuttavat merkittävästi sopeutumiseen. Moni turvapaikanhakija on hyvin motivoitunut kielen opiskeluun, mutta tilaisuuksia

käyttää kieltä ei välttämättä ole usein. Nämä tekijät vaikuttava osaltaan kokemukseen omasta terveydestä ja hyvinvoinnista. Myös laitostumisen riski kasvaa, kun vaikutusmahdollisuudet oman elämän ratkaisuihin ja jokapäiväiseen arkeen ovat hyvin rajalliset jopa vuosien ajan.

Mielekkään toiminnan ja tasapainon tunteen puuttumisen jokapäiväisessä arkielämässä on todettu heikentävän yleistä hyvinvointia ja terveydentilaa, nostavan stressitasoa ja lisäävän masennusta. Myös kiputuntemusten on osoitettu olevan hankalampia ja laajemmalle levinneitä, jos arkea ei koeta mielekkääksi, erityisesti kidutuksen uhreiksi joutuneilla. (Morville, Erlandsson, Danneskiold-Samsøe, Amris & Eklund 2015.) Vastaanottokeskuksissa elävät henkilöt kokevat usein, ettei heillä ole mahdollisuuksia mielekkääseen toimintaan, eivätkä he näe suurta arvoa heille järjestetyillä toiminnoilla. Tanskalaisessa tutkimuksessa (Morville ym. 2015) tyytymättömyys arjen mielekkäisiin toimintamahdollisuuksiin ei parantunut kymmenen kuukauden kuluessa vastaanottokeskukseen saapumisesta. Jopa paikalliset mielenterveyspotilaat arvioivat tyytyväisyytensä mielekkäisiin toimintamahdollisuuksiin huomattavasti korkeammaksi. (Mt.) Pitkään jatkunut toimeton odottaminen vastaanottokeskuksessa saattaa myös pahentaa aiemman väkivaltakokemuksen jälkiseurauksia (Kalt ym. 2013). Toisaalta mikä tahansa toiminta arjessa voi lisätä turvapaikanhakijan psykososiaalisen hyvinvoinnin kokemusta. (Morville ym. 2015.) Myös lapset kokevat vanhempiensa yhteiskuntaan osallistumisen parantavan vanhempien hyvinvointia ja kodin ilmapiiriä, samalla vanhemmat antavat lapsillekin paremmat mahdollisuudet osallistua yhteiskunnan toimintaan ja myös näyttävän mallia sopeutumisesta ympäristöön (Turtiainen & Hiitola 2015).

Mielekäs toiminta arjessa edellyttää jonkin asteista toimintakykyä, toisaalta hyvä toimintakyky lisää arjen mielekkyyttä. Toimintakyky tarkoittaa henkilön fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia edellytyksiä selviytyä arjen toiminnoista siinä ympäristössä, jossa hän elää. Turvapaikanhakijan toimintakykyyn vaikuttavat samat tekijät kuin koko väestöllä: terveydentila, elintavat tai muut yksilölliset tekijät (mikrotaso) ja fyysisen, sosiaalisen tai asenneympäristön rajoittavat tai tukevat tekijät (makrotaso). (Toimintakyky 2018.) Monet erityiskysymykset, kuten aiemmat traumaattiset kokemukset lähtömaassa ja kielitaito, voivat silti vaikuttaa merkittävästi turvapaikanhakijan kykyyn selviytyä arjen toiminnoista (Kerckänen & Säävälä 2015). Toimintakyky kertoo myös terveydentilasta, ja terveyden taustatekijät ovatkin pitkälti samoja kuin toimintakykyyn vaikuttavat tekijät: olosuhteet, joihin henkilö syntyy, joissa hän elää, kasvaa ja kehittyä, työskentelee ja ikääntyy. Terveyden taustatekijöihin kuuluu myös paikallinen terveydenhuoltojärjestelmä. Eroja terveyden taustatekijöissä pidetään pääasiallisena syynä niin yksilöiden kuin yhteisö-

jenkin välisiin terveyseroihin ja terveydelliseen epätasa-arvoon. (About social determinants of health 2018.)

Toimintakykyä arvioitaessa tarkastellaan arjen toiminnoista selviytymistä (Toimintakyky 2018). Arjen toimintoihin kuuluvat nukkuminen, ruokailu, hygieniasta huolehtiminen ja pukeutuminen, liikkuminen, kommunikointi ja sosiaaliset suhteet. Monimutkaisempia arjen toimintoja ovat mm. virkistäytyminen ja omista talousasioista huolehtiminen. Arjen toiminnot ovat osa myös mielekästä jokapäiväistä toimintaa.

Ravinnonsaanti on elämän jatkumisen edellytys, mutta ruokailu on muutakin kuin ravinnonsaantia. Ruuan hankkimisella, ruuan valmistamisella, ruokailutavoilla ja ruokavaliolla on myös suuri sosiaalinen merkitys perheelle ja yhteisölle. Samalla pidetään yllä ja välitetään omaa kulttuuria seuraavalle sukupolvelle. Perinteisen ruuan laittaminen koetaan tärkeäksi yhteisöllisten suhteiden ylläpitämisessä, ja muistojen säilyttämiseksi alkuperäisestä kotimaasta esimerkiksi afrikkalaistaustaisten naisten yhteisöissä (McMorrow & Saksena 2017; Babatunde-Sowole, Power, Jackson, Davidson & DiGiacomo 2016). Toisaalta maahanmuuttajat ovat usein kiinnostuneita uuden maan ruokakulttuurista ja opettelevat käyttämään uusia elintarvikkeita ja valmistamaan ruokaa myös paikallisen tavan mukaan (Hassinen-ali-Azzani 2002).

Elintarvikkeiden saanti ja käyttö voi kuitenkin olla hyvin erilaista uudessa maassa kuin mihin on lähtömaassa tai entisessä kotimaassa totuttu. Ruuan terveysvaikutuksista voi myös olla erilaisia käsityksiä eri maissa ja kulttuureissa, ja nämä voivat aiheuttaa hämmennystä ja ristiriitoja (McMorrow & Saksena 2017; Riggs, Gibbs, Kilpatrick, Gussy, van Gemert, Ali & Waters 2007). Kansalliset ruokavaliosuosituksot perustuvat tyypillisiin kyseisessä maassa käytettäviin elintarvikkeisiin ja paikalliseen ruokakulttuuriin. Jos terveyden edistämiseen tähtäävä ohjaus perustuu vain kansallisiin ruokavaliosuosituksiin, voivat maahanmuuttajat kokea, että heidän ruokakulttuuriaan ja perinteitään ei arvosteta, ja tämä voi taas aiheuttaa ristiriitoja ja haluttomuutta pohtia oman ruokavalion terveysvaikutuksia. Toisaalta uuden elämänvaiheen on todettu motivoivan terveellisempiin elämäntapoihin (Toimintakyky 2018). Ruokailuun liittyvistä asioista keskusteltaessa on myös huomioitava uskonnolliset tavat, kuten tiettyjen ruoka-aineiden välttäminen ja paastoaminen.

Tähän hankkeeseen osallistuvissa vastaanottokeskuksissa osassa oli tarjolla valmiit ateriat, osassa turvapaikanhakijat valmistivat itse ruokansa yhteiskeittiöissä. Henkilökunnan kokemusten mukaan ihmiset olivat tyytyväisempiä, jos he saivat itse tehdä oman ruokansa, vaikka tästäkin seurasi ristiriitoja keittiön käyttövuoroihin ja siivousvelvollisuuksiin liittyen. Nuorten vastaanottokeskuksessa ongelmia aiheutti aluksi ruuan odotus ja jonotus,

mutta käyttäytymistavoista sopimalla ja ajan kuluessa ruokailutilanteet rauhoittuivat.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen maahanmuuttajien terveyttä selvittäneessä raportissa (Castaneda, Jokela, Koponen, Koskinen, Laatikainen, Skogberg & Suvisaari 2015) todettiin pohjois-afrikkalaisten ja somalitaustaisten henkilöiden vähäinen tuoreiden kasvien syönti terveystorjaksi. Suomalaisien suositusten mukaan tuoreilla kasviksilla onkin tärkeä osuus terveellisessä ruokavaliossa, mutta useiden muiden maiden ruokakulttuuriin raa'at kasvikset eivät kuulu, niitä pidetään jopa epäterveellisinä. Sen sijaan kypsennettyjä kasviksia käytetään runsaasti. Osaltaan tätä voidaan selittää hygieniasyillä, monilla alueilla puhtaan veden saanti kasvien pesuun on voinut olla vaikeaa ja kasvien kypsentäminen on turvallisempaa. Toisaalta näkemys ero voi perustua myös terveystietoon. Erityisesti perinteisen itämaisen holistisen terveystieteen mukaan kylmä ravinto on haitaksi terveydelle. Ruokavalio-ohjaus tulisi toteuttaa kulttuurisensitiivisesti ja laajemmasta näkökulmasta kuin paikalliset suositukset (McMorrow & Saksena 2017).

Turvapaikanhakijoiden sosiaaliset suhteet ovat usein muuttuvat rajusti lähtömaan tilanteen ja turvapaikanhakumatkan vuoksi. Osa on tullut uuteen maahan yksin, osa suuremman ryhmän kanssa, ja osa perheen tai joidenkin perheenjäsenten kanssa. Tukiverkoston rakentaminen uudessa yhteisössä vaatii aikaa ja työtä (Walker, Koh, Wollersheim & Liamputtong 2015) mutta on erittäin tärkeää sopeutumiselle ja arjessa toimimiselle. Uusien ihmissuhteiden rakentuminen uudessa maassa lievittää eristyneisyyden tunnetta. Usein tukea haetaan erityisesti perheeltä sekä oman etnisen ryhmän verkostoista, ja suhteita pyritään rakentamaan nimenomaan sen sisällä. Tämän koetaan lisäävän hyvinvoinnin tunnetta, kun taas sosiaalisen tukiverkoston puuttuminen voi johtaa terveysongelmiin. (McMorrow & Saksena 2017; Babatunde-Sowole ym. 2016; Walker ym. 2015; Binfa, Robertson, Ransjö-Arvidson 2010.) Pakolaisina maahan tulleille tutustuminen paikalliseen väestöön esimerkiksi lasten saamien kutsujen kautta on ollut positiivinen yllätys, joka on helpottanut sopeutumista (McMorrow & Saksena 2017). Turvapaikanhakijoiden kanssa työtä tehdessä on hyvä myös muistaa, että suurella osalla perheen ulkopuolinen sosiaalinen verkosto on hyvin laaja, ulottuen lähtömaahan ja mahdollisesti useisiin muihin maihin mihin entisen yhteisön jäseniä on päätyneet (Turtiainen & Hiitola 2015). Erityisen haavoittuvassa asemassa ovat yksin tulleet alaikäiset turvapaikanhakijat. Heille vastaanottokeskuksen henkilökunta onkin usein myös aikuisen mallina ja epävirallisen sijaisvanhemman asemassa.

Ihmissuhteiden vahvistaminen uudessa ympäristössä nähdään tärkeäksi osaksi onnistunutta kotoutumista (Babatunde-Sowole ym. 2016). Sosiaalis-

ten suhteiden rakentaminen voi kuitenkin olla myös stressitekijä ja heikentää koettua terveydentilaa ja hyvinvointia. Etenkin afrikkalais- ja iranilaistaustaiset naiset kertovat kokevansa ristiriitaa kodinhoitovelvollisuuksien ja kodin ulkopuolisten sosiaalisten suhteiden rakentamisen ja ylläpidon välillä. (Binfa ym. 2010; Tavafian, Gregory, Montazeri 2008.) Toisaalta on esitetty myös mielenkiintoinen näkökulma siitä, että naiselle sopeutuminen vähemmistön-asemaan uudessa maassa voi olla helpompaa kuin miehelle, koska naiset ovat jo tottuneet alistetumpaan asemaan lähtömaassa (Binfa 2010).

Monille ihmisille uskonnolliset yhteisöt ovat tärkeitä sosiaalisen tuen ja hyvinvoinnin lähteitä (McMorrow & Saksenta 2017; Babatunde ym. 2016; Pirani, Papadopoulos, Foster & Leavey 2008). Toiset hakevat apua ja tukea terveysongelmiin uskonnollisilta kokouspaikoilta (Pirani ym. 2008), mutta uskonnon harjoittaminen kotona voi myös lisätä hyvinvointia (McMorrow & Saksenta 2017). Terveysten voidaan myös ajatella olevan Jumalan lahja, ja sairauden osa kohtaloa tai rangaistus. Toisaalta itsestään ja terveydestään huolehtiminen voidaan nähdä uskonnolliseksi velvollisuudeksi. (Hassinen-ali-Azzani 2002.)

Suhteiden rakentaminen uuteen yhteiskuntaan on osa sosiaalisten suhteiden rakentamista, mutta tämä voi osoittautua hyvinkin vaikeaksi riippuen paikallisista olosuhteista ja asenneilmapiiristä. Osa vastaanottokeskuksista on sijoitettu kauas muusta asutuksesta heikkojen liikenneyhteyksien päähän, jolloin ympäröivään yhteiskuntaan tutustuminen ja vuorovaikutus paikallisten kanssa on luonnollisesti hankalaan. Kaupungeissa sijaitsevista vastaanottokeskuksissakin voivat suhteet paikallisiin asukkaisiin olla ongelmallisia ennakkoluulojen ja väärinymmärrysten vuoksi. Yhteiskuntasuhteisiin panostaminen ja oikean tiedon antaminen niin turvapaikanhakijoille kuin paikallisillekin asukkailla pitäisi olla osa kaikkien turvapaikanhakijoiden kanssa työskentelevien ammattiryhmien toimintaa, ja myös kuntien velvollisuus.

Liikkuminen ja virkistäytyminen kuuluvat myös arjen toimintoihin, ja ovat osa hyvinvointia. Liikkuminen ja taide ovat myös terveyden edistämistä, niillä on todettu olevan lukuisia terveysvaikutuksia (Liikunta 2015; Hyyppä & Liikainen 2005). Useissa vastaanottokeskuksissa järjestetäänkin liikunta- ja virkistysmahdollisuuksia, kuten tanssia, joukkuepelejä ja taidetuokioita. Liikunnan on todettu olevan myös hyvä keino uuteen kulttuuriin sopeutumisessa, sen kautta on helppo lähestyä paikallista väestöä ja liikunnan kautta voi saada hyväksytyksi tulon kokemuksia riippumatta etnisestä taustasta. Joukkuepelien perussäännöt ja perustaidot pelaamiseen ovat maailmanlaajuisesti tuttuja, ja pelaaminen voi olla luontevaa monikulttuurista kohtaamista. Liikunnan kautta pääsee samalla tutustumaan paikallisiin tapoihin ja tapahtumiin. Monille liikunta on myös merkittävä pakohetki stressaavasta arjesta. (Zacheus 2010.) Tässä

hankkeessa nuorten turvapaikanhakijoiden kanssa työskentelevät kertoivat liikunnan olevan muiden etujensa lisäksi hyvä kanava vaikeiden tunteiden purkuun, ja hankalista asioista keskustelun sujuvan luontevammin urheilun jälkeen. Myös Suomen liikunnan- ja terveystiedon opettajien liitto on vedonnut liikunnan merkityksen huomioimiseksi turvapaikanhakijoiden kotoutumisessa (Liito 2016).

Erityisesti luonnossa liikkumisen terveyttä edistävästä vaikutuksista on viime aikoina tehty paljon tutkimusta, ja tulokset ovat erittäin positiivisia. Luonnossa liikkumisen on todettu lievittävän stressiä, ahdistusta ja aggressiivisuutta, parantavan unenlaatua ja sosiaalista kanssakäymistä sekä vähentävän riskikäyttäytymistä. Myös olemassa olevien sairauksien ja terveysongelmien hoitoon on saatu apua luonnossa liikkumisesta: korkean verenpaineen laskuun, sydänoireisiin, diabetekseen, astma- ja allergiaoireisiin, ADHD-oireisiin, näön parantamiseen sekä ylipainoon. Lisäksi luonnossa liikkumisen on osoitettu helpottavan kiputiloja, nopeuttavan leikkauksesta ja synnytyksestä toipumista ja parantavan vastustuskykyä ja yleistä terveydentilaa, jopa alentavan kuolleisuutta. Luonnossa liikkuminen kehittää myös lasten motorista ja kognitiivista kehitystä. Yleisesti luonnossa liikkumisen on todettu parantavan yleistä hyvinvointia ja lisäävän tyytyväisyyttä elämään. Luonnossa liikkuminen terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen menetelmänä on erittäin kustannustehokasta verrattuna useisiin perinteisiin menetelmiin. Lisäksi se on turvallista, helppoa toteuttaa eikä vaadi korkeasi koulutettuja ohjaajia. (Frumkin, Bratman, Breslow, Cochran, Kahn, Lawler, Joshua, Levin, Tandon, Pooja, Varanasi, Wolf, Wood & Spencer 2017.) Luonnossa liikkumisella on vaikutusta myös sosiaalisiin suhteisiin, esimerkiksi perheen yhteenkuuluvaisuuden tunteen on todettu lisääntyneen metsävaelluksella (Baklien, Ytterhus & Bongaardt 2016).

Luonnossa vaeltamisella on osoitettu olevan useita merkittäviä terveysvaikutuksia myös post-traumaattisesta stressireaktiosta kärsiville. Sodasta palanneille sotilaille, joilla oli stressiperäisiä oireita ja kohonnut masennusriski, järjestetyn vaelluksen todettiin parantaneen heidän psyykkistä hyvinvointiaan, sosiaalista toimintakykyään sekä tulevaisuuden näkymiään (Duvall & Kaplan 2014). Turvapaikanhakijoiden terveyden edistämiseen luonnossa liikkuminen sopii hyvin. Se ei vaadi juurikaan järjestelyjä, eikä välttämättä kustannuksia, koska useimmilla suomalaisilla paikkakunnilla luontoympäristöön pääsee kävellen tai lyhyellä bussimatkalla. Turvallisuudesta on hyvä huolehtia. Turvapaikanhakijoilla tulee olla riittävästi tietoa säätilan mukaisesta pukeutumisesta ja paikallistietoa siitä, miten alueella liikutaan. Vuodenaikojen mukaiset olosuhteet on myös huomioitava. Luonnossa liikkujan pitää tietää milloin tulee

pimeä, onko liukasta ja onko alueella avovettä, jäätyneitä vesialueita tai heikon jään alueita. Marjoja tai sieniä poimittaessa on osattava tunnistaa myrkylliset kasvit. On myös hyvä tietää, liikkuuko alueella eläimiä, joita tulee varoa, ja miten suojautua punkeilta, hyttysiltä ja hirvikärpäsiltiltä.

OTTO-hankkeessa toteutuneessa luontoretkeessä osallistujat olivat innokkaita oppimaan suomalaisista kasveista, niiden nimistä ja käyttömahdollisuuksista. Muutama osallistuja ei ollut koskaan ennen käynyt metsässä, joten kokemus oli heille aivan uusi. Pitkospuilla, kivisillä poluilla sekä sammaleella kävely tuntui jännittävältä. Retken kohde oli kaupungin virkistysalueeksi merkittyä metsää, ja asuinalueen läheisyys koettiin turvalliseksi. Luontokohteissa on kuitenkin huomioitava mahdollinen aiempien traumakokemusten pintaan nousu. Osalla turvapaikanhakijoista matka Suomeen on kulkenut karujen, eristäytyneiden vuoristoalueiden kautta, ja moni on ylittänyt meren vaarallisissa olosuhteissa. Pelon ja kauhun tunteet tulivat monilla esiin unissa (Barkand 2017), ja nämä voivat aktivoitua luontoympäristössä, joka muistuttaa aiemmista kokemuksista. Toisaalta luonnossa liikkumisen on todettu edistävän hetkessä elämisen tunnetta ja etäännyttävän muista kiireiseen arkeen liittyvistä tarpeista (Baklien ym. 2016).

Aina ei tarvitse edes lähteä ulos luontoon. Luontokokemukset sisätiloissakin vaikuttavat hyvinvointiin. Huonekasvien katselulla ja välillisellä luontokokemuksella, kuten luontokuvien katselulla, on lukuisia terveysvaikutuksia: pulssin, verenpaineen ja kehon lämpötilan lasku sekä kipukynnyksen kasvaminen. Luontokokemukset sisätiloissa parantavat myös psyykkistä hyvinvointia nostamalla mielialaa, lisäämällä läsnäolon tunnetta, vähentämällä stressiä, väsymystä ja negatiivisia tunnetiloja sekä parantamalla sosiaalista vuorovaikutusta. Luonnossa liikkumisella on vaikutusta myös kognitiivisiin toimintoihin, kuten, oppimis- ja suoriutumiskyvyn parantumiseen. (Mcsweeney, Rainham, Johnson, Sherry & Singleton 2015.)

Nukkuminen ja lepo ovat tärkeitä terveydelle ja hyvinvoinnille ja samalla osa sujuvaa arkea. Pitkään jatkunut unen puute altistaa useille terveysongelmille kuten diabetekselle, verenpaine- ja sepelvaltimotaudille sekä liikalihavuudelle, ja lisää myös mielenterveysongelmien riskiä. Unihäiriöt voivat lisäksi laskea vastustuskykyä ja hedelmällisyyttä. Unen puute heikentää muistia, suorittamis-, keskittymis- ja oppimiskykyä sekä muuttaa ajantajua. Tapaturma- ja onnettomuusriski kasvaa pitkään jatkuneissa unihäiriöissä, samoin kuin riskin otto ja toisaalta aloitekyvyttömyys. Unen puute voi ilmetä myös käyttäytymishäiriöinä ja mielialan vaihteluina. Hyvä uni taas lisää luovuutta, ongelmanratkaisukykyä ja keskittymiskykyä sekä helpottaa uuden oppimista ja muistamista. Hyvä uni auttaa palautumaan stressistä tukemalla psyykkistä

palautumista ja auttaa arjen haasteiden selvittämisessä. (Unettomuus 2018; Unihäiriöt 2015.)

Unihäiriöt ovat tavallisia stressaavassa elämäntilanteessa, ja vaikeat unihäiriöt kuten unettomuus liittyvät erityisesti traumaperäiseen stressiin. (Bosch, Weaver, Neylan, Herbst & McCaslin 2017.) Sodasta paenneilla henkilöillä, joiden arkielämä on muuttunut dramaattisesti paon ja uuden asuinpaikan myötä, unettomuus on hyvin yleistä. Unettomuus on huomattavasti yleisempää pakolaisilla ja turvapaikanhakijoilla, kuin niillä sodasta paenneilla jotka eivät ole joutuneet sopeutumaan uuteen kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Nykyisen elämäntilanteen onkin todettu vaikuttavan enemmän unettomuuteen kuin aiempien traumaattisten kokemusten. Henkilöt jotka kokevat sopeutuneensa uusiin oloihin paremmin kärsivät unihäiriöistä vähemmän kuin uusiin oloihin tyytymättömämmät sota-alueilta paenneet henkilöt. Subjektiiivisesti koettuna unettomuus liitetään usein sodasta pakenemiseen. Unettomuus on myös yleisempää niillä, joilla on enemmän toistuvia painajaisunia. Painajaisia voi olla jopa vuosikymmenien ajan, ja traumaattiseen stressiin liittyvät uniongelmat ovatkin usein hyvin pitkäkestoisia. Unihäiriöt ja niiden vaikeusaste riippuvat myös yksilöllisistä tekijöistä, kuten stressinsietokyvystä ja mielenterveyttä tukevista tekijöistä. (Basishvili, Elioizhvili, Maisuradze, Lortkipanidze, Nachkebia, Oniani, Gvilia & Darchia 2012.)

Vastaanottokeskuksissa perhe pyritään majoittamaan samaan huoneeseen. Tämä voi lisätä turvallisuuden tunnetta, mutta toisaalta se voi myös altistaa nukkumiseen liittyville ongelmille. Usean eri-ikäisen, mahdollisesti eri unirytmisiä noudattavan henkilön nukkuminen samassa huoneessa saattaa häiritä jonkun tai kaikkien perheenjäsenten unta. Painajaisunet ovat tyypillisiä suurten muutosten ja traumakokemusten jälkeen. Vanhemmat kertovatkin lasten usein heräilevän öisin turvapaikanhakumatkaan liittyviin painajaisuniin (Barkand 2017). Myös vastaanottokeskuksen tapahtumat, kuten tutun perheen hylätty anomus ja palautus lähtömaahan, tai levottomat tilanteet, näkyvät lasten yöllisinä heräämisinä ja painajaisina.

Ilman perhettä tulleet turvapaikanhakijat jakavat usein huoneen toisten samaa sukupuolta olevien kanssa. Reagointi nukkumisjärjestelyyn on yksilöllistä. Toiset eivät koe tätä ongelmalliseksi, toiset taas kokevat nukkumisen samassa huoneessa, aluksi vieraiden ihmisten kanssa hankalaksi. Saman huoneen jakavat henkilöt voivat myös vaihtua toistuvasti oleskelulupien tai kielteisten päätösten tullessa tai henkilöiden muuttaessa toisiin vastaanottokeskuksiin.

Turvapaikanhakijoiden uniongelmien yleisyys ja unen puutteen vaikutus arjen sujumiseen ja hyvinvointiin, sekä terveyteen, pitkälläkin aikavälillä on vakava ongelma, johon tulisi puuttua aktiivisesti. Monilla turvapaikanhaki-

joista on unilääkitys, mutta tämä ei yksistään ole suositeltava hoitomuoto eikä pitkäaikainen ratkaisu (Unettomuus 2018). Turvapaikanhakijat kokevat usein unettomuuden ainoaksi syyksi epävarman elämäntilanteen ja siihen liittyvän stressin, eivätkä ehkä koe mielekkääksi unettomuuteen tarjottuja itsehoitomenetelmiä, mikäli koettu perussy unettomuuteen ei muutu. Unettomuuden hoito voi olla haasteellista ja monimutkaista erittäin vaikeassa elämäntilanteessa, mutta unen saannin helpottaminen ja unen laadun parantaminen voi kuitenkin edistää hyvinvointia merkittävästi ja auttaa arjessa jaksamista ja vaikeuksista selviytymistä.

LÄHTEET

About social determinants of health. 2018. World Health Organisation -verkkosivut. Viitattu 13.4.2018. http://www.who.int/social_determinants/sdh_definition/en/.

Babatunde-Sowole, O., Power, T., Jackson, D., Davidson, P. & DiGiacomo, M. 2016. Resilience of African migrants: An integrative review. *Health Care for Women International*, 37, 9, 946–963.

Baklien, B., Ytterhus, B. & Bongaardt, R. 2016. When everyday life becomes a storm on the horizon: families' experiences of good mental health while hiking in nature. *Anthropology & Medicine*, 23, 1, 42–53.

Barkand, S. 2017. A study of asylum seekers in Finland: The effect of parents' trauma on their children. Opinnäytetyö, AMK. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, social services, health and sport, degree programme in nursing. Viitattu 15.1.2018. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2017110716672>.

Basishvili, T., Eliozishvili, M., Maisuradze, L., Lortkipanidze, N., Nachkebia, N., Oniani, T., Gvilia, I. & Darchia, N. 2012. Insomnia in a Displaced Population is Related to War-Associated Remembered Stress and Health, 28, 186–192.

Binfa, L., Robertson, E. & Ransjö-Arvidson, A. 2010. "We are always asked; 'where are you from?'" : Chilean women's reflections in midlife about their health and influence of migration to Sweden. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 24, 3, 445–453.

Bosch, J., Weaver, T., Neylan, T., Herbst E. & McCaslin, S. 2017. Impact of Engagement in Exercise on Sleep Quality Among Veterans with Posttraumatic Stress Disorder Symptoms. *Military Medicine*, 182, 9/10 e, 1745.

Castaneda, A., Jokela, S., Koponen, P., Koskinen, S., Laatikainen, T., Skogberg, N. & Suvisaari, J. 2015. Terveys. Julkaisussa Ulkomaista syntyperää olevien työ ja hyvinvointi 2014. Toim. U. Hannula, T. Nieminen & H. Sutela. Tilastokeskus. Viitattu 11.4.2018. http://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/yyti_uso_201500_2015_16163_net.pdf.

Duvall, J. & Kaplan, R. 2014. Enhancing the well-being of veterans using extended group-based nature recreation experiences. *Journal of Rehabilitation Research & Development*, 51, 5, 685–696.

Frumkin, H., Bratman, G., Breslow, S., Cochran, B., Kahn, J., Peter, H., Lawler, J., Levin, P., Tandon, P., Varanasi, U., Wolf, K. & Wood, S. 2017. Nature Contact and Human Health: A Research Agenda. *Environmental Health Perspectives* 125, 1–18.

Hassinen-ali-Azzani, T. 2002. Terveys ja lapset ovat Jumalan lahjoja. Etnografia suomalaisien terveyskäsitteistä ja perhe-elämän hoitokäytännöistä suomalaisen kulttuuriin siirtymävaiheessa. Väitöskirja. Kuopio: Kuopion yliopisto, hoitotieteen laitos. Viitattu 14.1.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:951-781-934-x>.

Hyypä, M. & Liikanen, A. 2005. Kulttuuri ja terveys. Helsinki: Edita.

Kalt, A., Hossain, M., Kiss L. & Zimmerman, C. 2013. Asylum Seekers, Violence and Health: A Systematic Review of Research in High-Income Host Countries. *American Journal of Public Health*, 103, 3, 30–42.

Liikunta. 2015. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen verkkosivut, Hyvinvointi ja terveys-erot. Viitattu 3.5.2018. <https://thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/eriarvoisuus/elintavat/liikunta>.

Maahanmuuttajien kotouttaminen liikunnan avulla. 2016. Lehdistötiedote Liito – Suomen liikunnan ja terveystiedon opettajat ry:n verkkosivuilla. Viitattu 7.5.2018. <https://www.liito.fi/liito-ry/?x118281=346012>.

McMorrow, S. & Saksena, J. 2017. Voices and Views of Congolese Refugee Women: A Qualitative Exploration to Inform Health Promotion and Reduce Inequities. *Health Education & Behavior*, 44, 5, 769–778.

Mcsweeney, J., Rainham, D., Johnson, S., Sherry, S. & Singleton, J. 2015. Indoor nature exposure (INE): a health-promotion framework. *Health Promotion International*, 30, 1, 126–139.

Morville, A-L., Erlandsson, L-K., Danneskiold-Samsøe, B., Amris, K.& Eklund, M. Satisfaction with daily occupations amongst asylum seekers in Denmark 2015. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 22, 3, 207–215.

Pirani, F., Papadopoulos, R., Foster, J.& Leavey, G. 2008. “I will accept whatever is meant for us. I wait for that—day and night”: The search for healing at a Muslim shrine in Pakistan. *Mental Health, Religion & Culture*, 11, 4, 375–386.

Riggs, E., Gibbs, L., Kilpatrick, N., Gussy, M., van Gemert, C., Ali, S. & Waters, E. 2015 Breaking down the barriers: a qualitative study to understand child oral health in refugee and migrant communities in Australia. *Ethnicity & Health*, 20, 3, 241–257.

Snellman, O. 2016. Turvapaikanhakijoiden henkinen hyvinvointi ja psykososiaalinen tuki. Maahanmuuttovirasto. Kriisityön päivät 7. –8.4.2016. <http://stm.fi/documents/1271139/2278526/Snellman+Olli.pdf>.

Tavafian, S., Gregory, D. & Montazeri, A. 2008. The experience of low back pain in Iranian women: a focus group study. *Iranian Institute for Health Sciences Research, Tehran, Iran. Health Care for Women International*, 29, 4, 339–348.

Toimintakyky. 2018. Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen verkkosivut. Viitattu 6.4.2018. <https://thl.fi/fi/web/toimintakyky>.

Turtiainen, K. & Hiitola, J. 2015. Varhaisen tuen palvelut maahanmuuttajataustaisille perheille. Ammattilaisten ja perheiden kokemuksia. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. *Konserni 68/2015*. Viitattu 6.4.2018. file:///H:/OTTO%20perheet%20TEM-jul_68_2015_web_17112015.pdf.

Turvapaikanhakijoiden terveys ja hyvinvointi. 2018. Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen verkkosivut, Maahanmuuttajat ja monikulttuurisuus. Viitattu 6.4.2018. <https://thl.fi/fi/web/maahanmuuttajat-ja-monikulttuurisuus/maahanmuuttajien-terveys-ja-hyvinvointi/turvapaikanhakijoiden-terveys-ja-hyvinvointi>.

Unettomuus. 2018. Käypä hoito-suositus. Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin ja Suomen Unitutkimusseura ry:n asettama työryhmä. Helsinki: Suomalainen Lääkäriseura Duodecim. Viitattu 2.5.2018. www.käypähoito.fi.

Unihäiriöt. 2015. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen verkkosivut, Mielenterveys. Viitattu 14.3.2018. <https://thl.fi/fi/web/mielenterveys/mielenterveyden-edistaminen/keinoja-mielenterveyden-edistamiseen/time-out-aikalisa-elama-raiteilleen/aikalisa-ohjaajien-materiaalipaketti/mielenterveys/unihairiot>.

Walker, R., Koh, L., Wollersheim, D. & Liamputtong, P. 2015. Social connectedness and mobile phone use among refugee women in Australia. *Health & Social Care in the Community*, 23, 3, 325–336.

Zacheus, T. 2010. Liikunnan merkitys maahanmuuttajien kotoutumiselle. *Kasvatus & aika*; 2/2010. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=276.

KULTTUURIN MERKITYS TERVEYDEN JA HYVINVOINNIN KOKEMISELLE

Riikka Sinivuo

Ulkomaalaistaustaisten henkilöiden **yksilöllisen terveydenhoidon tarve** on erityisen tärkeä huomioida erilaisuuden kokemuksen, vierauden tunteen, kieliongelmiensa sekä mahdollisten aiempien traumaattisten kokemusten vuoksi (Abdelhamid 2010). Lisäksi on huomioitava, että käsitykset terveydestä, sairaudesta ja niiden hoidosta ovat kulttuurisidonnaisia (Sainola-Rodriquez 2009; Juntunen 2010; Castaneda, Jokela, Koponen, Koskinen, Laatikainen, Skogberg & Suvisaari 2015).

Länsimaisessa terveydenhuollossa korostetaan nykyään terveiden elämäntapojen ja ennalta-ehkäisevän terveydenhuollon merkitystä terveyden edistämisessä ja sairauksien hoidossa. Tämä lähestymistapa voi tuntua vieraalta henkilöille, joiden lähtökulttuurissa terveyttä ja sairautta pidetään ennalta määrättyinä tai rangaistuksena pahantekemisestä. Tällainen fatalistinen tai maagis-uskonnollinen **terveyskäsitys** vaikuttaa yksilön terveyskäyttäytymiseen ja hoidon suunnitteluun. (Juntunen 2010.) Usko omista mahdollisuuksista vaikuttaa omaan terveyteen ja hyvinvointiin saattaa vaihdella paljonkin myös sen hetkisen elämäntilanteen mukaan.

Toisaalta terveys nähdään monissa kulttuureissa holistisempänä kuin länsimaissa vallalla oleva tieteellinen terveyskäsitys. Terveyteen ajatellaan holistisesti kuuluvan myös henkinen ulottuvuus, joka usein puuttuu tieteellisestä terveyskäsituksesta. Holistisessa näkökulmassa myös sosiokulttuurisia tekijöitä korostetaan, mukaan lukien ympäristöön sopeutuminen ja tasapainotila suhteessa ympäristöön. Sosiaaliset ongelmat kuten yhteiskunnan heikko turvallisuustilanne ja vaikea perhetilanne tai huono taloustilanne voidaan kokea sairautena holistisen terveyskäsitteen mukaan. (Juntunen 2010; Weerasinghe & Mitchell 2007.) Yksinäisyyden koetaan myös vaikuttavan terveydentilaan vahvemmin kuin tyypillisesti länsimaisissa kulttuureissa (Hassinen-ali-Azzani 2002).

Holistiseen terveyskäsitukseen tottuneelle lääketieteellisiin termeihin keskittyvä terveydenhoito voi aiheuttaa hämmennystä (Binfa, Robertson & Ransjö-Arvidson 2010). Henkilö saattaa jopa kieltäytyä keskustelemasta terveydestä sairauden puutteena (Weerasinghe & Mitchell 2007). Psykkinen-somaattinen -jaottelua tulisi välttää turvapaikanhakijoiden terveydenhuollossa, psykkiniset ongelmat näkyvät usein somaattisina oireina, ja kulttuuriset erot terveys-

sairaus ajattelussa vaikuttavat oireiden kuvaamiseen (Kerkkänen & Säävälä 2015).

Kipukäyttäytyminen ja on myös kulttuurisidonnaista, vaikka kipu onkin neurofysiologinen tuntemus. Kipuun liittyy myös sosiaalisia ja psykologisia tekijöitä, ja aiemmat kipukokemukset ja ympäristön reagointi niihin vaikuttaa niin kivun kokemiseen kuin sen ilmaisuunkin. (Coulter, Hilton, Walter & Brown 2016; Juntunen 2010.) Kivulle annetussa merkityksessä näkyekin yksilön sosiokulttuurinen tausta ja konteksti (Coulter ym. 2016; Juntunen 2010; Tavafian, Gregory & Montazeri 2008). Monissa yhteiskunnissa lasten fyysinen rankaiseminen on edelleen hyväksyttyä ja arkipäiväistä, joten aikuisenakin kipua tulkitaan herkästi rangaistuksena (Juntunen 2010). Kipukäyttäytyminen opitaan jo varhaislapsuudesta lähtien lapsen havaitessa miten hänen kipuunsa ja sen ilmaisuun vastataan ja muokatessa toimintaansa saamansa palautteen perusteella. Samoin vanhempien reagointi lastensa kipuun ja sen ilmaisuun, sekä lapsen kipukokemuksen tulkinta on kulttuurisidonnaista, omista kokemuksista opittua. (Batista, Fortier, Maurer, Tan, Huszti & Kain 2012.) Kulttuurisen kivun käsite on myös huomioitava eri kulttuuristaustoista tulevien henkilöiden hoidossa. Henkilön kokiessa, että hänen etnistä taustaansa, uskontonsa tai kulttuurisia tapojaan ei arvosteta tai hyväksytä, voi tunne ilmetä kulttuurisena kipuna joka heikentää hyvinvointia (Jeffreys & Zoucha 2017).

Turvapaikanhakijoista suurin osa on kokenut väkivaltaa, jopa äärimmäistä tarkoituksella aiheutettua kipua (Kerkkänen & Säävälä 2015; Kalt, Hossain, Kiss & Zimmerman 2013.) Tällöin on tärkeää ymmärtää kivun kulttuurinen merkitys ja sen ilmaisutapoja turvapaikanhakijoiden kipua arvioitaessa ja hoidettaessa.

Kieliongelmat aiheuttavat luonnollisesti haasteita turvapaikanhakijoiden ja terveydenhoitohenkilöstön kohtaamisiin, mutta onnistunut kommunikaatio ja tiedonsaanti ovat ehtoina luottamuksellisen suhteen onnistumiselle ja kotoutumisen tukemiselle (Babatunde ym. 2016). Toisaalta maahanmuuttajat voivat kokea, että halu ymmärtää heitä ja heidän tilannettaan riittää kommunikointiin (Ryan, Hislop & Ziebland 2107).

Yksilöllinen kohtaamisen ja henkilökohtaisten tarpeiden selvittäminen turvapaikanhakijoiden terveydenhoidossa ja näihin vastaaminen kulttuurisensitiivisesti on oleellisen tärkeää, vaikka se voikin olla käytännössä vaikeaa johtuen aika- ja resurssiongelmista. (Riggs, Gibbs, Kilpatrick, Gussy, van Gemert, Ali & Waters 2015; Strijk, van Meijel & Gamel 2015.) Turvapaikanhakijoiden kanssa työtä tekevät terveydenhoidon ammattilaiset voivat myös toimia tiedon välittäjinä niille, joilla ei ole kokemusta ja tietoa tämän asiakasryhmän erityistarpeista.

Terveydenhoidon ammattilaisten voimaannuttava, turvapaikanhakijan omia voimavaroja tukeva ohjaaminen terveyteen ja hyvinvointiin liittyvissä arkipäivän asioissa on myös tärkeää. Esimerkiksi turvapaikanhakijoille tyypillisissä univaikeuksissa ja -häiriöissä terveydenhoidon ammattilaiset voivat tarjota apua päivärytmin normalisoinnissa ja ohjata itsehoitomenetelmiin paremman unen saamiseksi. (Strijk ym. 2015.)

Lisäksi tarvitaan erityisesti turvapaikanhakijoille suunniteltuja yksilöitä ja yhteisöjä voimaannuttavia terveyden edistämishjelmia, joissa heidän taustatilanteensa ja erityistarpeensa on huomioitu ja interventiot on suunniteltu kulttuurisensitiivisesti. (Castaneda ym. 2015; Walker, Koh, Wollersheim & Liamputtong 2015.) Tällaiset ohjelmat vaikuttavat hyvinvointiin myös parantamalla terveyden taustatekijöitä sosiaalisen tuen ja sosiaalisen osallistuminen kautta (Walker 2015; About social determinants of health 2018).

Hyvää hoitoa ja hoitoetiikkaa on toistaiseksi tutkittu enimmäkseen länsimaisesta näkökulmasta (Reimer-Kirkham 2009). Lisäksi sitä on tutkittu valtakulttuurin ehdoilla. (Ryan, Hislop & Ziebland 2017.) Näkökulmaa tulisikin laajentaa erilaisiin terveystieteisiin soveltuvaksi, ja käytännön tasolla pohtia hyvän hoidon merkitystä yksittäisen asiakkaan kohdalla. Kaikkien henkilöiden kohtelua samalla tavalla pidetään usein hyvänä hoitona (Puzan 2003). Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että kaikkien oletetaan myös ajattelevan ja toimivan samoin, siis olevan samanlaisia (Tang & Brown 2008). Kulttuurista ja sen merkitys sosiaali- ja terveydenhuollossa on tärkeää ottaa huomioon, mutta myös tiettyyn etniseen ryhmään liittyviä yleistyksiä on vältettävä. Potilas on aina kohdattava yksilönä, jolla on oma arvomaailmansa, omat tapansa ja toiveensa. Lisäksi myös uuden maan kulttuuri vaikuttaa yksilön ajatustapaan ja toimintaan. On myös huomioitava, että moni turvapaikanhakija on kulkenut usean maan kautta ja saattanut oleskella pitkään muissa kuin alkuperäisessä kulttuuriyhteisössään, ja kaikki nämä kokemukset vaikuttavat ajatusmaailmaan ja toimintaan. (Turtiainen & Hiitola 2015; Abdelhamid 2010.)

TURVAPAIKANHAKIJOIDEN TERVEYDENTILA JA KOKEMUKSET TERVEYDENHOIDOSSA

Useat tutkimukset osoittavat, että monet merkittävät kansanterveysongelmat, niin fyysiset kuin mielenterveyteen liittyvät ongelmatkin ja niiden riskitekijät kasautuvat erityisesti niihin ulkomaalaistaustaisiin ryhmiin, joissa on paljon pakolaisia maahan tulleita. Toisaalta somali- ja kurditaustaisilla on todettu esimerkiksi korkeaa verenpainetta vähemmän kuin muilla Suomen väestöryhmillä. (Castaneda ym. 2015.)

Suuri osa turvapaikanhakijoista on nuoria ja perusterveitä, sekä motivoituneita parantamaan elämänlaatuaan mikä on tärkeä positiivisena voimavara. Pitkä ja vaarallinen turvapaikanhakumatka on silti voinut heikentää terveydentilaa. Tarttuvat tulehdustaudit ovatkin melko yleisiä turvapaikanhakijoilla koska hygienian hoito on saattanut olla erittäin vaikeaa matkan aikana. Krooniset sairaudet kuten diabetes ja verenpainetauti ovat usein jääneet joko hoitamatta tai heikosti hoidetuiksi matkan aikana, tai niitä ei ole hoidettu lähtömaassakaan. Osa turvapaikanhakijoista tulee alueilta, joilla ei ole ollut saatavissa rokotuksia, joten heillä saattaa olla myös sairauksia joita Suomessa muuten esiintyy hyvin vähän rokotesuojan vuoksi. (Turvapaikanhakijoiden terveys ja hyvinvointi 2018.)

Tarttuvien sukupuolitautilien hoitotarve on myös selvitettävä heti turvapaikan haun alkuvaiheessa, samoin kuin mahdollisten loistartuntojen aiheuttamat sairaudet. Erityisesti sukupuolitautilien osalta ohjaaminen ja tiedottaminen ovat tärkeää hoidon ohella uusien tartuntojen ja tautien leviämisen ehkäisemiseksi. Enemmistö turvapaikanhakijoista on hedelmällisessä iässä, joten sukupuolitautilien hoito ja ehkäisy on huomioitava lisääntymisterveydenkin näkökulmasta. (Mt.)

Tilastotietoa yleisimmistä syistä hakeutua lääkärin vastaanotolle suomalaisista vastaanottokeskuksista on vaikea löytää. Kymmenen vuotta sitten julkaistun väitöskirjan mukaan turvapaikanhakijat valittavat lääkärille eniten mielenterveysongelmien lisäksi päänsärkyä, vatsavaivoja sekä tuki- ja liikuntaelinten kipuja, silmäongelmia, korva-, -nenä- ja kurkkuvaivoja, iho-ongelmia, urologisia ja gynekologisia vaivoja sekä suu- ja hammasongelmia. Lyhyen vastaanottoajan puitteissa oli usein hankala selvittää, oliko kyseessä psykosomaattinen oireilu vai lääketieteellisiä tutkimuksia ja hoitoa vaativa sairaus (Pirinen 2008). Tässä hankkeessa mukana olleissa vastaanottokeskuksissa kokemukset olivat Pirisen tutkimuksen kanssa varsin samanlaisia, lisäksi sairaanhoitajan vastaanotolla käytiin usein unio Ongelmien vuoksi.

Suomessa jo jonkin aikaa asuneiden ulkomaalaistaustaisten henkilöiden terveyskäyttäytymistä ja terveydentilaa selvittäessä todettiin väestöryhmien välillä selviä eroja. Terveyttä ja hyvinvointia edistävinä tekijöinä todettiin somalitaustaisten henkilöiden raittius, ja useimpien muidenkin etnisten vähemmistöryhmien hyvin vähäinen alkoholinkäyttö. Lähi-Idästä ja Afrikan alueelta tulleista suurin osa ei käyttänyt alkoholia lainkaan ja alkoholia runsaasti käyttäviäkin oli ulkomaalaistaustaisissa suhteellisesti vähemmän kuin Suomen koko väestössä. (Castaneda ym. 2015.)

Terveydelle ja hyvinvoinnille haitallisina tapoina taas todettiin venäläis- ja kurditaustaisten miesten runsas tupakointi sekä Lähi-Idästä ja Pohjois-

Afrikasta lähtöisin olevien naisten hyvin vähäinen liikunta. Somalitaustaisilla henkilöillä todettiin myös olevan yleisesti alhainen D-vitamiinitaso. Raportin mukaan erityistä huomiota tulisi kiinnittää Lähi-Idästä ja Afrikasta tulleiden naisten tilanteeseen ja terveyden edistämiseen, sillä heillä näyttäisi olevan eniten sekä fyysisiä että psyykkisiä terveysongelmia. (Castaneda ym. 2015.)

Suurella osalla turvapaikanhakijoista on kokemuksia väkivallan kohteena olemisesta ja äärimmäisen väkivallan uhriksi joutumisesta. Väkivaltakokemuksia voidaan pitää jopa todennäköisinä. Tetyissä turvapaikanhakijaryhmissä 75% ihmisistä on kokenut vakavia traumoja. (Kerkkänen & Säävälä 201; Kalt ym. 2013.) Terveydenhuollossa tulisikin järjestelmällisesti selvittää aiemman väkivallan aiheuttamia terveysongelmia ja muistaa myös seksuaalisen väkivallan mahdollisuus erityisesti naisilla, mutta myös miehillä. Samalla on huomioitava, että väkivalta on voinut jatkua vastaanottokeskuksessakin parisuhde- tai perheväkivaltana tai yhteisössä tapahtuvina pahoinpitelyinä. (Kalt ym. 2013.)

Toisaalta on myös todettu, että usein terveydentilan arviointi keskittyy traumakokemukseen ja sen hetkiset terveysongelmat voivat jäädä liian vähälle huomiolle, vaikka nämä alun perin juontuisivatkin traumakokemuksesta. Korkea verenpaine, sepelvaltimotauti ja kipuoireyhtymä ovat yleisiä turvapaikanhakijoilla, ja nämä liitetään usein tutkimuksissa aiempiin väkivaltaisiin traumakokemuksiin (Kalt ym. 2013; Strijk ym. 2011.)

Kansainvälisissä tutkimuksissa pakolaisina maahan tulleiden suuhygienian on todettu olevan huolestuttavan heikolla tasolla (Riggs ym. 2015; Turvapaikanhakijoiden terveys ja hyvinvointi 2018). Huoli suuhygieniasta tuli esiin myös tässä hankkeessa mukana olleissa vastaanottokeskuksissa. Kuitenkin Terveyden ja hyvinvoinninlaitoksen raportin mukaan Suomessa asuvista ulkomaalaistaustaisista henkilöistä huomattavasti kantasuomalaisia suurempi osa ilmoitti harjaavansa hampaitaan suositusten mukaan kahdesti päivässä. (Castaneda ym. 2015.) Kyselyn tulokset perustuivat osallistujien omiin ilmoituksiin, joten olisikin hyvä selvittää onko subjektiivisessa kokemuksessa suuhygienian hoidosta eroa objektiivisiin havaintoihin suun terveydestä. Hankkeessa mukana olleissa vastaanottokeskuksissa suun terveydenhoidon palvelujen järjestämistä pidettiin myös hankalana erityisesti alkuvaiheessa.

Kokemukset lähtömaan terveydenhuollosta vaikuttavat odotuksiin ja oletuksiin vastaanottomaan terveydenhuollosta. Usein odotukset eivät vastaa todellisuutta, ja terveydenhuoltojärjestelmien erot voivat olla suuria yllätyksiä. Ristiriidat odotusten ja todellisuuden välillä voivat johtaa pettymyksiin, hämmennykseen, erimielisyyteen, väärinkäsityksiin ja epäluottamukseen (McMorrow & Saksena 2017; Riggs ym. 2015; Binfa ym. 2010; Weerasinghe & Mitchell

2007). Toisaalta on myös todettu, että osa maahanmuuttajista ei edes odota saavansa hyvää hoitoa ja kohtelua (Ryan ym. 2017).

Yksi yllätyksiä aiheuttavista eroista eri terveydenhuoltojärjestelmissä on lääkkeiden saatavuus. Moni turvapaikanhakija tulee maista, joissa apteekista on saanut vapaasti tarvittavia lääkkeitä ja reseptin tarvitseminen lääkäriltä on uusi ja outo asia joka voi herättää epäluottamusta. Usein turvapaikanhakijat myös kokevat, että lääkkeitä on paljon hankalampi saada kuin lähtömaissa, ja hoitoa voidaan tällöin epäillä epäluotettavaksi ja huonoksi (McMorrow & Saksenta 2017; Gholami & Zisapoulou 2016). Ero lääkkeiden saatavuudessa ja lääkehoidossa koettu ristiriita odotusten ja todellisuuden välillä tuli esiin myös tässä hankkeessa niin sairaanhoitajien kuin turvapaikanhakijoidenkin kokemuksissa.

Maahanmuuttajien on todettu eri maissa tehdyissä tutkimuksissa käyttävän päivystysvastaanottoa useammin kuin kantaväestön, ja turvapaikanhakijoilla on suhteellisesti vielä enemmän käyntejä kuin muilla maahanmuuttajilla. Tätä on selitetty riittämättömällä perusterveydenhuollon palveluilla sekä puutteellisella tiedotuksella. (Ruud, Hjortdahl & Natvig, 2017; Duzkoylu, Basceken & Kesilmez 2017; Müller, Klingberg, Srivastava & Exadaktylos 2016.) Päivystyskäynneistä suurin osa johtui erilaisista tapaturmista (Duzkoylu et al. 2017; Müller ym. 2016). Myös tässä hankkeessa mukana olleen vastaanotokeskuksen sairaanhoitajan kokemuksen mukaan erityisesti nuorilla miehillä on usein pieniä tapaturmia.

Turvapaikanhakijat kokevat joutuvansa odottamaan terveydenhoitoon pääsyä pitkään, erityisesti päivystysvastaanotoille. Tämä saattaa johtua ainakin osittain kielivaikeuksista ja tulkin odottelusta, mutta odotus koetaan usein kohtuuttoman pitkäksi äkillisissä sairastumisissa. Odotus-ajassa tulee esiin myös ennako-oletusten ja todellisuuden välinen ristiriita: monissa turvapaikanhakijoiden lähtömaissa lääkärin hoitoon on totuttu pääsemään heti. (McMorrow & Saksena 2017; McHenry ym. 2016.) Tässäkin hankkeessa turvapaikanhakijoille aiheutti hämmennystä vaikeus päästä lääkärin vastaanotolle. Sairaanhoitajan tai terveydenhoitajan itsenäinen vastaanotto ja hoitajan suorittama arviointi lääkärin vastaanoton tarpeellisuudesta oli aivan uutta monille. Tämä Suomessa yleinen käytäntö aiheutti ristiriitoja ja epäluottamusta, sekä myös väärinkäsityksiä turvapaikanhakijoiden ja sairaanhoitajien välillä. Jatkuvaa tiedotusta olemassa olevista käytännöistä ja niiden perusteista tarvitaankin hyvän yhteisymmärryksen varmistamiseksi.

Nykyisen terveydenhoidon linjausten mukaan hoidossa korostetaan potilaan omaa osallistumista hoitoonsa ja potilaan yksilöllisten tarpeiden tunnistamista. Turvapaikanhakijat ja maahanmuuttajat ovat monissa tutkimuksissa

kokeneet, että he voivat osallistua hoitonsa suunnitteluun ja vähemmän kuin muut potilaat, ja että terveydenhuollon ammattilaiset tekevät päätökset heidän puolestaan. (Binfa ym. 2010; Strijk ym. 2011; Riggs ym. 2015; Sheridan, Kenealy, Kidd, Schmidt-Busby, Hand, Raphael, McKillop 2015.) Maahanmuuttajien kokemaa syrjintää heikentää itsearvioitua terveydentilaa. Erityisen suuri vaikutus syrjinnällä on mielenterveyteen ja stressitasoon. (Binfa ym. 2010; Agudelo-Suárez 2011; Turvapaikanhakijoiden terveys ja hyvinvointi 2018. Sosiaali- ja terveystalouksissa koettu syrjintä tai oletusten ja päätelmien teko stereotyyppisesti etnisen taustan mukaisesti voidaan kokea jopa vaikeamaksi kuin arkipäivässä kohdattu suora rasismi (Turtiainen & Hiitola 2015). Edelleen tarvittaisiinkin lisäkoulutusta kulttuurisensitiiviseen kohtaamiseen ja hoitoon.

Mielenkiintoinen ero kokemuksista terveydenhoidossa tuli esiin Terveiden ja Hyvinvoinnin laitoksen raportissa, kun eri väestöryhmiltä kysyttiin tupakoinnin lopettamisen ohjaamisesta vastaanotolla. Kyselyn mukaan maahanmuuttajataustaisia kehoitettiin lopettamaan tupakointi huomattavasti harvemmin kuin kantasuomalaisia (Castaneda 2015). Tämä saattaa selittyä keskittymisellä sen hetkisiin akuutteihin terveysongelmiin jolloin kokonaisvaltainen terveyden edistämisen voi jäädä toissijaiseksi. Ajankäyttö voi myös olla haasteellisempaa, mikäli ei ole yhteistä sujuvaa kieltä tai joudutaan toimimaan tulkin välityksellä.

Terveiden ja hyvinvoinninlaitos selvitti turvapaikanhakijoiden terveydenhuollon toteutumista 2015–2016 (Helve, Tuomisto, Tiittala & Puumalainen 2016). Raportissa todettiin huomattavia puutteita pääsyyssä ehkäisevään terveydenhuoltoon, kuten neuvoloihin ja kouluterveydenhuoltoon. Terveystarkastusten ja rokottamisten todettiin myös myöhästyneen tavoiteaikatauluista. Lisäksi alueelliset erot turvapaikanhakijoiden terveydenhuollon toteutumisesta eri kunnissa olivat huomattavan suuria. Kuntia kehoitettiin kiinnittämään yhdenmukaiseen kohteluun huomiota. (Helve ym. 2016.)

Tutkijoiden mukaan suomalaiselle yhteiskunnalle on tyypillistä niin sanottu hyvinvointivaltionationalismi, joka tarkoittaa suomalaisten vahvaa uskoa oman yhteiskunnan ja kulttuurin tasa-arvoisuuteen. Tällöin muualta tulija nähdään helposti tasa-arvon vastustajana, jopa uhkana. Syrjiviä yhteiskunnallisia rakenteita on vaikea tunnistaa, koska suomalaiset eivät koe olleensa osana etnisen sarron historiaa ja kolonialismia. Yhteiskunnan eriarvoisuutta ja yksilön kokemaa syrjintää voi olla vaikea nähdä, jos uskoo vahvasti suomalaisen yhteiskunnan yleiseen tasa-arvoisuuteen. (Turtiainen & Hiitola 2015.) Tämä ajatus heijastui myös tässä hankkeessa esiin tulleissa kokemuksissa. Sosiaalinen oikeudenmukaisuus edellyttääkin näkymättömien rakenteiden ja toimintatapojen tekemistä näkyviksi. Tähän vaaditaan yhteiskunnallista roh-

keutta, sitoutumista ja muutosvalmiutta asenteisiin, ajatuksiin, koulutukseen, politiikkaan, yhteiskunnan toimintatapoihin ja terveydenhuoltoon. Sokeus yhteiskunnalliseen epätasa-arvoon on usein tahatonta vaipumista hyvinvoinnin ideologiaan ja sosiaaliseen apatiaan. Keskustelua uusista tilanteista ja ajatuksista tarvitaan, jotta tarve muutokseen voidaan tunnistaa ja tunnustaa. (Jeffreys & Zoucha 2017.)

LÄHTEET

Abdelhamid, P. 2010. Tietoisuus monikulttuurisessa hoitotyössä. Julkaisussa Monikulttuurinen hoitotyö. Toim. P. Abdelhamid, A. Juntunen & L. Koskinen. Helsinki: WSOYpro.

About social determinants of health. 2018. World Health Organisation -verkkosivut. Viitattu 13.4.2018. http://www.who.int/social_determinants/sdh_definition/en/.

Agudelo-Suárez, A-A., Benavides, F-G., Felt, E., García A-M., Gil-Gonzales, D., RondaPerez, E., Ruiz-Frutos, C. & Vives-Cases, C. 2011. The effect of perceived discrimination on the health of immigrant workers in Spain. Research article. PMC Public Health. Viitattu 7.5 2018. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-652>.

Babatunde-Sowole O., Power T., Jackson D., Davidson P, DiGiacomo 2016. Resilience of African migrants: An integrative review. *Health Care for Women International*, 37, 9, 946–963.

Batista, Fortier, Maurer, Tan, Huszti, Kain, 2012. Exploring the Impact of Cultural Background on Parental Perceptions of Children's Pain. *Children's Health Care*, 41, 2, 97–110.

Binfa L., Robertson, E. & Ransjö-Arvidson, A. 2010. "We are always asked; 'where are you from?': Chilean women's reflections in midlife about their health and influence of migration to Sweden. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 24, 3, 445–453.

Castaneda, A., Jokela, S., Koponen, P., Koskinen, S., Laatikainen, T., Skogberg, N. & Suvisaari, J. 2015. Terveys. Teoksessa *Ulkomaista syntyperää olevien työ ja hyvinvointi 2014*. Toim. U. Hannula, T. Nieminen & H. Sutela. Tilastokeskus. Viitattu 11.4.2018. http://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/yyti_uso_201500_2015_16163_net.pdf.

Coulter, I., Hilton L, Walter J & Brown K. 2016. Integrative Pain Management Centers in the Military: The Challenges. *Military Medicine*, 181, 9, 1033–1039.

Duzkoylu, Y. Basceken, S. & Kesilmez, E. 2017. Physical Trauma among Refugees: Comparison between Refugees and Local Population Who Were Admitted to Emergency Department—Experience of a State Hospital in Syrian Border District. *Journal of Environmental and Public Health*. Viitattu 11.4.2018. <https://doi.org/10.1155/2017/8626275>.

Gholami, A. & Zisapuolou, A. 2016. Migrant Crisis in Europe: Experiences of Nurses working in reception centers of Jyväskylä area. *Opinnäytetyö, AMK. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, degree program in nursing*. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2016100514836>.

Hassinen-ali-Azzani, T. 2002. Terveys ja lapset ovat Jumalan lahjoja. *Etnografia suomalaisalaisten terveystieteistä ja perhe-elämän hoitokäytännöistä suomalaisen kulttuuriin siirtymävaiheessa*. Väitöskirja. Kuopio: Kuopion yliopisto, hoitotieteen laitos. Viitattu 15. 5. 2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:951-781-934-x>.

Helve, O., Tuomisto, K., Tiittala, P. & Puumalainen, T. 2016. Turvapaikanhakijoiden terveydenhuollon toteutuminen 2015–2016. Raportti kyselystä vastaanotokeskuksille. *Terveyden ja hyvinvoinnin laitos*. Viitattu 14.4.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-775-6>.

Jeffreys, M. & Zoucha, R. 2017. Revisiting “the invisible culture of the multiracial, multiethnic individual: a transcultural imperative”. *Journal of Cultural Diversity*, 24, 1, 3–5.

Juntunen, A. 2010. Potilaan kulttuuriset uskomukset. Teoksessa *Monikulttuurinen hoitotyö*. Toim. P. Abdelhamid, A. Juntunen & L. Koskinen. Helsinki: WSOYpro, 122–127.

Kalt, A., Hossain, M., Kiss, L., Zimmerman, C. 2013. Asylum Seekers, Violence and Health: A Systematic Review of Research in High-Income Host Countries. *American Journal of Public Health*, 103, 3, 30–42.

Kerkkänen, H. & Säävälä, M. 2015. Maahanmuuttajien psyykkistä hyvinvointia ja mielenterveyttä edistävät tekijät ja palvelut. *Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu*. *Konserni 40/2015*. Viitattu 11.4.2018. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/75031>.

McHenry, M. S., Umoren, R., Dixit, A., Holliday, R. & Litzelman, D. 2016. Exploring healthcare perspectives of Burmese Chin refugees. *Journal of cultural diversity*, 23, 4, 151–157.

McMorrow, S. & Saksena, J. 2017. Voices and Views of Congolese Refugee Women: A Qualitative Exploration to Inform Health Promotion and Reduce Inequities. *Health Education & Behavior*, 44, 5, 769–778.

Müller, M., Klingberg, K., Srivastava, D. & Exadaktylos, A. 2016. Consultations by Asylum Seekers: Recent Trends in the Emergency Department of a Swiss University Hospital. *PLOSone*. Viitattu 11.4 2018. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0155423>.

Pirinen, I. 2008. Turvapaikanhakijoiden terveydentila. Tutkimus Tampereen kaupungin ulkomaalaistoimiston terveydenhuoltoyksikössä. Tampereen yliopisto. Akateeminen väitöskirja. Viitattu 11.4 2018. <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-7209-1>.

Puzan, E. 2003. Debates and discourses. The unbearable whiteness of being (in nursing). *Nursing Inquiry*, 10, 3, 193–200.

Reimer-Kirkham 2009. Lived Religion: Implications for Nursing Ethics. *Nursing Ethics*, 16, 4, 406–417.

Riggs, E., Gibbs, L., Kilpatrick, N., Gussy, M., van Gemert, C., Ali, S. & Waters, E. 2015. Breaking down the barriers: a qualitative study to understand child oral health in refugee and migrant communities in Australia. *Ethnicity & Health*, 20, 3, 241–257.

Ruud, S-E., Hjortdahl, P. & Natvig, B. 2017. Reasons for attending a general emergency outpatient clinic versus a regular general practitioner – a survey among immigrant and native walk-in patients in Oslo, Norway. *Scandinavian Journal of Primary Health Care*, 35, 1, 35–45.

Ryan, S., Hislop, J. & Ziebland, S. 2017. Do we all agree what ‘good health care’ looks like? Views from those who are ‘seldom heard’ in health research, policy and service improvement. *Health Expectations*, 20, 5, 878–885.

Sainola-Rodriguez, K. 2009. Transnationaalinen osaaminen – uusi terveydenhuoltohenkilöstön osaamisvaatimus. Väitöskirja. Kuopio: Kuopion yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Viitattu 15.5. 2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-27-1302-8>.

Sheridan, N., Kenealy, T., Kidd, J., Schmidt-Busby, J., Hand, J., Raphael, D., McKillop, A. & Rea H. 2015. Patients' engagement in primary care: powerlessness and compounding jeopardy. A qualitative study. *Health Expectations*, 18, 1, 32–43.

Strijk, P., van Meijel, B. & Gamel, C., 2011. Health and Social Needs of Traumatized Refugees and Asylum Seekers: An Exploratory Study. *Perspectives in Psychiatric Care*, 47, 1, 48–55.

Tang, S. & Browne, A. 2008. "Race" matters: racialization and egalitarian discourses involving aboriginal people in Canadian health care context. *Ethnicity & Health*, 13, 2, 109–127.

Tavafian, S., Gregory, D. & Montazeri A. 2008. The experience of low back pain in Iranian women: a focus group study. Iranian Institute for Health Sciences Research, Tehran, Iran. *Health Care for Women International*, 29, 4, 339–348.

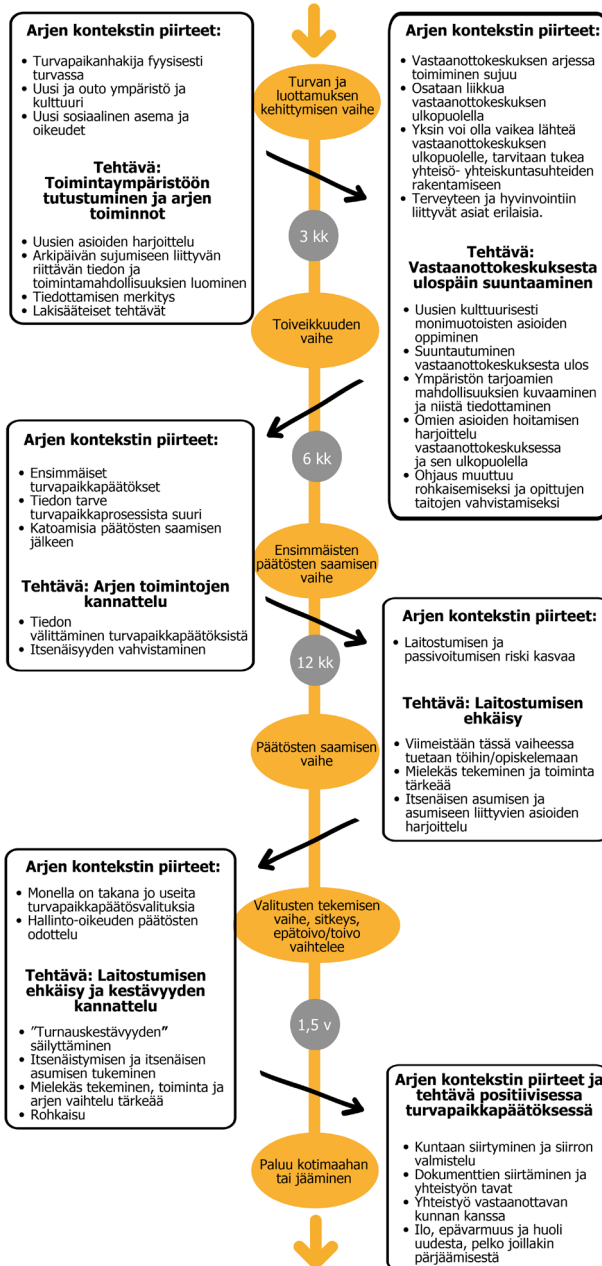
Turvapaikanhakijoiden terveys ja hyvinvointi. 2018. Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen verkkosivut, Maahanmuuttajat ja monikulttuurisuus. Viitattu 6.4.2018. <https://thl.fi/fi/web/maahanmuuttajat-ja-monikulttuurisuus/maahanmuuttajien-terveys-ja-hyvinvointi/turvapaikanhakijoiden-terveys-ja-hyvinvointi>.

Turtiainen, K. & Hiitola, J. 2015. Varhaisen tuen palvelut maahanmuuttajataustaisille perheille. Ammattilaisten ja perheiden kokemuksia. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja Konserni 68/2015. Viitattu 6.4.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-062-6>.

Walker, R., Koh, L., Wollersheim, D. & Liamputtong, P. 2015. Social connectedness and mobile phone use among refugee women in Australia. *Health & Social Care in the Community*, 23, 3, 325–336.

Weerasinghe, S. & Mitchell, T. 2007. Connection between the meaning of health and interaction with health professionals: caring for immigrant women. *Health Care for Women International*, 28, 4, 309–328.

Arjen rakentuminen turvapaikkaprosessin aikana

LUKU
2

Psykososiaalinen tuki
turvapaikanhakuprosessin aikana

JOHDANTO

Leila Nisula

Tässä luvussa tarkastellaan psykososiaalisen tuen mahdollisuuksia turvapaikkaprosessin aikana. Psykososiaalisen tuen tarve vaihtelee yksilöllisesti ja samalla se on osin myös kiinnittynyt turvapaikanprosessin vaiheeseen. Vastaanottokeskuksissa turvapaikkaa hakevan psykososiaalista toimintakykyä voidaan tukea mielekkään arjen kautta. Toiminta ja tekeminen vahvistavat toimijuutta ja sitä kautta myös psykososiaalista hyvinvointia. Toisaalta monet turvapaikan hakijoita kohdanneet elämäntilanteet voivat olla sen verran traumaattisia, että niissä tarvittaisiin myös tavoitteellisempaa ja fokusoidumpaa apua. Varsinaiseen terapiaan turvapaikanhakijat eivät ole oikeutettuja, jolloin myöskään syvällinen traumojen käsittely ei mahdollistu. Psykososiaalinen tuki asemoituu tällöin niihin kohtaamisiin ja vuorovaikutustilanteisiin, joita vastaanottokeskuksissa työntekijöiden ja turvapaikkaa hakevien kohdalla tapahtuu.

Ymmärrys psykososiaalisen toimintakyvyn merkityisestä osallisuuden ja esikotoutumisen mahdollisuuden edistämiseksi on oleellista. Yksilö tarvitsee tukea sotatilanteissa ja vaarallisella pakomatalla tapahtuneiden asioiden käsittelemiseksi. Kuitenkin kulttuuriset erot mielenterveyteen ja psyykkisen hyvinvoinnin tukemisessa on huomioitava. Monet terveyteen ja psykososiaaliseen hyvinvointiin liittyvät asiat voivat tuottaa fyysisiä ongelmia, jolloin apua haetaan niihin. Kokemus siitä, että tulee kohdatuksi, kuulluksi ja ymmärretyksi myös näiden fyysisten vaivojen osalta on tärkeää luottamuksen ja turvallisuuden synnyttämiseksi.

TURVAPAIKANHAKIJOIDEN MIELEN HYVINVOINTI JA PSYKOSOSIAALISEN TUEN TARVE

Tiia Luotojoki

Tässä artikkelissa tarkastellaan kriisiprosessia ja traumatisoitumista, turvapaikanhakijan mielenterveyden häiriöiden kehittymisen riski- ja suojaavia tekijöitä haavoittuvuus-stressimallin mukaan. Näiden lisäksi tarkastelun kohteena ovat turvapaikanhakijan stressinhallinta- ja selviytymiskeinot uudessa elämäntilanteessa. Tarkastelussa painottuu OTTO-projektin esikotoutumisen psykososiaalisen tuen vaihe.

TURVAPAIKANHAKIJOIDEN MIELENTERVEYS

Turvapaikanhakijoiden psykososiaalisesta tuesta puhuttaessa on tärkeää ymmärtää mielenterveyden käsite sekä psyykkiseen hyvinvointiin vaikuttavia tekijöitä. Lähtökohtaisesti mielenterveys voidaan määrittää neljään osa-alueeseen 1) yksilölliset tekijät ja kokemukset, (kuten perimä, sukupuoli ja aiemmat elämäkokemukset) 2) sosiaalinen tuki ja vuorovaikutus varhaislapsuudesta nykyhetkeen 3) yhteiskunnalliset rakenteet ja resurssit (asuin- ja elinolosuhteet, taloudellinen tilanne, osallisuus ja vaikutusmahdollisuudet) sekä 4) kulttuuriset arvot (tasa-arvo, ihmisoikeudet, syrjintä sekä mielenterveyden ja mielenterveyden häiriöiden kulttuurinen määritelmä). (Mielenterveystyö Euroopassa 2004.) Kaikki nämä osa-alueet vaikuttavat osaltaan yksilön psyykkiseen hyvinvointiin sekä mielenterveyden häiriöiden syntyyn.

Arvioiden mukaan 15–25 % pakolaisista ja turvapaikanhakijoista kärsii mielenterveyden häiriöistä (Snellman, Seikkula, Wahlström & Kurri 2014), 9 % traumaperäisestä stressioireyhtymästä (PTSD) ja 5 % vakavasta masennuksesta (Fazel, Wheeler & Danesh 2005). Arviot turvapaikanhakijoiden mielenterveysongelmien esiintyvyydestä vaihtelevat eri tutkimusten mukaan suuresti. Kokonaisuudessaan maahanmuuttajien somaattinen ja psyykinen sairastavuus näyttäisi olevan valtaväestön kanssa samaa luokkaa. Tutkimusten mukaan näyttää kuitenkin sille, että eri maahanmuuttajaryhmistä turvapaikanhakijoiden psyykinen sairastavuus on hieman yleisempää kuin muissa ryhmissä. (Snellman ym. 2014.)

Turvapaikanhakijoille kasautuu muita ryhmiä enemmän turvapaikka-prosessiin liittyviä stressitekijöitä, jotka lisäävät mielenterveyden häiriöiden riskiä. Heidän psyykkiseen hyvinvointiin vaikuttaa kotimaassa tapahtuneet,

usein traumaattiset tapahtumat, matkalla uuteen maahan tapahtuneet asiat, sekä vastaanottavassa maassa tapahtuvat asiat. Tuoreimpien tutkimusten mukaan, vastaanottavan maan tapahtumilla, eli sillä mitä tapahtuu turvapaikanhakuprosessin aikana, on aiemmin uskottua suurempi merkitys turvapaikanhakijan psyykkiselle hyvinvoinnille ja mielenterveydenhäiriöiden kehittymiselle (mt.).

Erityisesti heti maahantulon jälkeen, turvapaikanhakijoiden esikotoutumisen vaiheen työskentelyssä painottuvat ennaltaehkäisyn näkökulma, arjen rakentumisen ja osallisuuden tukeminen. Suuri osa turvapaikanhakijoista selviää vähäisellä psykososiaalisella tuella silloin, kun muut rakenteet arjessa tukevat sopeutumista uuteen tilanteeseen, toimintaympäristöön ja kulttuuriin (mt.). On kuitenkin huomattava, että osa turvapaikanhakijoista tarvitsee kuitenkin tiiviimpää, hoidollistakin interventiota selviytyäkseen kotimaan, matkan ja turvapaikanhakuprosessin ajan stressistä ja vaikutuksista. Hoidollisina interventioina voidaan pitää psyykkistä keskusteluapua, tiiviimpää hoidollista yhteistyösuhdetta tai terapiaa. Tällöin merkityksellistä on tunnistaa mahdollisimman varhaisessa vaiheessa tiiviimmän tuen tarve ja tarjota turvapaikanhakijalle oikea-aikaista tukea.

KRIISI, TRAUMA JA SURU

Kotimaasta lähteminen, matka tuntemattomaan ja uuteen maahan saapuminen turvapaikkaprosessin kautta on turvapaikanhakijalle kriisi. Kriisi itsessään on ihmisen normaali reaktio epänormaaliin tilanteeseen, se ei ole mielenterveydenhäiriö. Kriisiprosessia kuvataan usein neljän vaiheen kautta: shokkivaihe, reaktiovaihe, käsittelyvaihe sekä uudelleen orientoitumisen vaihe. Kriisiprosessiin liittyy prosessin eri vaiheissa monenlaisia, voimakkaitakin tunteita ja somaattisia oireita. (Kriisit kuuluvat elämään n.d.)

Kriisin kohdatessaan ihmisen mieli aloittaa automaattisen sopeutumisen tilanteeseen. Joskus kriisiin johtanut tapahtuma on kuitenkin erityisen poikkeava tai yksilö on kriisin kohdatessaan psyykkisesti erityisen haavoittuva. Tällöin on mahdollista, että kriisiprosessi pitkittyy ja yksilö traumatisoituu. Traumatisoitumista kuvaa muun muassa se, että tapahtuman käsittelyä ja tapahtumasta muistuttavia asioita vältellään, tunteet kapeutuvat ja yksilö vetäytyy sosiaalisesta vuorovaikutuksesta. Samaan aikaan yksilö voi kokea niin sanottuja takaumia. Tällöin järkyttävät mielikuvat tunkeutuvat mieleen väkisin ja yllättäen, ja tapahtumasta muistuttavat asiat aiheuttavat erittäin voimakkaita ahdistuksen tunteita. (Mt.) Traumatisoitunut yksilö tarvitsee tilanteensa käsittelyyn ja selviytymiseen yleensä ulkopuolista apua.

Kriisiprosessi on lähikäsite myös suruprosessille. Kun tarkastellaan turvapaikkaprosessia, on myös suruprosessin näkökulma pidettävä mielessä. Turvapaikkaprosessi on myös luopumisprosessi. Turvapaikanhakija luopuu omasta kodistaan ja perheestään sekä muista läheisistään päättäessään hakea turvapaikkaa toisesta maasta. Hän luopuu samalla omasta kulttuuristaan, kielestään, kulttuurisista tavoistaan ja asemastaan omassa maassa (Strijk ym. 2011). Vaikka päätös turvapaikan hakemisesta on usein yksilölle ainoa vaihtoehto, luopumis- ja suruprosessi on siitä huolimatta emotionaalisesti kuormittava, ja käytävä läpi, jotta yksilö voi edetä elämässään. Turvapaikanhakija joutuu käsittelemään kotimaan mahdollisesti traumaattisiakin tapahtumia ja käymään läpi omien juuriensa menetystä. Samaan aikaan hän joutuu selviytymään nykyhetkessä ja rakentamaan tulevaisuuttaan. (Deveci 2012.) Turvapaikanhakija käy siis läpi eräänlaista kehitysprosessia ja identiteetin uudelleen rakentamista (Deveci 2012; Snellman ym. 2014). Suruprosessin tiedostaminen ja siinä tukeminen onkin yksi tärkeä psykososiaalisen tuen muoto esikotoutumisen vaiheessa.

SUOJAAVAT TEKIJÄT JA RISKITEKIJÄT

Psyykkiseen sairastumiseen vaikuttavat yksilön biologiset tekijät, eli geneettinen alttius sairastua mielenterveyden häiriöihin ja perinnöllinen taipumus reagoida stressiin sekä lapsuuden traumaattiset tapahtumat. Nämä tekijät vaikuttavat yksilön henkilökohtaiseen haavoittuvuuteen, eli alttiuteen sairastua mielenterveyden häiriöihin. Lisäksi yksilöllä on elämässään hyvinvointia tukevia, eli suojaavia tekijöitä sekä stressiä tuottavia kuormittavia tekijöitä eli riskitekijöitä. Näiden suhde vaihtelee ja muuttuu eri elämätilanteissa ja ympäristöissä. Kun riskitekijöitä kasautuu enemmän kuin suojaavia tekijöitä, riski siihen, että mielen hyvinvointi järkkyy, kasvaa. (Goh & Agius 2010; Kuhanen 2017, 26; Snellman ym. 2014.) Tämä näkyy arjessa erilaisena psyykkisinä oireina ja mielenterveyden häiriöinä, esimerkiksi masennuksena ja itsetuhoisina ajatuksina. Tätä yksilön alttiutta sairastua sekä suojaavien ja riskitekijöiden vaikutusta yksilön elämänsä aikana kuvataan muun muassa haavoittuvuusstressimallilla. Malli auttaa ymmärtämään eri tekijöiden vaikutusta psyykkisten oireiden ja mielenterveyden häiriöiden kehittymiseen. (Goh & Agius 2010; Kuhanen 2017, 26–27.)

Kun tarkastellaan erityisesti turvapaikanhakijoiden mielenterveyttä kuormittavia riskitekijöitä, on huomionarvoista, että tutkimusten mukaan ennen maahantuloa tapahtuneilla kuormittavilla asioilla näyttäisi olevan enemmän yhteyttä traumaperäiseen stressihäiriöön, kun taas maahantulon jälkeiset asiat

ovat enemmän yhteydessä masennukseen ja ahdistukseen. Maahantulon jälkeisten olosuhteiden vaikutus psyykkiseen hyvinvointiin ja mielenterveyden häiriöiden kehittymiseen on tutkimusten mukaan yhtä paljon tai jopa enemmän vaikutusta kuin kotimaan tapahtumilla. (Snellman ym. 2014.) Esikototutumisen mallissa merkittäväksi nousevatkin juuri nämä maahantulon jälkeiset tekijät, koska niihin voidaan vielä vaikuttaa.

Tutkimustiedon sekä OTTO-projektin aikana tehtyjen havaintojen sekä turvapaikanhakijoiden ja työntekijöiden haastatteluiden perusteella merkittäviksi suoja- ja riskitekijöiksi nousevat sosiaalinen tuki maahantulon jälkeen, uuteen toimintaympäristöön sopeutumisen tukeminen niin arjen rutiinien, tiedon saamisen kuin kielen oppimisenkin näkökulmasta, sekä kontrollin säilyttämisen tunne turvapaikanhakuprosessin aikana (ktso. kuvio 1 ja kuvio 2). Turvapaikanhakijaäitien haastatteluissa korostuivat erityisesti matkan aikana ja vastaanottavassa maassa syntyneiden kokemusten vaikutus lapsiin ja heidän reagointiinsa vastaanottokeskuksessa (Barkand 2017). Lasten tilanne vaikuttaa puolestaan suoraan myös vanhempien jaksamiseen ja toimintakykyyn huolena lapsista ja heidän pärjäämisestään.

Yksilöllä on luontainen tarve kuulua johonkin, kuulua yhteisöön. Yhteisö luo kokemuksen osallisuudesta ja omasta merkityksestä (Snellman ym. 2014; Strijk ym. 2010). Yhteisön ulkopuolelle jääminen vahvistaa yksinäisyyden ja ulkopuolisuuden kokemusta (Strijk ym. 2010), joka puolestaan altistaa mielenterveyden häiriöille. Tutkimusten mukaan keskeisimmiksi kuormittaviksi tekijöiksi turvapaikanhakijoilla nousevatkin yksinäisyys ja suru (mt.), vaikutusmahdollisuuksien puute omaan elämään ja elämänkulkuun. Turvapaikkaprosessi itsessään on ulkoa määrätty byrokraattinen prosessi, johon turvapaikanhakija sen enempiä kuin vastaanottokeskuksen työntekijäkään ei voi vaikuttaa. Tärkeää olisi kuitenkin luoda vastaanottokeskuksessa jo esikototutumisen vaiheessa mahdollisuuksia vaikuttaa omaan elämään ulkoisista rajoitteista huolimatta.

Kokemus merkityksellisyydestä ja tunne siitä, että elämä ei mene hukkaan, suojaaa ihmisen mielenterveyttä (Snellman ym. 2014). Merkityksellisyys rakentuu eri tilanteista, tapahtumista, siitä, että voi vaikuttaa omaan elämään ja että elämä menee eteenpäin. Tutkimuksessa kidutusta kokeneiden turvapaikanhakijoiden ja pakolaisten selviytymisestä, ihmisten selviytymistarinoissa painottui eteenpäin menemisen merkitys, vaikka psyykinen ja somaattinen oireilu sekä tuen tarve jatkuivatkin pitkään (Isakson & Jurkovic 2013).

Erityisesti yksin maahan tulleilla nuorilla ja lapsiperheillä merkitykselliseksi nousee myös kiintymyssuhteen merkitys lapsen kehitykselle, ja sen ymmärtäminen turvapaikanhakuprosessin aikana. Kiintymyssuhteen häiriöt ovat merkittävä riskitekijä turvapaikanhakijan mielenterveyden häiriöille nykytilanteessa ja

myöhemmin elämässä (Deveci 2012; Purnell 2010). Kiintymyssuhteen perusta rakentuu varhaisessa vuorovaikutuksessa varhaislapsuuden aikana (Kuhanen 2017, 26), mutta se ei ole pysyvä tila, vaan muovautuu myös nuoruuden ja aikuisuuden kiintymyssuhteissa (Purnell 2010).

Seuraavan sivun kuviossa (kuvio 1) on esitelty psykososiaaliseen hyvinvointiin liittyviä riskitekijöitä:

Riskitekijät

Ennen maahantuloa

- Kotimaan traumaattiset tapahtumat
 - kidutus
 - väkivalta
 - seksuaalinen hyväksikäyttö ja raiskaus
 - nälänhätä
 - sota
 - läheisten menetykset
 - vaino
- Matkan aikana tapahtuneet asiat
 - turvattomuus
 - laittomat rajanylitykset
 - matkan vaarat

Maahan tulon jälkeen

- Puutteellinen tai heikko sosiaalinen tuki
 - Heikko sosiaalinen asema vastaanottavassa maassa
 - Luottamuksen puute viralliseen järjestelmään ja lähityöntekijöihin
 - Sosiaalisen verkoston puute
 - Kokemus yksinäisyydestä, eristäytyneisyys (fyysinen, sosiaalinen, psyykinen)
 - Syrjintäkokemukset
 - Kiintymyssuhteen häiriöt
- Uusi toimintaympäristö
 - Epävarmuus omasta ja perheen tilanteesta (kotimaassa ja uudessa maassa)
 - Tiedon puute (yhteiskunta, turvapaikkaprosessin kulku)
 - Kielitaidottomuus
 - Toimimattomat stressinhallinta- ja selviytymiskeinot uudessa ympäristössä
 - Arjen haasteet
 - ~ Laitosmaiset, pelkistetyt asuinolosuhteet, yhteismajoitus
 - ~ Arjen rutiinien puute
 - ~ Unettomuus ja unihäiriöt
 - ~ Tekemisen puute, tekemättömyys
 - ~ Työnteon mahdollisuuksien rajoittuminen
 - ~ Taloudelliset haasteet
- Turvapaikkaprosessi
 - Epävarmuus saako jäädä uuteen maahan
 - Turvapaikkaprosessin ajallinen kesto
 - Omien vaikutusmahdollisuuksien rajallisuus prosessin aikana (mm. valitusprosessi päätöksestä)
 - Siirrot vastaanottokeskuksesta toiseen
 - Turvapaikanhakijan status yhteiskunnassa (oikeudet palveluihin, osallistumiseen)
- Kokemus siitä, että ei hallitse/kontrolloi omaa elämää

Kuvio 1. Mielenterveyden häiriöille altistavat riskitekijät (OTTO-projektin aineisto; Isakson & Jurkovic 2013; Snellman ym. 2014; Strijk, van Meijel, & Gamel 2011.)

Vanhempien tai muun aikuisen turvallinen ja johdonmukainen hoiva muo-
lapsen kiintymyssuhdetta joko turvalliseksi tai turvattomaksi. Yksilön kiin-
tymyssuhde puolestaan vaikuttaa reaktioihimme ja selviytymiskeinoihimme
stressaavassa ja traumaattisissa tapahtumissa myöhemmin elämässä. (Purnell
2010.) Yksin maahan tulleet nuoret joutuvat luopumaan turvallisesta/turvalli-
sista aikuisista lähtiessään kotimaasta. Tämä vaikuttaa nuoren turvallisuuden
tunteeseen ja selviytymiskeinoihin sekä myöhempään psyykkiseen oireiluun,
kun turvallinen vanhempi ei olekaan suojaamassa häntä vaikeassa elämänti-
lanteessa. Lapsiperheissä taas erityiseksi haasteeksi nousee vanhempien kyky
luoda turvallinen arki ja vuorovaikutussuhde lasten kanssa poikkeuksellisessa
tilanteessa (Deveci 2012; Shira 2016). Työntekijän kyky tunnistaa ja tukea
erityisesti näissä tilanteissa perheitä ja vanhempia nouseekin merkittäväksi.
Hyvin toteutuneen kiintymyssuhteen avulla yksilölle kehittyä suojaavia tekijöitä.
Suojaavat tekijät on lueteltu seuraavassa kuviossa:

Suojaavat tekijät maahantulon jälkeen
• Sosiaalinen tuki   ◦ Kuuluminen yhteisöön, vertaistuki ja mahdollisuus jakaa omia kokemuksia ◦ Hyvä sosiaalinen verkosto (perhe, läheinen ystävä/ystäviä) ◦ Läsnäolo, vastaanottokeskuksen työntekijät helposti saatavilla ◦ Avoin ja luottamuksellinen suhde työntekijöiden kanssa ◦ Tukiverkostoa myös vastaanottokeskuksen ulkopuolella • Arjen rutiinit   ◦ Turvallisuus ◦ Säännöllinen unirytm ◦ Hyvä ravitsemus ◦ Osallistumismahdollisuudet, esim. harrastukset, toiminta, opiskelu, työ • Tieto (yhteiskunta, turvapaikkaprosessin kulku) • Kielen oppiminen • Uskonto, hengellisyys ja mahdollisuus harjoittaa omaa uskontoa • Vaikutusmahdollisuudet omassa elämässä • Tunne, että elämä menee eteenpäin

Kuvio 2. Mielenterveyttä suojaavat tekijät. (Isakson & Jurkovic 2013; OTTO-projektin aineisto; Snellman ym. 2014; Strijk, van Meijel, & Gamel 2011.)

STRESSINHALLINTA- JA SELVIYTYMISKEINOJEN VAHVISTAMINEN

Vaikeista lähtökohdista ja kuormittavasta elämäntilanteesta huolimatta, turvapaikanhakijoilla on tutkimusten mukaan huomattavia voimavaroja ja vahvuuksia sekä pärjäävyyttä eli resilienssiä mielenterveyden ongelmista selviämässä (Snellman ym. 2014). Yksilön henkilökohtaisia ominaisuuksia enemmän resilienssiin vaikuttavat suojaavat ja riskitekijät, perhekulttuuri ja vuorovaikutus perheessä sekä ympäristö ja sen tuottamat mahdollisuudet (Ungar 2010).

Esikotoutumisen vaiheessa on siis tärkeää tunnistaa riskitekijät ja vahvistaa suojaavia tekijöitä. Monet riskitekijöistä ovat sellaisia, joihin turvapaikanhakija itse, tai hänen kanssaan työskentelevät työntekijät eivät voi vaikuttaa. Työskentelyn keskiöön nouseekin tällöin vaikutusmahdollisuuksien etsiminen asioissa, joissa sitä on, merkityksellisyyden ja toimijuuden vahvistaminen, stressinhallinta- ja selviytymiskeinojen vahvistaminen uudessa toimintaympäristössä. Lähtökohdana on perustarpeiden tyydyttyminen ja turvallinen arki. Vaikutusmahdollisuuksia voidaan vahvistaa luomalla niitä pienempiin, arkisiin asioihin.

Turvapaikanhakijan kanssa työskenneltäessä painottuu luottamuksen rakentaminen, avoimuus ja rehellisyys yhteistyösuhteen perustana. Luottamus saatavilla olevaan tukeen ja muutoksen mahdollisuuteen tukee turvapaikanhakijan selviytymistä (Isakson & Jurkovic 2013). Tutkimuksessa siitä, millaista apua yksilöt olisivat kaivanneet omassa kriisi-prosessissaan, korostuivat asiakkaiden kokemuksissa miellyttävä ja turvallinen ympäristö, tuen, ymmärryksen ja läsnäolon tarve, kokemus kunnioitetuksi tulemisesta, autonomian tunne ja kokemus omasta vaikutusmahdollisuudesta, tieto kriisiprosessista ja siitä mitä tapahtuu sekä oikea-aikainen, nopea tuki (Agar-Jacomb & Read 2009).

Uudessa toimintaympäristössä tutut, opitut ja omassa kulttuurissa toimivat stressinhallinta ja selviytymiskeinot voivatkin osoittautua toimimattomiksi. Uusi kulttuuri, kielitaidottomuus sekä turvapaikanhakuprosessiin liittyvät tekijät, joihin turvapaikanhakija ei voi itse vaikuttaa, vaikuttavat selviytymiskeinojen käytettävyyteen (Snellman ym. 2014). Esikotoutumisen vaiheessa painottuukin siis turvapaikanhakijan olemassa olevien stressinhallintakeinojen tarkastelu, tukeminen ja uusien, toimivampien keinojen löytäminen yhdessä hänen kanssaan.

YHTEENVETO

Tutkimusten mukaan turvapaikanhakijoiden psyykinen sairastavuus on hie-man yleisempää kuin muissa maahanmuuttajaryhmissä tai valtaväestössä (Snellman ym. 2014). Psykkistä sairastumista voidaan tarkastella stressi-haavoittuvuusmallin kautta, jonka mukaan yksilön sairastumiseen vaikuttaa synnynnäisen ja varhaislapsuuden tapahtumien luoman alttiuden lisäksi ka-sautuvien riskitekijöiden ylittäessä suojaavien tekijöiden vaikutuksen, riski siihen, että mielen hyvinvointi järkkyy, kasvaa (Goh & Agius 2010; Kuhanen 2017, 26). Turvapaikanhakijoiden kohdalla erityiseksi riskitekijäksi nousee turvapaikkaprosessiin liittyvät, maahantulon jälkeiset stressitekijät (Snellman ym. 2014).

Turvapaikanhakijan psykososiaalisessa tukemisessa korostuu luottamuk-sen rakentamisen välittämisen, läsnäolon ja kuuntelun kautta sekä turvallisesti rakentuneen arjen kautta. Luottamus saatavilla olevaan tukeen ja muutok-sen mahdollisuuteen ovat merkityksellisiä turvapaikanhakijan selviytymisen kannalta (Isakson & Jurkovic 2013). Tässä merkitykselliseksi nousee myös yhteisöllisyyden vahvistaminen, koska yhteisö luo kokemuksen osallisuudesta ja omasta merkityksestä (Snellman ym. 2014; Strijk ym. 2010).

Lisäksi työntekijän on ymmärrettävä turvapaikkaprosessin kriisi- ja luopu-misprosessin luonne (Strijk ym. 2011). Turvapaikanhakija tarvitsee tukea myös omassa kehitysprosessissaan, jota hän käy läpi rakentaessaan identiteettiään uudelleen uudessa elämäntilanteessaan, uudessa kulttuurissa (Deveci 2012; Snellman ym. 2014). Voidaankin sanoa, että turvapaikanhakijan kanssa työskentelevä työntekijä ei ole ainoastaan sairaanhoitaja, sosiaalityöntekijä tai ohjaaja, vaan hänellä on monia muitakin rooleja, kuten edustaja, neuvonantaja, mentori, opettaja ja turvallinen aikuinen (Deveci 2012).

OTTO-projektin esikotoutumisen mallin psykososiaalisen tuen mallin-nuksessa tukiprosessia voidaan kuvata kolmen vaiheen kautta: alkuvaihe, odottamisen vaihe ja päätöksen saamisen vaihe. Prosessi ei kuitenkaan ole kronologinen ja pysyvä, vaan yksilölliset suojaavat ja riskitekijät sekä elämäntilanteen muutokset vaikuttavat yksilön selviytymiseen ja tuen tar-peeseen jatkuvasti. Työntekijän näkökulmasta korostuukin siis jatkuva, yksilöllinen tuen tarpeen arviointi koko turvapaikkaprosessin ajan. Psyko-sosiaalinen tuki on ennaltaehkäisevää ja turvapaikanhakijan selviytymistä tukevaa toimintaa. Suurin osa turvapaikanhakijoista selviää vähäisellä psykososiaalisella tuella (Snellman ym. 2014) ja ennaltaehkäisevillä toi-menpiteillä, joilla tuetaan arjen perusrakenteita ja toimintoja. Osa heistä tarvitsee kuitenkin tiiviimpää tukea ja interventioita, jopa erikoissairaan-

hoitoa ja terapiaa. Esikotoutumisen vaiheessa korostuu luottamuksen ja arjen perusteiden rakentaminen, kriisi- ja suruprosessissa tukeminen sekä yksilöllinen tuen tarpeen arviointi.

LÄHTEET

Agar-Jacomb, K. & Read, J. 2009. Mental health crisis services: What do service users need when in crisis? *Journal of mental health*, 18, 2, 99–110.

Barkand, S. 2017. A study of asylum seekers in Finland: The effect of parents' trauma on their children. Opinnäytetyö, AMK. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, Degree Programme in Nursing. Viitattu 21.3.2018. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2017110716672>.

Deveci, Y. 2012. Trying to understand: Promoting the psychosocial well-being of separated refugee children. *Journal of social work practice*, 26, 367–383.

Fazel, M., Wheeler, J. & Danesh, J. 2005. Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: a systematic review. *The Lancet* 365, 9467, 1309–1314.

Isakson, B. L. & Jurkovic, G. J. 2013. Healing after torture: the role of moving on. *Qualitative Health Research*, 23, 749–761.

Kriisit kuuluvat elämään. N.d. Suomen mielenterveysseuran verkkosivut. Viitattu 21.3.2018. <https://www.mielenterveysseura.fi/fi/mielenterveys/vaikeat-el%C3%A4m%C3%A4ntilanteet/kriisit-kuuluvat-el%C3%A4m%C3%A4nC3%A4n>.

Kuhanen, C. 2017. Mielenterveys ja mielenterveyshoitotyö. Julkaisussa *Mielenterveyshoitotyö*. Toim. K. Hämäläinen, A. Kanerva, C. Kuhanen, C. Schubert & T. Seuri. Helsinki: Sanoma Pro, 18–32.

Mielenterveystyö Euroopassa. 2004. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2004:17. Toim. J. Lavikainen, E. Lahtinen & V. Lehtinen. Viitattu 15.1.2018. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74011/Selv200417.pdf?sequence=1>.

Purnell, C. 2010. Childhood trauma and adult attachment. *Healthcare counselling & psychotherapy journal*, 10, 2, 9–13.

Shira, A. 2016. Perceptions of aging among middle-aged offspring of traumatized parents: the effects of Holocaust-related communication and secondary traumatization. *Aging & Mental Health*, 20, 1, 65–73.

Snellman, O., Seikkula, J., Wahlström, J. & Kurri, K. 2014. Aikuisten turvapaikanhakijoiden ja pakolaisten mielenterveyden ja psyykkisten ongelmien erityispiirteet. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti*, 51, 203–222.

Strijk, P. J. M., van Meijel, B. & Gamel, C. J. 2011. Health and social needs of traumatized refugees and asylum seekers: an exploratory study. *Perspectives in psychiatric care*, 47, 48–55.

Ungar, M. 2010. Families as Navigators and Negotiators: Facilitating Culturally and Contextually Specific Expressions of Resilience. *Family Process*, 49, 421–435.

ESIKOTOUTUMISVAIHEEN PSYKOSOSIAALISEN TUEN PROSESSI JA MALLINNUS OTTO-HANKKEESSA

Tiia Luotojoki

OTTO-hankkeessa mallinnettiin turvapaikanhakijoiden psykososiaalisen tuen prosessia turvapaikanhakijoiden ja heidän kanssaan työskentelevien työntekijöiden haastatteluiden sekä erilaisten koulutus- kehittämis- ja workshop-päivien avulla. Tämän lisäksi mallinnuksessa hyödynnettiin saatavilla olevaa tieteellistä tutkimusta.

Turvapaikanhakijan psyykkiseen hyvinvointiin vaikuttaa hänen koko elämänsähistoriansa, niin kotimaassa tapahtuneet usein traumaattisetkin tapahtumat, kuin matkalla sekä vastaanottavassa maassa tapahtuneet asiat. Aiemmin psykososiaalisen tuen prosessissa painottui traumatisoituneiden turvapaikanhakijoiden tukeminen ja hoito. Tuoreimpien tutkimusten mukaan näyttäisi siltä, että koko turvapaikanhakijaryhmän näkökulmasta vastaanottavan maan tapahtumilla onkin enemmän merkitystä turvapaikanhakijoiden psyykkisen hyvinvoinnin ja selviytymisen näkökulmasta, sekä mielenterveysongelmien kehittymisen sekundaariprevention näkökulmasta (Snellman, Seikkula, Wahlström & Kurri 2014). Tästä syystä jo esikotoutumisen vaiheessa annettu riittävä ja oikea-aikainen psykososiaalinen tuki nousee merkitykselliseksi niin yksilön, vastaanottokeskuksen toiminnan kuin yhteiskunnallisellakin tasolla.

Suuri osa psykososiaalisesta työstä voidaan toteuttaa osana vastaanottokeskuksen muuta toimintaa kiinnittämällä huomiota turvallisuuden tunteen ja luottamuksen rakentamiseen, arjen toimintojen ja rakenteiden sujuvuuteen sekä yhteisöllisyyden vahvistamiseen niin vastaanottokeskuksen sisällä kuin ympäröivän yhteiskunnankin kanssa. Psykososiaalisen tuen tarve vaihtelee yksilöllisesti ja turvapaikkaprosessin eri vaiheissa. Turvapaikanhakijoiden kannalta oleellista on, että työntekijät tunnistavat psykososiaalisen tuen tarpeen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja tarjoavat oikea-aikaista tukea turvapaikanhakijalle. Osa turvapaikanhakijoista tarvitsee tiiviimpää, hoidollista interventiota tai terapiaa selviytymisensä tueksi (Isakson & Jurkovic 2013; Snellman ym. 2014).

Työntekijä on luomassa miellyttävää ja turvallista ympäristöä sekä tukea ja läsnäoloa silloin, kun turvapaikanhakija sitä tarvitsee. Läsnäolon merkitys korostuu kaikissa, myös kestoaltaan lyhyissä kohtaamisissa. Työntekijän tulisi toiminnallaan myös vahvistaa turvapaikanhakijan kokemusta kunnioitetuksi

tulemisesta ja omasta vaikutusmahdollisuudesta. Merkittävään rooliin nousee tiedon antaminen turvapaikanhakijalle niin kriisiprosessista ja siihen liittyvistä psyykkisistä ja somaattisista oireista, kuin turvapaikkaprosessista ja sen kuluista että ympäröivästä yhteiskunnasta. (mm. Agar-Jacomb & Read 2009; Deveci 2012; Snellmann ym. 2014.)

Työntekijä toimii turvasatamana turvapaikanhakijalle edustaen rehellisyyttä ja pysyvyyttä, hänen rooliinsa kuuluu myös hankalien tunteiden vastaanottaminen sekä luottamuksen kautta kiintymyssuhteen vahvistaminen ja luominen turvapaikanhakijan iästä riippumatta (Deveci 2012; Purnell 2010). Turvapaikanhakijoiden kanssa työskennellessä korostuvat ihmisen kohtaamisen perustaidot, sekä erilaiset yksilön toimijuutta, sopeutumista ja yhteenkuuluvuutta vahvistavat interventiot.

OTTO-hankkeessa mallinnettiin psykososiaalisen tuen prosessia vastaanottokeskuksessa esikotoutumisen vaiheessa. Tässä esikotoutumisen mallissa psykososiaalista tukea on kuvattu vaiheittaisesti etenevänä. Kuvio psykososiaalisesta tuesta turvapaikkaprosessin aikana on tämän luvun lopussa. Odotusaikojen ollessa pitkiä, jopa useampia vuosia, nämä vaiheet kestävät pitkään, jolloin yksilön tuen tarpeet saattavat vaihdella prosessin eri kohdissa. Tämä asettaa osaltaan erityisiä haasteita myös vastaanottokeskuksen työntekijöiden osaamiselle ja jaksamiselle.

Psykososiaalisen tuen prosessi ei ole kronologinen ja pysyvä, vaan yksilölliset suojaavat ja riskitekijät sekä elämäntilanteen muutokset vaikuttavat yksilön selviytymiseen ja tuen tarpeeseen jatkuvasti. Tuen tarve vaihtelee yksilöllisesti prosessin eri vaiheissa riippuen yksilön ominaisuuksista, selviytymiskeinoista sekä maahantulon jälkeisistä kokemuksista. Hyvin selviytyvän turvapaikanhakijan elämäntilanteessa voi tapahtua muutos, joka vaikuttaa hänen toimintakykyynsä ja psyykkiseen jaksamiseen, jolloin ulkopuolisen tuen tarve kasvaa. Tärkeää onkin siis yksilöllinen tuen tarpeen arviointi koko turvapaikkaprosessin ajan.

Turvapaikan hakemisen alkuvaiheessa korostuvat luottamuksen rakentaminen ja turvallisuuden tunteen vahvistaminen. Tämä prosessi jatkuu koko turvapaikkaprosessin ajan. Alkuvaiheessa rakennetaan turvallisuutta arjen rakenteiden kautta ja olemalla läsnä sekä tukemalla arjen perustoimintoja. Kun yksilö on fyysisesti turvassa, on tilaa myös psyykkisille stressi- ja kriisireaktioille. Moni turvapaikanhakija voi kokea myös voimakkaita, pelottaviltakin tuntuvia psykosomaattisia oireita. Nämä oireet tulee aina ottaa vakavasti ja tutkia. Usein kuitenkin kriisiprosessin- ja reaktioiden normalisointi, psykoedukaatio (Psykoedukaatio n.d.) auttaa myös turvapaikanhakijaa normalisoimaan ja ymmärtämään omaa tilannetta ja suhteuttamaan somaattisia oireita realistisemmin.

Turvapaikanhakija on toiveikas uudesta alusta, uudesta elämästä, ja samaan aikaan hän käy läpi monia vaikeita turvapaikkamatkaan ja prosessiin liittyviä tunteita ja omaa kriisi- ja luopumisprosessiaan (Strijk, van Meijel & Gamel 2011) läpi. Toivoa värittää luopuminen omasta kodista ja kulttuurista sekä huoli kotimaahan jääneistä läheisistä. Uudessa maassa alkaa yksilön identiteetin uudelleen rakentaminen uudessa elämäntilanteessa (Deveci 2012; Snellman ym. 2014). Identiteetin uudelleen rakentaminen alkaa heti uuteen maahan saavuttua, jo esikotoutumisen vaiheessa.

Seuraavassa vaiheessa turvapaikanhakijan arki alkaa rutinoitua ja rakenteet selkiytyä. Nyt alkaa odottamisen vaihe, jossa toivo turvapaikasta ja arjen realiteetit sekä huoli läheisistä ja tulevasta vuorottelevat ja aiheuttavat tunteiden ristiriitaa. Erityisen haastavia paikkoja prosessissa on, kun turvapaikanhakijat alkavat saada ensimmäisiä kielteisiä turvapaikkapäätöksiä. Kielteiset päätökset vaikuttavat koko vastaanottokeskuksen mielialaan lisäten huolta ja pelkoa omasta kohtalosta. Moni turvapaikanhakija valittaa kielteisestä päätöksestä ja hakee siihen muutosta. Tämä prosessi on aikaa vievää ja psyykkisesti kuormittavaa.

Tässä vaiheessa keskiöön nousevat arjen rutiinien pysyvyys ja yksilön toimintakyvyn ylläpitäminen yhteisöllisyyttä vahvistamalla niin vastaanottokeskuksen sisällä kuin ympäröivän yhteiskunnankin kanssa. Nyt suuntana on kuitenkin koko ajan enemmän ympäröivä yhteiskunta, joka tukee myös myöhempää integraatiota. Tärkeää on antaa rehellistä tietoa turvapaikkaprosessin kulusta sekä ylläpitää merkityksellisyyden tunnetta luomalla vaikutusmahdollisuuksia asioissa, joissa se on mahdollista. Vaikutusmahdollisuuksien ja merkitysten puuttuessa, alkaa myös toivo hiipumaan, joka vaikuttaa suoraan yksilön toimintakykyyn ja altistaa mielenterveyden häiriöiden, kuten masennuksen, kehittymiselle (Strijk ym. 2010). Selviytymistä tässä vaiheessa tukee turvapaikanhakijan olemassa olevien stressinhallintakeinojen tarkastelu yhdessä työntekijöiden kanssa, ja toimivien stressinhallinta- ja selviytymiskeinojen vahvistumisen tukeminen. Psykososiaalinen tuki on kannattelua, läsnäoloa ja kuuntelua. Moni turvapaikanhakija hyötyy myös ryhmäinterventioista, joissa vertaistuen rooli korostuu niin keskustelujen ja tunteiden jakamisen kuin toiminnallisuudenkin kautta (Strijk ym. 2010). Myös luovien menetelmien käyttö itsetuntemuksen ja itsesäätelyn vahvistajana on hyödyllistä.

Viimeisenä vaiheena on turvapaikkapäätöksen, myönteisen tai kielteisen, saamisen vaihe. Riippumatta siitä onko päätös myönteinen vai kielteinen, päätöksen saaminen on myös kriisi turvapaikanhakijalle. Myönteinen päätös tarkoittaa toiveen täyttymistä ja uutta elämää, mutta samalla myös hyppyä tunteettomaan, integraatiota suomalaiseen yhteiskuntaan, yksin ja usein

uudella paikkakunnalla. Odotukset eivät välttämättä kohtaakaan todellisuuden kanssa, ja turvapaikanhakija joutuu kohtaamaan vielä monia haasteita matkallaan osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Mikäli esikotoutumisen vaiheessa ei ole kyetty riittävästi tukemaan turvapaikanhakijan integroitumista suomalaiseen yhteiskuntaan kielen oppimisen, kulttuurisen tietämyksen ja osallisuuden kautta, turvapaikanhakija voi kokea parinkin vuoden odotusajan menneen hukkaan, ja kotoutumisen alkavan alusta (turvapaikanhakijan haastattelu, OTTO-projektin aineisto).

Kielteinen päätös puolestaan tarkoittaa usein pelkojen täyttymistä; paluuta olosuhteisiin, joissa turvapaikanhakija ei koe voivansa elää turvassa. Osa kokee, että kielteinen päätös tarkoittaa kuolemantuomiota. Kielteiseen päätökseen liittyy usein pelon lisäksi, pettymys, turhautuminen, toivottomuus ja jopa itsetuhoiset ajatukset tai itsetuhoirytykset. Parhaimmillaan turvapaikanhakija on päätöksen odottamisen vaiheessa saanut riittävää tukea, kokenut merkityksellisyyttä ja osallisuutta suomalaiseen yhteiskuntaan, joka kantaa häntä myös tämän pettymyksen yli: ”olipa päätös mikä tahansa, olen oppinut paljon tänä aikana ja se auttaa minua tulevaisuudessa” (turvapaikanhakijan haastattelu, OTTO-projektin aineisto). Lopullisen turvapaikkapäätöksen saaminen on turvapaikanhakijalle kriisi, johon hän tarvitsee tukea tiedon, läsnäolon ja kuuntelun sekä stressinhallintakeinojen vahvistamisen kautta. Turvapaikanhakijoiden reaktiot turvapaikkapäätöksiin ovat yksilöllisiä, mutta usein he tarvitsevat tukea siirtymävaiheessa.

Turvapaikanhakijan psykososiaalisen tuen prosessi on aina vaihteleva ja yksilöllinen. OTTO-projektin esikotoutumisen mallin psykososiaalisen tuen mallinnuksessa tukiprosessia kuvataan kuitenkin vaiheittaisena mallina, joka on koottu projektin aineiston sekä tutkimustiedon perusteella. Työntekijän näkökulmasta korostuukin siis jatkuva, yksilöllinen tuen tarpeen arviointi koko turvapaikkaprosessin ajan. Psykososiaalinen tuki on ennaltaehkäisevää ja turvapaikanhakijan selviytymistä tukevaa toimintaa ja suurin osa turvapaikanhakijoista selviää vähäisellä psykososiaalisella tuella (Snellman ym. 2014), kun muut arjen rakenteet ovat kunnossa. Monien tiiviimpienkin interventoiden tarjoaminen on mahdollista myös vastaanottokeskuksessa muun muassa säännöllisten yksilö- ja ryhmätapaamisten kautta. Osa turvapaikanhakijoista tarvitsee kuitenkin tilanteen haastavuuden ja vaikean traumatisoitumisen vuoksi jopa erikoissairaanhoidon ja terapiaa, jolloin heidät ohjataan muun avun piiriin.

Yhteiskunnallisesti linjataan, että turvapaikanhakijan kotoutuminen alkaa turvapaikkapäätöksen saamisen jälkeen, kun hän siirtyy asumaan uuteen kotikuntaansa. Todellisuudessa kuitenkin turvapaikkaprosessit ovat tällä hetkellä pitkiä, ja turvapaikanhakijat odottavat päätöksiä jopa vuosia. Tämän vuoksi

jo kotoutumista edeltävä, esikotoutumisen vaihe, on turvapaikanhakijalle ja hänen psyykkiselle hyvinvoinnilleen erityisen merkityksellinen. Hän jatkaa tuon ajan elämäänsä sopeutuen uuteen kulttuuriin ja toimintatapoihin, opetellen kieltä, tutustuen ihmisiin ja rakentaen omaa identiteettiään uudelleen heti maahan saapumisen jälkeen. Riittämätön tuki ja hallinnan tunteen menetys voivat kuitenkin johtaa psyykkisen hyvinvoinnin huononemiseen ja jopa mielenterveyden häiriöiden kehittymiseen turvapaikkaprosessin aikana.

LÄHTEET

Deveci, Y. 2012. Trying to understand: Promoting the psychosocial well-being of separated refugee children. *Journal of social work practice*, 26, 367–383.

Isakson, B. L. & Jurkovic, G. J. 2013. Healing after torture: the role of moving on. *Qualitative Health Research*, 23, 749–761.

Psykoedukaatio. N.d. Tietoa psykoosista -opas Mielenterveystalo.fi -sivustolla. Viitattu 27.3.2017. <https://www.mielenterveystalo.fi/aikuiset/itsehoito-ja-opaat/opaat/psykoosi/Pages/oireenhallinta.aspx>.

Snellman, O., Seikkula, J., Wahlström, J. & Kurri, K. 2014. Aikuisten turvapaikanhakijoiden ja pakolaisten mielenterveyden ja psyykkisten ongelmien erityispiirteet. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti*, 51, 203–222.

Strijk, P. J. M., van Meijel, B. & Gamel, C. J. 2011. Health and social needs of traumatized refugees and asylum seekers: an exploratory study. *Perspectives in psychiatric care*, 47, 48–55.

MENTAL HEALTH SITUATION AMONG YOUNG SINGLE MEN IN RECEPTION CENTRE

Kambiz Ghafouri

BACKGROUND

By skyrocketing the numbers of people entered illegally into Europe in 2015 to seek refuge in the European countries, a term known as European refugee crisis was born.

An aspect of this crisis is the European governments' struggle to locate the asylum seekers, provide them with shelter, food and medical assistance until their asylum application process end up; A process which ongoing in many cases even for more than two years. In this period, asylum seekers who still do not have their final decisions, are located in reception centres in many countries like Finland. The Finnish government spends a considerable amount of money to take care of the asylum seekers, and the

Finnish Immigration Service is under pressure in handling asylum applications. However, the crisis has another aspect to be worried of. Mental health of the asylum seekers who live more than two years in reception centres. Most of the asylum seekers who live in the centres, are those who got at least one negative answers to their application and waiting for the result of their request for appeal.

This article is based on a study where I tried to find out how young male asylum seekers deal with the crisis in the reception centre and what is the situation of their mental health in general.

TARGET GROUP

A group of 11 single men, between 19 to 28 years old, is selected for the person-to-person interview. All of them were fluent in Persian, the language of interview, and Persian/Dari was either their mother tongue or the second language. Five Afghan nationals, One Iraqi Kurd and five Iranians (four Kurdish and one Fars ethnic groups).

All of the interviewees were living alone in at the time of interview (September to December 2017). Three of them were married/engaged, but their wives/fiancées were in Afghanistan.

LIVING CONDITION

Single men do not have an independent room. They live together as a group of two to four people in one room (even six at the peak time). The asylum seekers can cook or bake only in a shared Kitchen in Salmiranta yard and wash their clothes with three washers and three dryers available in the common area. They can use one of the stoves at the times, which is scheduled for them. That is also same as using the washing room.

The single male asylum seekers usually do not have an opportunity to be alone and enjoy some privacy.

It is seen that in a room, people from different language and nationality live together. Correlations and fights are common among them; in which they usually do not take their internal conflict to the camp's authorities because they think it might affect their asylum cases negatively.

MENTAL HEALTH CONDITION

Nine of our eleven interviewees told that their mental health is deteriorating day by day, and they are under "constant mental pressure." One of them told that he is not constantly feeling bad but sometimes he feels he is "critically in bad condition" and has to do something to reduce the pressures, i.e., walking or shouting in a forest. Only one declared that he is usually in a good mood and rarely feel upset or depressed. He was an Afghan who converted to Christianity from Islam and thus, his fellow countrymen who are mostly Muslims, boycotted him. In this regard, he must either spend time with Iranians in the camp -who are mostly open minded in religion case as he claims- or Finnish people. In the latter case, he counted the following problems.

"Finns are usually cold and solid at first look. But I think they are doing the right thing. When I cannot communicate properly in their language, and I do not know even English, how can I expect to be attractive for them by means of a conversation? Language is the first and foremost obstacle, and here in the camp there isn't any proper Finnish classes, just a couple of hours per week," he argued. "The second obstacle," the interviewee continued, "is the lack of persons for social purposes. I feel I should talk to someone other than the asylum seekers in the camp. I need to express my worries, my pains and myself. It might have some positive effect on me if I could talk to someone in my age."

He emphasized that people in his age are not willing to talk to him. Mostly the elder Finns have enough patience to listen to him in the places like Gloria

Multicultural Centre, which he feels shy to express himself for them. The interviewee said that he feels embarrassed of crying in front of other people, and do not have a private place, even for crying. “When it was summer, I was taking a flask of tea or coffee along with my cigarette pack and going to the forest. Sometimes I cried for an hour, and after that, I felt better. But in the Finnish winter, I even don’t have that opportunity.”

An Iranian interviewee told that he does not have the language problem for communication because he can speak English in average level. But he claimed that his initial good view toward the host country deteriorated month by month: “I saw a modern country which its citizen respect each other, respect the law, traffic is smooth, everything is calm, and I had expected the same behavior towards me as a human being. However, I felt a very different manner of social relations. One night when I was riding back to the camp, a young Finnish man stopped me and before saying any word, punched me in the face.” The interviewee explained: “He accused me of robbing his bicycle. I told him I bought this from a second-hand shop and I have the papers. He shouted and again hit me. I was shocked. He knew that I am going to the reception centre and I am an asylum seeker. That’s why he behaved like this to take my bike as a booty.” He told that this event and the following event in which an old lady shouted him at a sidewalk publicly and told him “go back to your wherever hell is your home”, made him depressed and he is losing his hope day by day.

Another Afghan interviewee was the worst case among all. The young man, who was not even 20, was crying during the man-to-man interview. The man told that he had a hope to enjoy a safe life in a European country. He thinks all the hopes in his life is going away by the negative decision to his asylum application: “No hope anymore! If they force me to go back, if they deport me, I prefer not to live anymore.” He claimed that the doctor prescribed him sleeping pills, but he could not tell for sure that the pills were helpful or not: “I don’t know! Maybe if the doctor did not give me the pills, my condition was worse. But I still don’t feel normal.”

Another Afghan interviewee said that he rarely comes out of his room and most of his time is passed on his bed. He told that doctor prescribed some pills for him and he prefers to sleep most of his time, as long as he could. “I would like to sleep as long as days or months and wake up at some time which is the time to get my resident permit. I prefer sleeping rather than being awake and suffer from my situation”, he said.

An Afghan national who has studied English Literature in an Afghanistan university and was graduated with a bachelor degree, told that studying and

reading is his goal. He tried hard to concentrate on learning Finnish and had some progress, but still counted some factors as the depressive obstacles. “More than two years without a solid goal, without any clear view of future, long dark winters while you don’t have a job or any meaningful thing to do, many people in one room, homesickness; how many other factors do you want me to count?”

Another interviewee pointed out that the previous two camps he lived on before, was better than the one he is living right now. He claimed that those centres where he had lived before had some personnel who were actively trying to attract local people to gather with asylum seekers and ran some events like evening coffee, language cafes, etc. In his point of view, those activities could reduce the chance of depression among his friends.

The only one who looks very active and hopeful told that he does not feel any intolerable mental pressure. As the only hopeful case, his story was interesting to hear. “As an Iraqi Kurd, I was born in a refugee camp in Iran. We could not study in Iran without legal documents and money, but here I can. Even if they reject my asylum application, I know that I had a chance once in my life to study, to live in a peaceful area without the fear of armed conflict, arrest or street fights. In my room, everyone is depressed and unsatisfied. I have decided not to be like them. They complain against racism. But isn’t there any racism in Iran, Iraq or Afghanistan. Even here we cannot tolerate each other!”

He suggested that everyone should have the flexibility to be integrated into the new society. “Without flexibility, you are a dead person! For instance, I did not like sausages in Iran. Here I eat it with my Finnish friend in short forest trips, and I like it!” he said.

The interviewee continued: “I came by my own. I did not know a word of the Finnish or English language. I even could not buy a sim card to be able to call my relatives and tell them I am alive. However, I have decided to learn the language quickly. Now, I have many friends among Finns and others. We go to the nightclubs, gyms, bars, cafes, swimming pools, etc.”

In sum, one among 11 young male who was interviewed claimed he is perfectly fine mentally. The rest claimed the opposite. Almost every participant in the survey agreed that the long process of assessing asylum application is the main reason behind the people’s depression and risk their mental health situation. “Most of us are here for around two years, some people more”, one of them said, “imagine two years in a suspension. I am 26; I was not even 24 years old when I arrived here. People say this decade of life is the most valuable and the most productive one. Look how we are spending these years.

A negative answer after more than a year, another year and counting, looking for the decision to my appeal request.”

About taking some measures like focusing on the language learning or interacting with the local people, he argued: “Imagine you were under constant threat of deportation. Do you go, for instance, to Finnish class and try hard to learn a language that is nobody can understand at the other side of the border. Now that I can communicate in English, do you think I can make friends among Finns? They even do not let us in bars to have a glass of drink.” He clarified that their id card issued by the reception centre’s authorities is not accepted almost anywhere except the reception centre itself. Since his face looks a bit younger than his age, guards ask him to present an ID card.

MEDICAL HELP

Almost all of the asylum seekers claimed that they have never received proper psychological counselling which can help them overcome the difficult situation they face. Regarding the medicine therapy, as they told, at the beginning of their stay in Finland, doctors rarely prescribed antidepressants. However, it seems during last year, doctors concluded that the asylum seekers need those medicines. It seems the tablets were not that much helpful for the asylum seekers? Perhaps using more professional in mental healthcare area could be more helpful than just prescribing antidepressants for young adults.

TURVAPAIKANHAKIJAN PSYKOSOSIAALISEN TUEN VAHVISTAMINEN

Lotta Vesamäki

Turvapaikanhakijoista osa on kokenut traumaattisia kokemuksia kotimaassansa ja/tai pakomatalla. Myös muutto uuteen maahan voi aiheuttaa kriisin. Tutkimusten mukaan traumaperäistä stressihäiriötä (PTSD) esiintyy turvapaikanhakijoista 11–56 %:lla. Lähes kaikki traumaattisen tapahtuman kokeneet käsittelevät kokemuksiaan itsehoidollisesti sekä lähipiirissä. Vain pieni osa kohderyhmästä tarvitsee kriisipsykiatrisia- ja psykologisia palveluita. Psykoterapiapalveluita on mahdollista saada tulkin välityksellä. (Ponteva 2014.)

Vastaanottokeskukset tarjoavat turvapaikanhakijoille tiettyjä palveluita. Vastaanottokeskuksissa turvapaikanhakijoille tarjotaan terveyspalveluja, jotka ovat valtion, kunnan tai Suomen Punaisen Ristin (SPR) ylläpitämiä. Vastaanottokeskus voi tarvittaessa ostaa terveydenhuollon palveluja kunnalta, kuntayhtymältä tai yksityiseltä sektorilta. (Pakolaiset ja turvapaikanhakijat 2016.) Vastaanotto-keskuksessa työskentelee yleensä terveysalan ammattilainen, joka tarvittaessa ohjaa turvapaikanhakijan hoitoon. (Turvapaikanhakija 2015.) Sosiaali ja terveysministeriön antaman kuntainfon mukaan kiireellistä ja välttämätöntä hoitoa vaativissa tapauksissa turvapaikanhakijat ovat oikeutettuja hakemaan hoitoa myös kunnallisista palveluista. Kunta voi laskuttaa tuottamistaan palveluista Maahanmuuttovirastoa. Alaikäiset turvapaikanhakijat ovat oikeutettuja samoihin sosiaali- ja terveyspalveluihin kuin kuntalaiset. Myös koulu- ja opiskeluterveydenhuolto kuuluvat heille. (Kuntainfo: Kuntien on annettava turvapaikanhakijoille kiireelliset ja välttämättömät terveyspalvelut 2016.)

Psykososiaalisen tuen ja palveluiden avulla turvapaikanhakijat voivat käsitellä tunteitaan ja kokemuksiaan turvallisen ja luotettavan ammattilaisen kanssa. Psykososiaalisella tuella ja palveluilla tarkoitetaan toimintaa, jonka tavoitteena on vähentää stressitapahtuman aiheuttamia terveydellisiä ja sosiaalisia haittoja niin yksilölle kuin yhteiskunnalle. Karkeasti jaettuna tuki- ja palvelumuodot ovat psyykkistä tukea, sosiaalityötä- ja palveluja sekä hengellistä tukea. (Traumaattisten tilanteiden psykososiaalinen tuki ja palvelut 2009, 12.) Terveystieteiden tutkimuskeskuksen (L 1326/2010) on määritelty psykososiaalisen tuen antamisesta ja se sisältyy kiireelliseen sairaanhoitoon (50\$). Terveysalan ammattilainen on se henkilö, joka arvioi, onko hoidon tarve kiireellistä vai ei.

Suomessa täysi-ikäiset turvapaikanhakijat ovat oikeutettuja kiireelliseen sairaanhoitoon. Alaikäiset turvapaikanhakijat ovat puolestaan oikeutettuja samoihin palveluihin kuin kuntalaiset. (Turvapaikanhakijoiden sosiaaliturva ja

palvelut Suomessa n.d.) Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin sekä Suomen psykiatriyhdistys ry:n työryhmä on laatinut pyramidimallin psykososiaalisen tuen ja palveluiden mallin (ks. kuvio 1) (Ponteva 2006, 123). Palvelumalli on porrasteinen ja mitä ylemmäs pyramidissa mennään, sitä pienemmästä asiakasmäärästä on kyse (Ponteva 2014).

Kuvio 1. Psykososiaalisen tuen ja palvelujen periaate. (Ponteva, 2006 123).

Suolahden ryhmäkoti Redi toimii vastaanottokeskuksena alaikäisille turvapaikanhakijoille. Ryhmäkodissa asuvat turvapaikanhakijat olivat oikeutettuja sekä työelämään että koulutukseen. Toiminta ryhmäkodissa pohjautui psykososiaalisen toimintakyvyn ylläpitämiseen, joten ryhmäkodin arki oli jo itsessään psykososiaalista tukea. Turvallinen ympäristö, jossa oli luotettavia aikuisia, tuki nuorten psykososiaalista toimintakykyä. Jokaisella nuorella turvapaikanhakijalla oli kaksi omaohjaajaa nuoren tukena. Nuoren turvapaikanhakijan hakuprosessin alkuvaiheessa toteutettiin sosiaalityön toimesta alkukartoitus ja syventävä haas-

tattelu. Näiden yhteydessä arvioitiin myös nuoren psykososiaalisen tuen tarve. Jos ohjaajilla heräsi huoli nuoresta myöhemmin turvapaikanhakuprosessin aikana, olivat he uudestaan yhteydessä sosiaalityöhön hoidon tarpeen arvioimiseksi. Suolahdessa toimi moniammatillinen tiimi, johon kuuluivat yksikön sosiaalityö, johtaja ja sairaanhoito. Myös heidän tehtävänään oli arvioida yksittäistapauksissa nuorten tilanteita ja heidän hoitotarpeitaan. (Joensuu 2016.)

Vastaanottokeskus tai ryhmäkoti luo yksikön ja turvapaikanhakijan välille vain väliaikaisen asiakkuuden. Ohjaajat eivät mene nuorten kanssa liian syvälle traumakokemuksiin, jotta työprosessi siltä saralta ei jäisi kesken asiakkuuden päättyessä. Henkilöstöllä on psykologisen ensiavun ja traumatyöskentelyn osaamista, joiden avulla akuuttitilanteiden traumaperäiset stressireaktiot pystytään käsittelemään ja nuoren psykososiaalinen toimintakyky turvaamaan. Mikäli paikan päällä annettava ensiapu ei riitä, lisäapua voidaan hakea yksikön ulkopuolisilta, tarkoituksenmukaisimmilta terveydenhoidon toimijoilta. Apu voi olla psykiatrista tai lääkehoidollista apua. Kiireellisissä tapauksissa nuoret ohjataan mielenterveyspalvelujen pariin. Alaikäisten turvapaikanhakijoiden kohdalla myös kunnan lastensuojelun kanssa voidaan tarpeen vaatiessa tehdä yhteistyötä. Lastensuojeluviranomainen arvioi lastensuojelun tarpeen ja arvion perusteella voidaan tehdä esimerkiksi avohuollon tai kiireellinen sijoitus. (Mt.).

Osa turvapaikanhakijoista on voinut joutua kidutetuksi. Suomessa kidutuksen uhreille kuntoutuskeskuspalveluja on tarjolla Helsingissä ja Oulussa. Kidutettujen kuntoutuskeskukset ovat avohoidon poliklinikoita, jotka tarjoavat erikoistuneita psykiatrian palveluita. Aikuisten työryhmä arvioi, hoitaa ja kuntouttaa kidutuksesta traumatisoituneita aikuisia ja heidän perheenjäseniään. Palvelut ovat pakolaisille ja oleskeluluvan saaneille, mutta mahdollisuuksien mukaan myös turvapaikanhakijoille pyritään tarjoamaan samoja palveluja. Lasten ja nuorten ryhmään kuuluvat alle 24-vuotiaat kidutuksesta traumatisoituneet. Heille tarjotaan niin ikään arviointi-, hoito- ja kuntoutuspalveluja ja lisäksi perhe- ja verkostotyötä sekä palveluohjausta. Kuntoutuskeskukseen pääsee terveydenhuollon ammattilaisen läheteellä. Edellytyksenä läheteelle on kidutuksen aiheuttama trauma. (Psykotraumatologian keskus n.d.)

Kidutettujen kuntoutuksen lisäksi Suomessa on kriisikeskuksia, jotka palvelevat vuorokauden ympäri puhelimen välityksellä. Keski-Suomessa palvelee Kriisikeskus Mobile, joka tarjoaa kriisiapua niin elämänkriiseihin kuin rikos- ja väkivaltatilanteisiin sekä järkytyksen tai menetyksen kokemuksiin. Mobile sijaitsee Jyväskylässä. Puhelinpäivystys on auki 24 tuntia vuorokaudessa numerossa 014-266 7150. (Kriisikeskus Mobile n.d.)

Global Clinic tarjoaa terveyden- ja sairaanhoitoa sekä juridista neuvontapalvelua sellaisille henkilöille, jotka eivät ole Suomessa oikeutettuja julkiseen

terveydenhuoltoon. Palvelu on tarkoitettu ensisijaisesti paperittomille. Global Clinicoita on Suomessa Helsingissä, Tampereella, Turussa, Oulussa ja Joensuussa. Maantieteellisesti se ei siis ensisijaisesti palvele Keski-Suomessa vastaanottokeskuksissa olevia turvapaikanhakijoita. (Global Clinic n.d.)

Harrastustoiminta on myös osa psykososiaalista tukea. Harrastukset antavat mielekästä tekemistä sekä oppimisen ja onnistumisen kokemuksia. Säännölliset harrastukset rytmittävät turvapaikanhakijan arkea ja tuovat vaihtelua vastaanottokeskuselämään. Mikäli harrastuksessa on mukana muitakin kuin oman vastaanottokeskuksen väkeä, turvapaikanhakija oppii sosiaalisia taitoja sekä toisia kulttuureja. Suomalaisen kanssa harrastaminen ja ystävyyssuhteiden luominen lisäävät turvapaikanhakijan osallisuutta ja integroitumista osaksi yhteiskuntaa. (Oulun vastaanottokeskuksen alaikäisyksiköiden psykososiaalisen tuen käsikirja 2012, 41.) Harrastustoiminta voi siis olla mitä tahansa vastaanottokeskuksessa tai sen ulkopuolella tapahtuvaa toimintaa, niin urheilua, taidetta kuin retkeilyäkin. Harrastustoimintaa järjestävät muun muassa kansalaisopistot, järjestöt, yhdistykset ja kunnat.

Jyväskylässä Monikulttuurikeskus Gloria tarjoaa myös toimintaa kansainvälisille ryhmille. Tarjolla on erilaisia harrastusmuotoja, kuten käsityöitä, kuin myös tapahtumia ja kielten opiskelua. (Monikulttuurikeskus Gloria n.d.) Osa toiminnasta on suunnattu maahanmuuttajille, mutta turvapaikanhakijat voivat osallistua avoimiin ryhmiin, vaikkei toimintaa ole suoranaisesti heille markkinoitu. Gloriassa on myös nuorille kohdennettuja toimintoja, kuten Toimintatorsitait, joissa on viikoittain vaihtuva teema. Lisäksi Gloriassa on monikulttuurinen perhekahvila. (Laitinen 2016.) Mielekkään tekemisen tekeminen, ystävyyssuhteiden luominen ja paikallisen kielen oppiminen vahvistavat osaltaan yksilön psyykkistä jaksamista ja edistävät kotoutumista uuteen maahan.

Suomen Punainen Risti (SPR) järjestää erilaista toimintaa kotoutumisen edistämiseksi. Lisäksi toiminnan tavoitteena on edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta, sekä tehdä asuinseuduista monikulttuurisia ja tutustuttaa eri taustaisia ihmisiä toisiinsa. SPR:n kotouttamista edistäviä toimia ovat ystävätoiminta, kieli- ja läksykerhot, kansainvälinen klubi, leiritoiminta sekä asumisapu. (Tukea Suomeen kotoutumiseen n.d.) Jyväskylän A-Kilta ry on valtakunnallisen keskusjärjestö A-Kilttojen Liitto ry:n paikallisyhdistys, joka tarjoaa päihde- ja päi- päiväkeskustoimintaa. Kyseessä on vapaaehtoista, omatoimista ja vertaistuellista toimintaa. Päivätoimintakeskuksessa voi esimerkiksi pelaila, nikkaroida sekä kuntoilla. Myös ruokailu on mahdollista. Päiväkeskustoiminta on avoinna päivittäin klo. 8–21 osoitteessa Taitoniekantie 15. (Mikä on A-Kilta? n.d.)

Seuraavan sivun kuviossa (Kuvio 2) on kuvattu esimerkkejä psykososiaalisen tuen eri palveluista.

Palveluntuottaja	Toiminta	Osoite
Vastaanotto-keskukset	Alkuvaiheen lakisääteiset terveystarkastukset ja rokotukset. Ohjaajien ja ympäristön antama tuki. Sosiaalityön ja moniammatillisten tiimien tekemä hoidon tarpeen arviointi. Traumakokemuksiin ensiapu.	
Terveyskeskus, neuvola, sairaala	Julkinen terveydenhuolto vain kiireellisissä tapauksissa täysi-ikäisille turvapaikanhakijoille. Akuutti kriisihoito.	
Kidutettujen kuntoutus-keskukset	Avohuollon poliklinikat kidutuksesta traumatisoituneille. Lähetä terveydenhuollon ammattilaisen kautta.	Uusikatu 46 B, 90100 Oulu Mäkelänkatu 58–60, 4. krs. 00510 Helsinki
Kriisikeskus Mobile	Kriisiapua erilaisiin kriisitilanteisiin, kuten väkivalta- ja rikostilanteisiin, järkytykseen ja menetykseen sekä elämän kriisitilanteisiin	Asemakatu 2 (2.krs), 40100 Jyväskylä Puhelinpäivystys auki vuorokauden ympäri: 014–266 7150
Monikulttuuri-keskus Gloria	Erilaista harrastustoimintaa, kuten käsitöitä, tapahtumia ja avoimia kieliryhmiä. Myös nuorille omia tapahtumia.	Matarankatu 6 A 1, 40100 Jyväskylä
Jyväskylän A-Kilta ry	Päihteetöntä päiväkeskustoimintaa ja vertaistukea.	Taitoniekantie 14, 40740 Jyväskylä
Global Clinic	Terveyden- ja sairaanhoitoa sekä juridista neuvontaa niille, joilla on rajoitetut oikeudet julkisiin terveydenhuollon palveluihin.	Global Clinic Helsinki globalclinic.finland@gmail.com, puh. (+358) 44 977 4547 Global Clinic Joensuu globalclinicjoensuu@gmail.com puh. (+358) 46 5900 186 Global Clinic Tampere globalclinic.tampere@gmail.com puh. (+358) 40 804 8134 Global Clinic Turku globalclincturku@gmail.com, puh. (+358) 46 625 1412 Global Clinic Oulu paperittomat@odl.
Kunnat, kansalaisopistot, järjestöt, yhdistykset, oma-toimiset toimet	Mikä tahansa harrastustoiminta, joka on mielekästä. (Esim. Kädentaidot, liikunta, ulkoilu, kerhot)	

Kuvio 2. Turvapaikanhakijoille suunnatun psykososiaalisen tuen tuottajia (Vesämäki 2017)

POHDINTA

OTTO-hankkeessa työskentely antoi minulle arvokasta kokemusta monikulttuurisesta työstä ja eri kulttuureista tulevien ihmisten kohtaamisesta. Lisäksi pääsin näkemään pieniä paloja turvapaikanhakijoiden elämästä vastaanotto-keskuksissa. Kenties kaikkein tärkeimpänä asiana pidin turvapaikanhakijoiden kuulemista. Kehittämispäivien aikana haastattelimme pienryhmiä pareittain. Silloin pääsimme keskustelemaan kasvotusten turvapaikanhakijoiden kanssa niistä asioista, jotka he ovat turvapaikkapäätöstä odotellessaan kokeneet hyviksi ja toisaalta puutteellisiksi tai kehitettäviksi. Päivän aikana pyrimme myös herättelemään turvapaikanhakijoita siinä, että he voivat vaikuttaa omaan elämäänsä ja tulevien turvapaikanhakijoiden kotoutumisprosessiin. Toimme heille kuin tarjottimella mahdollisuuden vaikuttaa. Se, että turvapaikanhakijat hallitsivat suomen kieltä hyvin eritasoisesti, teki heistä hieman eriarvoisia. Hyvin suomea puhuvat ja ymmärtävät pystyvät osallistumaan aktiivisesti keskusteluun, mutta ne, jotka eivät osanneet suomea, jäivät osallistumisen ja sitä kautta vaikuttamisen ulkopuolelle.

LÄHTEET

Global Clinic. N.d. Viitattu 2.12.2016. <http://www.globalclinic.fi/fi/etusivu>.

Joensuu, J. 12.12.2016. Ryhmäkoti Redin psykososiaalinen tuki. Sähköpostiviesti. Vastaanottaja L. Vesamäki.

Kriisikeskus Mobilen verkkosivut. N.d. Viitattu 5.12.2016. <http://www.kriisikeskus-mobile.fi/>.

Kuntainfo: Kuntien on annettava turvapaikanhakijoille kiireelliset ja välttämättömät terveyspalvelut. 2016. Artikkelit Sosiaali- ja terveysministeriön verkkosivuilla 9.2.2016. Viitattu 1.12.2016. http://stm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/kuntainfo-kuntien-on-annettava-turvapaikanhakijoille-kiireelliset-ja-valttamattomat-terveyspalvelut.

L 1326/2010. Terveystuolilaki. Viitattu 30.11.2016. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20101326#L6P50>.

Laitinen, E. 2016. Monikulttuurikeskus Glorian palvelut. Sähköpostiviesti 12.12.2016. Vastaanottaja L. Vesamäki.

Mikä on A-Kilta? N.d. Jyväskylän A-Kilta Ry:n verkkosivut. Viitattu 12.12.2016. <http://a-kilta.net/>.

Monikulttuurikeskus Gloria. N.d. Viikkotiedote 49. Viitattu 5.12.2016. <http://www.gloriajkl.fi/portal/index.php/gloriassa-tapahtuu/tapahtumat/day.listevents/2016/12/05/>.

Oulun vastaanottokeskuksen alaikäisyksiköiden psykososiaalisen tuen käsikirja. 6.9.2012. Alaikäistyön kehittämishanke 2010–2012. Oulun vastaanottokeskus. Viitattu 1.12.2016. http://www.edustajat.fi/pdf/20120913_psykososiaalisen_tuen_kasikirja.pdf.

Pakolaiset ja turvapaikanhakijat. 2016. Hoitopaikanvalinta.fi -verkkosivusto. Viitattu 1.12.2016. <https://www.hoitopaikanvalinta.fi/hoitoon-ulkomailta-suomeen/oikeutesihoitoon-suomessa/pakolaiset-ja-turvapaikanhakijat/>.

Ponteva, M. 2014. Traumaperäinen stressihäiriö. Käypä hoito -suositus. Viitattu 5.12.2016. <http://www.kaypahoito.fi/web/kh/suositukset/suositus;jsessionid=AF5A8703C7739C1C0502608416DE6E67?id=hoi50080>.

Ponteva, M. 2006. Psykososiaalinen tuki. Teoksessa suuronnettomuusopas. Toim. M. Carstén, S. Ekman, M. Martikainen, T. Sahi & J. Söder. Kustannus Oy Duodecim. 123–124.

Psykotraumatologian keskus. N.d. Helsingin Diakonissalaitoksen verkkosivut, Maahanmuuttajille, Kidutettujen kuntoutus. Viitattu 1.12.2016. <https://www.hdl.fi/tukea-ja-toimintaa/maahanmuuttajille/kidutettujen-kuntoutus/>.

Traumaattisten tilanteiden psykososiaalinen tuki ja palvelut. 2009. Opas kunnille ja kuntayhtymille. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2009:16. Helsinki: Yliopistopaino. Viitattu 30.11.2016. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/72736/Julka200916.pdf?sequence=1>.

Tukea Suomeen kotoutumiseen. N.d. Suomen Punainen Ristin verkkosivut. Viitattu 8.12.2016. <https://www.punainenristi.fi/hae-tukea-ja-apua/suomeen-kotoutumiseen>.

Turvapaikanhakija. 2015. Infopankki.fi -verkkosivusto, Muutto Suomeen. Viitattu 27.9.2016. <http://www.infopankki.fi/fi/muutto-suomeen/olen-/turvapaikanhakija>.

Turvapaikanhakijoiden sosiaaliturva ja palvelut Suomessa. N.d. Sosiaali- ja terveysministeriö. Viitattu 30.11.2016. <http://stm.fi/turvapaikanhakijoiden-verkkosivut.-palvelut>.

SARJAKUVAMENETELMÄ OSANA TURVAPAIKAN- HAKIJOIDEN PSYKOSOSIAALISTA TUKEA

Jenny Joensuu & Ninna Salakka

Toteutimme OTTO-projektissa luovan sarjakuvamenetelmän turvapaikanhakijoiden psykososiaalisen hyvinvoinnin tueksi. Menetelmän kehittäminen oli osa OTTO-hanketta, joka on JAMKissa vuosina 2016–2018 toteutettava hanke. Hankkeen päätavoitteena on tuottaa vastaanottokeskuksissa asuville turvapaikanhakijoille esikotoutumisen malli vastaanottoprosessin alkuvaiheille. Yksi esikotoutumisen mallin osa-alueista on turvapaikanhakijoiden psykososiaalinen tukeminen.

Suomeen saapui syksyllä 2015 paljon turvapaikanhakijoita mm. Afganistanista, Irakista ja Syyriasta (Turvapaikka- ja pakolaistilastot 2017). Kehittämistyön aikana moni heistä odotti edelleen turvapaikkapäätöstä. Kehittämistyön toimintaympäristönä toimi kaksi SPR:n ylläpitämää turvapaikanhakijoiden vastaanottokeskusta Keski-Suomen alueella: Salmirannan vastaanottokeskus Jyväskylässä ja Keuruun vastaanottokeskus. Saapuessaan maahan, turvapaikanhakijat majoitetaan ja rekisteröidään vastaanottokeskuksiin turvapaikkaprosessin ajaksi. Vastaanottokeskus järjestää turvapaikanhakijoille vastaanottopalvelut. (Vastaanottopalvelut turvapaikanhakijoille 2017). Vastaanottopalveluilla tarkoitetaan niitä palveluita, joihin turvapaikanhakijat ovat oikeutettuja kansainvälisen suojelun hakemuksen käsittelyn ajan. (Vastaanottojärjestelmän valvontaraportti 1.1.2016–30.4.2017. 2017, 4.) Turvapaikanhakijoiden vastaanottoa säätelee laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta (746/2011).

Turvapaikanhakijoiden henkistä hyvinvointia kuormittaa moni asia. Ensinnäkin turvapaikanhakijoiden menneisyydessä voi olla traumaattisia kokemuksia. Tämän lisäksi uuteen maahan saapumisen jälkeen muodostuu riskitekijöitä heidän hyvinvoinnilleen. Näitä riskitekijöitä ovat epävarmuus oleskeluluvasta ja oikeudesta jäädä maahan, turvapaikkaprosessin ajallinen kesto, heikko sosiaalinen asema ja syrjäytyneisyys, mahdolliset syrjintäkokemukset, sosiaalisen toiminnan puute, heikko taloudellinen tilanne sekä epävarmuus perheen ja ystävien tilanteesta. (Snellman 2016.) Turvapaikkaprosessi on psyykkisesti monelle raskasta aikaa ja tällöin omien voimavarojen löytämiselle tarvitaan arjessa paljon keinoja. Turvapaikanhakijat tarvitsevat myös ulkopuolista tukea ja ohjausta varsinkin vastaanoton alkuvaiheissa. Turvapaikanhakijoiden kanssa tehtävä työ vaatii työntekijöiltä paljon luovuutta, sillä keinot viestimiseen ja vuorovaikutuksen syntyymiseen ovat kieli- ja kulttuurieroista johtuen haasteellisia.

Halusimme lähteä kehittämään menetelmää, joka edistäisi mahdollisimman yksinkertaisella tavalla vuorovaikutusta, mutta myös mahdollistaisi turvapaikanhakijoiden omaa tunnekäsittelyä ja positiivisten voimavarojen löytämistä arjen tueksi.

Taiteellisia ja luovia menetelmiä käytetään sosiaali- ja terveysalalla paljon ohjaus- ja kuntoutusprosessien sekä hyvinvoinnin edistämisen tukena. Tavoitteenamme oli tutkia kuvallisen ilmaisun mahdollisuuksia vahvistaa psykososiaalista toimintakykyä ja osallisuutta. Tarkoituksenamme oli suunnitella, kehittää ja toteuttaa luova sarjakuvamenetelmä turvapaikanhakijoiden psykososiaalisen toimintakyvyn ja osallisuuden tueksi. Sarjakuvamenetelmällä haluttiin tavoitella turvapaikanhakijoiden osallisuutta, mahdollisuutta tunteiden ja ajatusten sanoittamiseen kuvallisen ilmaisun avulla, sekä keinoja ylläpitää mielen hyvinvointia haastavassa elämäntilanteessa. Koimme, että piirtäminen ja sarjakuvan luominen menetelminä voisivat olla hyviä tapoja edistää turvapaikanhakijoiden psykososiaalista hyvinvointia ja osallisuutta turvapaikkaprosessin aikana. Molemmat tämän artikkelin kirjoittajat ovat olleet osallisena turvapaikanhakijoiden auttamis- ja vastaanottotyössä ja havainneet, että kielimuuri estää monesti aitojen tunteiden ja ajatusten sanoittamisen. Piirtämistä onkin käytetty usein käytännön työssä turvapaikanhakijan kanssa havainnollistamaan selitettävää asiaa. Kuitenkin, jos tarkoituksena on syntyä myös keskustelua, tarvitaan jollain tapaa yhteistä kieltä. Kehittämistyön lähtökohdaksi nousi ajatus siitä, että kuvan avulla voisi helpottaa vuorovaikutusta.

Kehittämistyön tavoitteiksi muotoutuivat osallisuuden tukeminen, tunteiden ja ajatusten sanoittaminen, mielen hyvinvoinnin edistäminen sekä vuorovaikutuksen mahdollistaminen. Näiden pohjalta lähdimme pohtimaan seuraavia kysymyksiä:

- Miten menetelmän avulla voitaisiin tukea turvapaikanhakijoiden osallisuutta?
- Miten menetelmän avulla voitaisiin mahdollistaa yksilön tunteiden ja ajatusten sanoittamista?
- Miten menetelmän avulla voidaan edistää turvapaikanhakijoiden mielen hyvinvointia?
- Miten menetelmän avulla voidaan edistää turvapaikanhakijoiden ja työntekijöiden vuorovaikutusta?

Ihmisen psykososiaalista toimintakykyä on haastavaa kuvata ja määritellä erillisenä toimintakyvyn alueena. Kuitenkin puhuttaessa psykososiaalisesta toimintakyvystä, tarkoitetaan useimmiten kykyä selviytyä tavanomaisissa yhteisöelämään liittyvissä tilanteissa. Karkeasti voidaan ajatella, että psykososiaaliseen toimintakykyyn kuuluu kyky selviytyä arjen tilanteista ja huolenpitotehtävistä, kyky vuorovaikutukseen toisten ihmisten kanssa, kyky solmia uusia sosiaalisia suhteita, kyky ratkaista elämän arkipäiväisiä ongelmatilanteita ja kyky toimia omassa elin- ja toimintaympäristössään. (Kettunen, Kähäri-Wiik, Vuori-Kemilä & Ihalainen 2009, 47.)

Turvapaikanhakijoiden osalta on tärkeää pyrkiä vahvistamaan näitä osa-alueita, jotta sopeutuminen uuteen ympäristöön ja kulttuuriin mahdollistuisi. Psykososiaalisen toimintakyvyn katsotaan olevan vahvasti osa ihmisen identiteettiä, johon kuuluu kyky yhdistää ”minän” eri puolet, ja elämän erilliset toimet yhdeksi kokonaisuudeksi ja kokemukseksi omasta ”minästä”. Erilaiset elämäntapahtumat ja kriisit vaikuttavat identiteetin rakentumiseen. Esimerkiksi kriisitilanteet voivat horjuttaa henkilön käsitystä ”minästä”, ja tällöin ihminen joutuu mieltämään itsensä ja elämänsä uudelleen. (Mts. 48.) Turvapaikanhakijoille uusi ympäristö, uusi kulttuuri ja toisaalta taustalla olevat mahdolliset traumaattiset kokemukset luovat paljon stressitekijöitä, jotka voivat koetella heidän identiteettiään ja elämänhallintaa.

Psykososiaalisella työllä voidaan tarkoittaa erityisesti kriiseissä olevien tai monista vaikeista ongelmista kärsivien auttamista ja tukemista. Psykososiaalisella työllä pyritään vaikuttamaan psyykkisiin rakenteisiin ja edistämään erilaisia toimintamahdollisuuksia. Psykososiaalista tukea voidaan mahdollistaa erilaisista näkökulmista käsin. Näitä voi olla muun muassa arkisen selviytymisen tukeminen, voimavarojen tunnistaminen ja lisääminen, identiteetin vahvistaminen ja elämänmuutoksiin sopeutumisen tukeminen. (Kettunen ym. 2009, 59.) Pyrimme siihen, että kehitettävä menetelmän avulla voitaisiin nimenomaan tukea näitä osa-alueita.

Osallisuuden merkitys yksilön selviytymiselle on suuri. Osallisuus voidaan määritellä tunteena, joka syntyy, kun ihminen on osallisena jossakin yhteisössä esimerkiksi opiskelun, työn, harrastus- tai järjestötoiminnan kautta. Osallisuuden edistämistä voidaan THL:n mukaan toteuttaa muun muassa vahvistamalla yksilön voimavaroja sosiaalisia, vuorovaikutus- ja vaikuttamistaitoja tukien, sekä siten, että haastavissa elämäntilanteissa pyritään ohjaamaan ja tukemaan henkilöä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa löytämään ratkaisuja omista lähtökohdista käsin (Osallisuuden tukeminen n.d.). Psykososiaalisen tuki on yksi keino edistää osallisuutta. Osallisuus on myös yhteiskunnallista, jolloin se tarkoittaa, että jokaisella on mahdollisuus terveyteen, koulutukseen, työhön,

toimeentuloon, asuntoon ja sosiaalisiin suhteisiin (Osallisuus n.d.) Raivion & Karjalaisen (2013, 16) mukaan osallisuus rakentuu kolmen ulottuvuuden kautta: 1) riittävä toimeentulo ja hyvinvointi, taloudellinen osallisuus (having), 2) valtaisuus / toimijuus, toiminnallinen osallisuus (acting) ja 3) yhteisöihin kuuluminen ja jäsenyys, yhteisöllinen osallisuus (belonging).

Turvapaikanhakijat ovat lähtökohtaisesti heikossa asemassa kaikkien osallisuuden ulottuvuuksien suhteen. Taloudellinen toimeentulo on turvapaikkaprosessin alussa varsin niukkaa, koska he ovat oikeutettuja Suomessa vain vastaanottorahaan, joka on hyvin pieni ja sen tulee kattaa elämän perustarpeet. Toiminnallinen osallisuus on myös vähäistä, johtuen osittain taloudellisesta osattomuudesta. Yhteisöihin kuuluminen on myös haaste: yhtäältä he kuuluvat turvapaikanhakijoiden yhteisöön – joka on itsessään hyvin heterogeeninen, koska turvapaikanhakijat tulevat eri maista – toisaalta he eivät vielä ole osa suomalaisia yhteisöjä. Tunne osallisuudesta on kuitenkin tärkeä, koska silloin riski syrjäytymiseen pienenee. Olisi ensisijaisen tärkeää, että syrjäytymistä ennalta ehkäisevää työtä tehtäisiin heti turvapaikkaprosessin alusta lähtien, jotta syrjäytymisestä mahdollisesti aiheutuvat ongelmat saataisiin estettyä. Osallisuutta vahvistaa se, että ihminen voi hyvin ja että hän saa riittävästi tukea psyykkisesti kuormittavassa tilanteessa.

Taiteen on nähty tukevan hyvinvointia tarjoamalla ihmiselle elämyksiä ja tuottamalla nautintoa, edistämällä yhteisöllisyyttä ja verkostojen muodostumista ja lisäämällä elinpiiriin viihtyisyyttä (Lampio & Malte-Colliard 2013, 8). Häkämies (2013, 9–10) on todennut, että yhteisöllistä, osallistavaa ja eläytymistä kehittävää taidetta tarvitaan monista eri syistä. Esimerkiksi taiteen avulla voidaan lähestyä vaikeita asioita etäämpää. Taide luo myös areenan, jonka kautta ihminen voi saada äänensä kuuluviin ja tulla näkyväksi omissa asioissaan. Taiteen katsotaan myös antavan kielen tunteille ja ajatuksille, joita sanoilla ei välttämättä voida tuoda esiin. Myös tunteiden tutkiminen ja tunnistaminen mahdollistuvat taiteen avulla, sillä taiteella on nähty olevan suora yhteys ihmisen tunteisiin. Hanhiojan & Nietulan (2016, 13) mukaan taiteen avulla ihminen kykenee muuttamaan sisäiset ajatukset, tunteet ja ristiriidat taiteen symboliseen muotoon ja tämä mahdollistaa niiden käsittelyn ja työstämisen.

Kuvataide on yleisesti käytössä oleva menetelmä, varsinkin mielenterveytyksessä. Kuvan avulla voidaan hyvin symbolisoida ja konkretisoida omia sisäisiä tuntemuksia ja ajatuksia. Kuvaa voidaan käyttää myös vuorovaikutuksen mahdollistamisen välineenä. (Vilén, Leppämäki & Ekström 2002, 236.) Taiteellisten työmenetelmien katsotaan voivan mahdollistaa myös tiedon ja ymmärryksen lisäämistä asiakkaan tilanteesta työntekijälle (Känkänen 2006, 129). Tämä auttoi meitä näkemään sen, että kuvataiteen avulla voidaan

mahdollistaa turvapaikanhakijoiden tunteiden ja ajatusten sanoittaminen ja kuulluksi tuleminen. Seuraavaksi jäimmekin pohtimaan, kuinka tunteet ja ajatukset voidaan tuottaa ulospäin. Mielestämme pelkkä kuvien tuottaminen ei riittänyt vastaamaan tavoitteisiin, kuten vuorovaikutuksen syntymiseen, joihin menetelmällä pyrittiin. Koimme, että haluamme synnyttää keskustelua ja nimenomaan yksilön omista lähtökohdista käsin, jotta kuulluksi tuleminen mahdollistuisi. Jos tulkinta jäisi pelkästään katsojan käsiin, mielestämme nämä tavoitteet eivät mahdollistuisi. Myös Vilén ym. (2002, 236.) korostavat kuvan lisäksi keskustelun merkitystä vuorovaikutuksen mahdollistamiseksi. Keskustelun avulla voidaan tuottaa nimenomaan ymmärrystä sille, mitä tekijä haluaa kuvallaan tuoda esiin. Haluammekin menetelmän avulla nimenomaan mahdollistaa kuulluksi tulemistä.

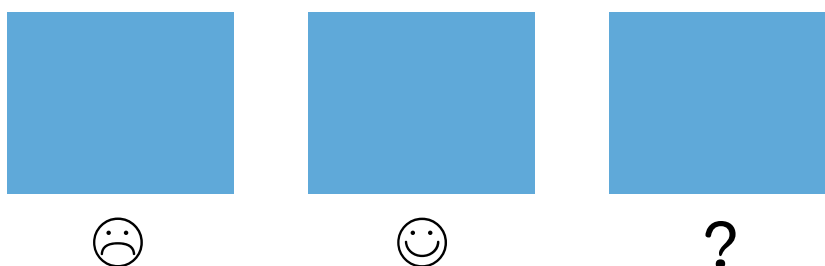
Sarjakuvaa on käytetty menetelmänä taideterapian kentällä. Gladdingin ja Newsomen (2003, 292) mukaan Liebmann on saanut selville ehdonalaisvankien parissa kehittämänsä menetelmän avulla, että sarjakuvien käyttö on helpottanut ohjaajan ja ohjattavan välistä kommunikointia. Menetelmä on mahdollistanut ehdonalaisvangeille mahdollisuuden ottaa etäisyyttä siihen mitä on tapahtunut ja toisaalta kannustanut heitä ajattelemaan ja näkemään itsensä tarinan keskiössä olevina toimijoina, eikä niinkään olosuhteiden uhreina. Tämä ajatus synnytti myös oman kehittämistyömme yhden näkökulman ja konkretisoi psykososiaalisen tuen ja osallisuuden tavoitetta yksilön näkökulmasta. Työssä turvapaikanhakijoiden parissa olemme havainneet, että turvapaikanhakijat voivat kokea olevansa olosuhteiden uhreja. He ovat mahdollisesti paenneet kotimaastaan olosuhteisiin vedoten. Myös tässä hetkessä ovat olosuhteet ja vastaanottokeskus ympäristönä luovat jatkuvan odotuksen ja epävarmuuden takia välitilan, jossa he voivat tarvita erityistä tukea nähdäkseen itsensä subjekteina, oman elämänsä toimijoina, eivätkä passiivisina objekteina, uhreina. Koimme, että sarjakuvan avulla voitaisiin nimenomaan edistää turvapaikanhakijoiden kykyä erottaa itsensä olosuhteista itsenäisiksi toimijoiksi, joka myös voisi mahdollistaa omien voimavarojen tunnistamista ja siten oman hyvinvoinnin edistämistä.

Halusimme sarjakuvamenetelmästä olevan hyötyä paitsi yksilölle myös yhteisölle. Turvapaikanhakijat tulevat useimmiten yhteisöllisistä kulttuureista ja yhteisöllisyys on heille ominainen voimavara. Yhteisöllisissä kulttuureissa ihmisen identiteetti rakentuu vahvasti yhteisön kautta, sillä he kokevat olevansa olemassa nimenomaan ryhmän jäsenenä. Tämä näyttäytyy siten, että kaikessa yksilön toiminnassa otetaan huomioon koko yhteisön etu. (Räty 2002, 59–60.) Moni turvapaikanhakijoista on kuitenkin tullut maahan yksin, ilman omaa lähiyhteisöään. Tämä voi olla uudessa elämäntilanteessa hyvin

haastavaa ja sen vuoksi työskentelymme lähtökohtana oli ajatus siitä, että yhteisöllisyyden vahvistaminen olisi tärkeää. Menetelmän kehittämisen avulla olisi mahdollisuus tukea niin yksilön omien voimavarojen tunnistamista, mutta samalla myös yhteisöllisyyttä. Vastaanottokeskuksissa resurssit voivat olla hyvin vähäiset yksilölliselle ohjaukselle. Yhteisöllisyydellä ja ryhmätoiminnalla voi olla turvapaikanhakijan psykososiaalisen tuen ja osallisuuden vahvistamisessa paljon annettavaa.

Menetelmää kokeiltiin kahdessa vastaanottokeskuksessa, Keuruulla ja Salmirannassa. Ohjaustilanteeseen osallistuvat olivat aikuisia, sekä miehiä että naisia. Suurin osa osallistujista oli ollut Suomessa syksystä 2015 asti ja ryhmissä oli turvapaikanhakijoita Irakista ja Afganistanista.

Ensimmäisen toiminnan tarkoituksena oli kertoa itse piirtämällä kuvilla aiheesta ”Tänään”. Jokaiselle osallistujalle jaettiin paperia ja kyniä toimintaa varten. ”Tänään” -tehtävää varten malliksi piirrettiin taululle kolme ruutua, joiden alapuolelle tuli hymyilevät kasvot, kasvot suupielet alaspäin ja kysymysmerkki:

Kuvio 1. Ohjeistus sarjakuvamenetelmän ensimmäiseen vaiheeseen.

Ohjeistus piirtämiseen annettiin seuraavien kysymysten avulla:

- Suupielet alaspäin olevat kasvot ☹️: Mitä negatiivista tänään on tapahtunut?
- Hymyilevät kasvot 😊: Mitä positiivista tänään on tapahtunut?
- Kysymysmerkki ? : Mitä toivot tältä päivältä?

Ohjaaja piirsi taululle oman esimerkkinsä ja tulkit käänisivät osallistujille esimerkin, jotta ohjeistus oli mahdollisimman selkeä. Varsinaiseen piirtämiseen käytettiin aikaa n. 15–20 minuuttia. Osallistujat saattoivat tänä aikana kysyä

tarkentavia kysymyksiä, joihin ohjaaja antoi vastauksia. Piirtämisen aikana tilanteessa oli hyvin keskittynyt ja rauhallinen tunnelma. Piirtämisen jälkeen ohjaaja pyysi jokaista osallistujia kertomaan omista kuvistaan. Tämä osuus pohjautui vapaaehtoisuuteen. Osallistujille kerrottiin, että omaa tuotosta ei ole pakko jakaa yhteiseen keskusteluun, mikäli he eivät sitä halunneet.

Toinen piirtämistehtävä käsitteli teemaa: Mennyt–Nykyhetki–Tulevaisuus– Myös tämä tehtävä jatkui samalla kolmen kuvan teemalla. Osallistujille jaettiin uudet paperit työskentelyä varten:

Kuvio 2. Ohjeistus sarjakuvamenetelmän toiseen vaiheeseen

Ohjeistus jätettiin tällä toisella piirtämiskerralla väljemmäksi ja ilman apukuvia, eikä siinä myöskään käytetty erillisiä apukysymyksiä. Tämä mahdollisti sen, että jokainen osallistuja sai itse määritellä mitä menneisyydestään, tästä hetkestä ja tulevaisuuden odotuksista haluaa piirtää. Ohjaaja kiersi työskentelyn aikana osallistujien luona ja kannusti, sekä keskusteli ohjattavien kanssa heidän töistään.

Piirtämisen jälkeen osallistujat esittelivät halutessaan myös tässä tehtävässä omat tuotoksensa. Lopuksi osallistujille jaettiin post-it lappuja, joihin saivat kirjoittaa haluamansa palautteen omalla kielellään, englanniksi tai suomeksi. Ohjaaja ohjeisti myös käyttämään ensimmäisestä tehtävästä tuttuja symboleja, jos ei halunnut kirjoittaa: ☹️ 😊 ?

Sarjakuvamenetelmän onnistumisen näkökulmasta keskeisenä asiana on luottamuksen syntyminen ohjaajan ja osallistujien välillä. Luottamuksen syntyminen edellyttää riittävästi tilaa, aikaa ja rauhaa, joka toteutui hyvin Keuruun vastaanottokeskuksessa. Vaikka osallistujat aluksi ujostelivat, loppujen lopuksi kaikki halusivat jakaa omat piirroksensa ja keskustelua syntyi niin paljon, että aika oli jopa loppua kesken. Osallistujat kertoivat ja piirsivät myös itse valitsemistaan asioista, silloin kun tehtäviä ei rajattu liian tarkasti koskemaan tiettyjä osa-alueita. Tämä mielestämme korosti osallistujan valinnan vapautta ja mahdollisuutta kertoa juuri niistä asioista, mitkä he itse kokivat tärkeiksi.

Osallistujien piirtämiä tuotoksia syntyi hyvin monenlaisia ja ne kuvasivat hyvin turvapaikanhakijoiden kokemuksia tilanteestaan. Yksi osallistujista, nuori mies, ei halunnut ajatella negatiivisia asioita lainkaan – hän piirsi ”tänään” -aiheesta kolme positiivista kuvaa: kuntosalilla käyminen, jalkapallon pelaaminen joka oli niin mukavaa, ettei haitannut, vaikka satoi. Sade auttoi tämän osallistujan mielestä luontoa vihertämään, joka oli positiivista. Piirtäessään aiheesta *menneisyys, nyt ja tulevaisuus*, oli tuotos erilainen. Menneisyys näyttäytyi, kaikesta huolimatta, positiivisena: kotimaassa paistoi aurinko ja siellä oli perhe, vaimo ja tytär. Nykyisyys ja tulevaisuus eivät olleet niin positiivisia: joka päivä hän odottaa, ei tiedä mitä on tulossa ja hän on surullinen. Myös hänen kokemansa yksinäisyyden tunne välittyi kuvasta hyvin selvästi. Tämä kokemus sai pohtimaan sitä, milloin menetelmä kokonaisuudessaan on soveltuva turvapaikanhakijoille, joilla on monenlaisia huolia.

Sarjakuvamenetelmän toteuttamisessa on siten tiettyjä haasteita ja riskejä, jotka on hyvä ottaa huomioon. Osallistujien motivaatio on tärkeässä osassa onnistumisesta. Osallistujien tulee tietää mihin ovat osallistumassa. Kaikille piirtäminen ei ole luontaista toimintaa, eikä ketään saa pakottaa toimintaan. Vapaaehtoisuuden merkitystä on hyvä korostaa ennen työskentelyn alkamista. Työskentelyyn motivoitumista vahvistavat seuraavista asioista huolehtiminen:

- Rauhallisen tilan ja paikan valinta, jossa ei ole liikaa virikkeitä häiritsemässä keskittymistä toimintaan
- Riittävät materiaalit ja tarvikkeet
- Selkeä ohjeistus ja orientointi ohjaukseen
- Osallistumisen vapaaehtoisuuden korostaminen
- Mahdollisuus keskusteluun
- Ohjaajien jatkuva havainnointi ja läsnäolo ohjaustilanteissa
- Mahdollisuus tulkin käyttöön tai ohjeistuksen käännättäminen kirjallisesti etukäteen
- Selkeät ja yksinkertaiset ohjeet ja esimerkit
- Havainnollistava ohjaus
- Kielen merkityksen huomioiminen ohjeistuksessa: esimerkiksi arabiaa kirjoitetaan oikealta vasemmalle, jolloin tämä on hyvä huomioida materiaalien valinnassa ja ohjeistuksissa

- Osallistujien kielitaidon hyödyntäminen perustuen vapaaehtoisuuteen

Koska käsiteltävät asiat voivat olla monelle arkoja, tulisi menetelmää käyttäessä kiinnittää paljon huomiota ennakointiin, jolla voidaan välttää ylimääräistä kuormitusta. On hyvä etukäteen organisoinnissa huomioida ryhmän koko. Pieni osallistujamäärä mahdollistaa luottamuksen syntymisen ja vahvistaa keskittymistä. Tällä voidaan vähentää myös mahdollisten väärinkäsitysten syntymistä, kun ohjaajalla on riittävästi aikaa huomioida yksilöllisesti osallistujat. On kuitenkin tärkeä pohtia etukäteen, kenelle menetelmä on soveltuva. Vahvoja negatiivisia tunteita esiin nostavia ohjeistuksia tulee välttää, eikä menetelmä välttämättä sovellu akuutissa kriisissä oleville.

Kaiken kaikkiaan menetelmä mielestämme kuitenkin edisti turvapaikanhakijoiden osallisuutta ja psykososiaalista hyvinvointia. Menetelmän avulla oli mahdollista löytää positiivisia asioita nykytilanteesta sekä tarkastella omaa hyvinvointia edistäviä asioita arjessa. Tunteiden ja ajatusten sanoittaminen kuvan kautta on usein voimaannuttavaa. Kuvat auttavat osallistujia myös keskinäiseen vuorovaikutukseen, kun havaitaan, että myös muilla saman tapaisia piirroksia kokemuksista. Omien kokemusten jakaminen koko ryhmälle vahvistaa kuulluksi ja näkyväksi tulemistä. Lisäksi ohjaajat saavat käsityksen siitä, millaisessa tilanteessa ja kokemusmaailmassa turvapaikanhakijat elävät oman työskentelynsä kehittämisen pohjaksi. Tämä auttaa myös työntekijöitä kohtaamaan turvapaikanhakijoita. Toisten kokemusten, ajatusten ja tunteiden kuuleminen luo ja vahvistaa yhteisöllisyyden tunnetta.

LÄHTEET

Ekström, L., Leppämäki, P. & Vilén, M. 2002. Vuorovaikutuksellinen tukeminen sosi-aali- ja terveysalalla. Helsinki: WSOY.

Gladding, S. & Newsome, D. 2010. Taide ohjauksessa ja neuvonnassa. Julkaisussa Taideterapian käsikirja. Toim. C. Malchiodi, C. Kuopio: Unipress Suomi, 287–299.

Hanhioja, C. & Nietula, J. 2016. Kuvallisen ilmaisun pajat ja taideterapeuttiset menetelmät vankiperheiden tukena. Opinnäytetyö, AMK. Laurea ammattikorkeakoulu, sosiaalialan koulutusohjelma. Viitattu 18.5.2017. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/108924/hanhioja_nietula.pdf?sequence=1.

Häkämies, A. 2013. Osallistavaa taidetta tarvitaan. Julkaisussa Voimaa taiteesta – Malleja taiteen soveltamiseen hyvinvointialalla. Toim. K. Malte-Colliard & M. Lampo. Tampere: Tampereen yliopisto.

Kettunen, R., Kähäri-Wiik, K., Vuori-Kemilä, A. & Ihalainen, J. 2009. Kuntoutumisen mahdollisuudet. Helsinki: WSOYpro.

L 746/2011. Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta. Viitattu 15.5.2017.

Malte-Colliard, K. & Lampo, M. 2013. Voimaa taiteesta – Malleja taiteen soveltamiseen hyvinvointialalla. Tampere: Tampereen yliopisto. Viitattu 17.5.2017. http://www.voimaataiteesta.fi/uploads/pdf/Voimaa_tauteesta.pdf.

Osallisuus. 2017. Terveyden- ja hyvinvoinnin laitoksen verkkosivut. Viitattu 18.5.2017. <https://www.thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/eriarvoisuus/hyvinvointi/osallisuus>.

Räty, M. 2002. Maahanmuuttaja asiakkaana. Tampere: Tammi.

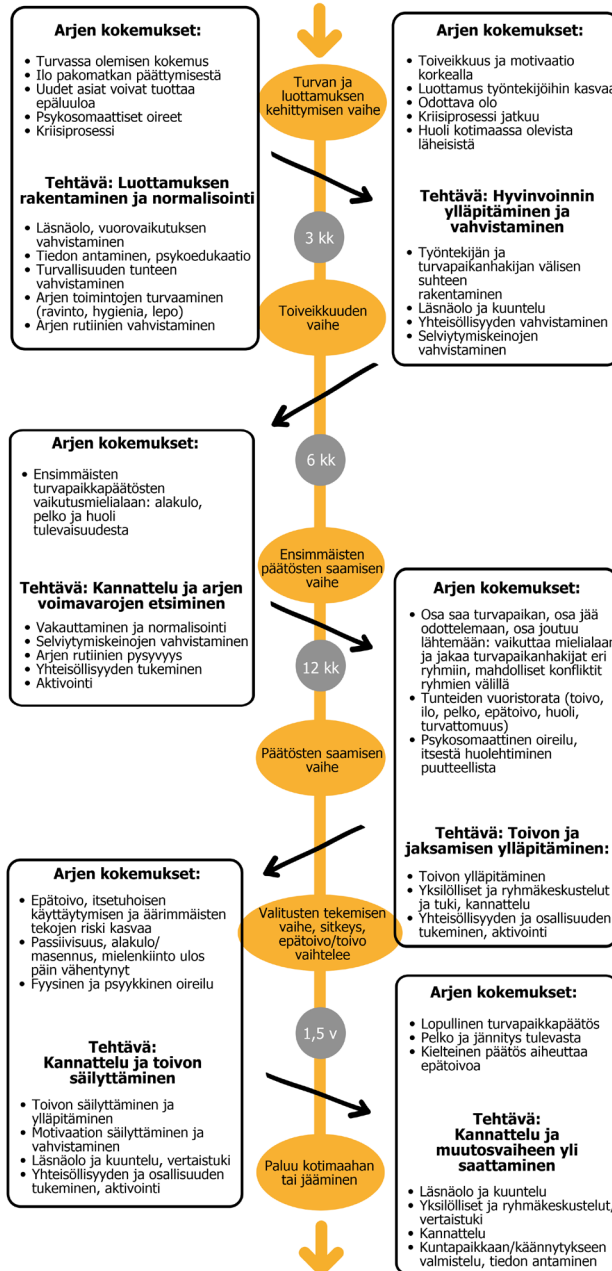
Snellman, O. 2016. Turvapaikanhakijoiden henkinen hyvinvointi ja psykososiaalinen tuki. Kriisityön päivät. PowerPoint-esitys.

Turvapaikka- ja pakolaistilastot 2017. Maahanmuuttovirasto. Viitattu 15.5.2017. <http://migri.fi/haku/-/q/tilastot>.

Vastaanottojärjestelmän valvontaraportti 1.1.2016–30.4.2017. 2017. Maahanmuuttoviraston verkkosivut. Viitattu 16.5.2017. http://migri.fi/documents/5202425/5798793/74270_Vastaanottojarjestelman_valvontaraportti_1.1.2016-30.pdf/28bf021d-8a40-4402-91ab-5ade28c05a26.

Vastaanottopalvelut turvapaikanhakijoille. 2017. Maahanmuuttoviraston verkkosivut. Viitattu 15.5.2017. <http://migri.fi/palvelut>.

Psykososiaalinen tuki turvapaikkaprosessin aikana

Työelämävalmiuksien kehittäminen turvapaikan hakemisen aikana

JOHDANTO

Leila Nisula

Tässä luvussa tarkastellaan suomalaisessa työelämässä vaadittavia yleisiä työelämävalmiuksia, ja niiden kehittämisen mahdollisuuksia vastaanottokeskuksissa turvapaikanhakuajana. Työelämävalmiuksien vahvistumisessa on kyse niiden harjoittelusta, oppimisesta ja oppimismahdollisuuksien luomisesta. Toisaalta kyse on näiden valmiuksien arvioinnista. Työelämän muutokset ovat Suomessa olleet nopeita, jolloin työelämätaidot edellyttävät jatkuvaa päivittämistä. Esimerkiksi tietoteknisten taitojen vaatimus on lisääntynyt lähes kaikilla aloilla. Kulttuuriset erot työn tekemisessä, työn tekemiseen sisältyvistä normeista ja lainsäädännössä ovat uusia asioita uuteen maahan muuttavalle. Erilaisesta työelämäkulttuurista tulevalle näiden taitojen oppiminen mahdollisimman nopeasti heti maahantulon jälkeen on edellytyksenä työn saamiselle. Oleellista on, että toisenlaisesta kulttuurista tulevalle syntyy käsitys siitä, miksi työelämätaidot ovat tärkeitä ja miten niitä voi uudessa kulttuurissa harjoitella.

Tämän luvun ensimmäinen artikkeli tarkastelee työelämävalmiuksien kehittämisen haasteita teoreettisen ja tutkimustiedon pohjalta. Toisessa artikkelissa luodaan näkökulmia siihen, miten työelämätaitoja, esimerkiksi kielen oppimista, voidaan perinteisten oppimistapojen lisäksi myös luovilla ja innostavilla tavoilla kehittää. Kolmannessa artikkelissa kuvataan OTTO-hankkeessa tuotettua mallinnusta turvapaikanhakijoiden työelämävalmiuksien kehittämisestä.

TURVAPAIKANHAKIJOIDEN OSALLISUUS TYÖHÖN

Leila Nisula

Työelämään mukaan pääseminen on turvapaikkaa hakeville monessa suhteessa ongelmallinen. Huolimatta siitä, että turvapaikanhakijat ovat työelämän käytettävissä oleskeltuaan Suomessa vähintään kolme kuukautta, ei työllistyminen aina ole helppoa. Jotta työelämään pääseminen onnistuisi, edellytetään turvapaikanhakijalta voimassa olevaa passia tai muuta matkustusasiakirjan esittämistä. Mikäli tarvittavia asiakirjoja ei ole, työskentelyoikeus alkaa kuuden kuukauden kuluttua turvapaikan hakemisesta. (Maahanmuuttovirasto, nd. 2017).

Maahanmuuttotaustaisten henkilöiden työllistyminen on yleisesti ollut jatkuvasti muuta väestöä haasteellisempaa. Erityisen haasteellista se on turvapaikkaa hakeville, joilla ei ole vielä oleskelulupaa. Vaikka lainsäädäntö periaatteessa mahdollistaa turvapaikanhakijan työskentelyn Suomessa, työpaikan saaminen on hankaa johtuen monesta eri tekijästä. Nämä tekijät voivat olla turvapaikkaa hakevan erilaiseen taustaan sisältyviä seikkoja. Lähtömaan ja vastaanottavan maan työnhakukäytännöt voivat olla erilaisia, ja edellyttävät henkilöltä uuden maan työnhakukäytäntöihin perehtymistä. Lisäksi uudessa maassa työn tekemiseen liittyvät työelämätaidot ja -valmiudet ovat usein erilaisia. Erilaisten työelämävalmiuksien kehittäminen edellyttäisi mahdollisuuksia kehittää näitä taitoja mahdollisimman pian Suomeen saapumisen jälkeen. Käytännössä työelämävalmiuksien ja -taitojen harjoittelu aloitetaan vasta oleskelulupapäätöksen saamisen jälkeen, usein siinä vaiheessa, kun turvapaikanhakija siirtyy vastaanottavaan kuntaan ja kotoutumislainsäädännön piiriin.

Työelämävalmiuksien ja -taitojen erilaisuuden lisäksi turvapaikkaa odottavien heikkoon työllistymiseen voidaan löytää syitä toisaalta asenteista ja toisaalta haasteellisesta byrokratiasta. Työnantajat eivät välttämättä ole kiinnostuneet turvapaikkaa hakevista mahdollisina potentiaaleina työntekijöinä. Yhtenä syynä työnantajien haluttomuuteen palkata turvapaikanhakija voi olla se, että mahdollisen kielteisen turvapaikkapäätöksen saamisen jälkeen henkilö joutuu palaamaan takaisin lähtömaahan. Tällöin työnantaja menettää työntekijän, joka ehkä juuri on oppinut työhön liittyvät perustaidot. Lisäksi byrokratia saattaa johtaa siihen, että työnantajat eivät välttämättä halua lisätä työtaakkaansa paperityöllä, joka aiheutuu työnantajalle turvapaikan hakemiseen liittyvistä dokumentointivaatimuksista. Työmarkkinat eivät siten ole

turvapaikkaa hakevan osalta kovin suotuisia johtuen siitä, että nämä ihmiset kohtaavat työllistymisensä suhteen monia lainsäädännöllisiä haasteita. (Aiyar ym. 2016; Hatton 2013.)

Kansantalouden kehittymisen näkökulmasta maahanmuuttotaustaisten ja turvapaikkaa hakevien mahdollisuuksien vahvistaminen osallistua työelämään olisi toivottavaa. Aiyar'n ym. (2016, 4) mukaan keski- ja pitkän aikavälin kansantalouden kasvu on riippuvainen siitä, miten nopeasti turvapaikanhakijat integroituvat työelämään. Kansainväliset vertailut osoittavat näiden tutkijoiden mukaan, että yleisesti ottaen maahanmuuttotaustaisilla on keskimäärin valtaväestöä matalampi palkkataso, joskin erot myöhemmin tasaantuvat. Matalampi palkkaus viittaa usein sellaisiin haasteisiin, kuten heikkoon kielitaitoon, länsimaissa edellytettävien työelämävalmiuksien puutteellisuuteen sekä työn hakemiseen liittyviin muihin esteisiin. Lisäksi oikeudelliset hankaluudet ja vaikeudet liittyen turvapaikka-aikana työllistymiseen, selittävät tutkijoiden mukaan osan palkkauseroista. Oleellista positiivisen kansantalouden näkökulmasta olisikin nopeuttaa työelämään pääsyä.

Huolimatta heikommasta työllisyysasteesta ulkomaalaistaustaisten henkilöiden työhalukkuus on todettu korkeaksi (Nieminen 2015). Lisäksi hyvin monella turvapaikkaa hakevalla on olemassa työkokemusta ja koulutusta jo kotimaastaan. Opetus- ja kulttuuriministeriön teettämän selvityksen mukaan (Sandberg & Stordell 2016) 14 %:lla turvapaikkaa hakevalla oli taustallaan ammatillisia opintoja. Eniten ammatillisia opintoja oli selvityksen mukaan rakennus- sekä teollisuusosalta. Useissa maissa ammattitaito opitaan tekemisen kautta, ei niinkään muodollisten koulutusten avulla. Tämä oppimiseen liittyvä erilaisuus ja erilaiset käytännöt selittävät ministeriön mukaan ammatillisen koulutuksen prosentuaalisesti pienen osuuden. Korkeakouluopintoja selvitykseen osallistuneilla turvapaikkaa hakevilla oli takanaan 27 %:lla ja 16 % heistä ilmoitti suorittaneensa tutkinnon, yleisimmin kandidaatin tutkinnon. Vain 7 %:lla prosentilla vastaajista ei ollut koulutustaustaa lainkaan. (Selvitys: Turvapaikanhakijoiden koulutustaustaa, työkokemusta ja opiskeluvaihtoehtoja kartoitettiin 2016.)

Turvapaikkaa hakevat kokevat itse tutkimusten mukaan, että heidän aikaisemmin hankittua osaamistaan ja työkokemustaan ei useinkaan uudessa maassa tunnusteta ja arvosteta riittävästi. (Craw 2007, 5). Tasavertaisuus suhteessa työn saamiseen ja työhön osallistumiseen ei siten toteudu samalla tavalla kaikkien ryhmien kanssa. Tasavertaisuuden toteutuminen ja työelämään osallisuuden mahdollistaminen sekä työelämään pääsyn helpottaminen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa olisivat Aiyar'n ym. (2016, 17) mukaan edellytyksinä nopeuttaa turvapaikkaa hakevien ja maahanmuuttotaustaisten

integroitumista työmarkkinoille. Turvapaikkaa hakevat joutuvat oman epävarman asemansa vuoksi yhteiskunnan reuna-alueille, jossa ainoana vaihtoehtona on usein odotella passiivisesti varsinaista turvapaikkapäätöstä. Rapo (2017) viittaakin turvapaikanhakijoita luonnehtivaan Castles`n & Davidsonin (2000, 94–97) kehittämään käsitteeseen ”reunakansalaiset”. Reunakansalaisilla tarkoitetaan henkilöitä, jotka elävät länsimaisen yhteiskunnan reunoilla. Heillä ei ole muodollista kansalaisuusasemaa eikä tällöin myöskään kansalaisten oikeuksia. Viranomaiset voivat käännäyttää nämä ihmiset pois maasta, milloin tahansa, nähdessään sen tarkoituksenmukaiseksi. Reunakansalaisiin lukeutuvat muun muassa turvapaikanhakijat ja paperittomat siirtolaiset. (Castles & Davidson 2000, 94–97.) Rapo (2017) toteaa, että suhteessa muodollisiin kansalaisiin turvapaikanhakijoiden oikeudet ovat varsin rajoitettuja. Tämä sinällään on myös paradoksaalista, koska myönteisen turvapaikan saatuaan henkilöiden oletetaan kotoutuvan mahdollisimman nopeasti ja tehokkaasti. Passivoiva turvapaikanhakuvaihe ei kuitenkaan anna riittävästi valmiuksia tähän.

Kotoutumisen ja yksilön hyvinvoinnin näkökulmasta työ on edelleen keskeinen osallisuutta tuottava arjen elämän ulottuvuus. Työn suuri merkitys yksilölle ja hänen hyvinvoinnilleen on todettu useissa tutkimuksissa. Tutkimusten mukaan esimerkiksi työttömyysjaksojen aikana henkilöiden hyvinvoinnin taso laskee, he ovat sairaampia ja voivat keskimäärin työssä olevia henkilöitä huomnommin. (Niiranen ym. 2011.) Työssä vietetty aika korreloi siten myös terveyden ja hyvinvoinnin kokemuksiin. Erityisesti kokopäiväisellä työssä olemisella näyttää olevan positiivisia seurauksia aikuisten turvapaikanhakijoiden terveyteen ja hyvinvointiin. (Morville, 2014, 66; Eklund & Leufstadius 2007; Rosenthal ym. 2012, 67.) Mielekkään ja työelämään tähtäävän tavoitteellisen toiminnan vähäisyys vastaanottokeskuksissa voivat johtaa henkilön passiivisuuteen, itsearchon- ja -kunnioituksen laskuun sekä jopa mielenterveysongelmiin. Passiivisuus vastaanottokeskusaikana voi siten johtaa kokonaisvaltaiseen hyvinvoinnin ja terveyden alentumiseen. Tällöin ne aiheuttavat myös suurempia kustannuksia lisääntyneiden sosiaali- ja terveystalvelujen tarpeesta johtuen mahdollisen myönteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen. Vastaanottokeskusten mahdollisuudet organisoida ja järjestää työelämätaitoja harjaannuttavaa työtä ovat resurssien puutteesta johtuen rajalliset. Turvapaikkaa hakevat ovatkin usein tyytymättömiä päivittäisen tekemisen ja toiminnan puutteeseen ja passiiviseen odotteluun (Morville 2014, 66).

Varsinkin länsimaisissa kulttuureissa ajatellaan, että työ määrittelee hyvin paljon yksilön identiteettiä. Positiiviset ja eteenpäin suuntautuneet toiminnot auttavat turvapaikanhakijaa luomaan itselleen kompetentin tulijan identiteettiä joka on tärkeää mahdollisen oleskeluluvan saamisen jälkeen

työn hakemisessa. Tärkeää on myös muistaa, että ne kompetenssit jotka ovat auttaneet toimimaan omassa kulttuurissa ja työssä, eivät välttämättä ole samanlaisia kuin Suomessa. Oleellista on uusien kompetenssien hankkiminen, ja aikaisempien kompetenssien siirtäminen ja soveltaminen uuden kulttuurin työelämässä.

Turvapaikkaa hakevalle työ ja toiminta voivat olla myös selviytymisstrategioita, joiden avulla ahdistavien kokemusten aiheuttamia tunteita voidaan säädellä. Fleay ym. (2013, 483) toteavat haastattelututkimuksen perusteella, että työhön pääseminen mahdollistaa turvapaikkaa hakevien ja heidän perheensä toimeentulon mutta myös samalla vahvistaa yksilöiden omanarvon tunnetta. Työn tekeminen ja osallisuus työhön on siten myös merkittävä valtaistumisen (empowerment) lähde. Tutkimusten mukaan pitkittynyt ja passivoiva turvapaikkapäätöksen odottelu aika johtaa usein omanarvontunteen vähenemiseen, jolla puolestaan on seurauksia terveyteen ja erityisesti mielenterveyteen. (Mm. Fleay 2013; Coffey ym. 2010; Silove ym. 2010.)

Vastaanottokeskukset toimivat omalta osaltaan turvapaikkaa hakeville ensimmäisenä toimintaympäristönä joiden kautta suomalaiseen yhteiskuntaan tutustutaan. Tutkimuksissa on todettu, että vastaanottokeskusten kautta saapuneet ja siellä asuneet turvapaikanhakijat ovat kokeneet saaneensa huomattavasti yhteiskunnassa elämiseen liittyviä taitoja, jotka ovat auttaneet heitä eteen päin. Vastaanottokeskuksessa on esimerkiksi mahdollista saada ensimmäiset tiedot vastaanottavan maan toimintaperiaatteista. Ilman tätä ensimmäistä tietoa turvapaikanhakijan on vaikea kohdentaa relevantteja kysymyksiä, välttää väärinymmärryksiä tai tutkia vaihtoehtojen oman elämän yksilöllisiin ratkaisuihin. Tässä vaiheessa turvapaikanhakija on usein myös hyvin riippuvainen tulkista, jonka palveluja vastaanottokeskuksissa on mahdollisuus tarjota (Frykman 2012, 5.)

Sisäasiainministeriön selvityksen (2009) mukaan työllistymisen prosessin ensimmäinen aste on tutustuminen suomalaiseen yhteiskuntaan ja motivoituminen siinä toimimiseen. Tässä ensimmäisessä vaiheessa tulisi vahvistaa turvapaikkaa hakevan henkilön ymmärrystä suomalaisen kulttuurin perusteista, tuntemisesta ja yhteiskunnan perustoimintojen ymmärtämistä. Tietoa tulee selvityksen mukaan antaa viranomaisista, järjestöistä ja tiedonsaannin mahdollisuuksista sekä palveluista, oikeuksista ja velvollisuuksista. (Sisäasiainministeriö 2009.) Toisena työllistymisprosessin vaiheena on sellaisen pätevyyden saavuttaminen, jota työelämässä toimiminen edellyttää. Tämän pätevyyden saavuttaminen edellyttää koulutusta, kuntoutusta ja mahdollisesti muita toimenpiteitä, joilla luodaan edellytykset osallistua työelämään. Kolmantena ja viimeisenä työllistymisprosessin vaiheena on sisäasiainministeriön mukaan

varsinainen työllistyminen avoimille työmarkkinoille. Kaikissa vaiheissa tärkeää on maahanmuuttotautaisen henkilön oman motivaation ylläpitäminen työllistymiseen ja integroitumisen suhteen.

Motivaation ylläpitäminen edellyttäisi muun muassa sitä, että prosessissa ei ole tarpeettomasti pitkiä taukoja ja että maahanmuuttotautainen henkilö on itse yhtenä osapuolena kotoutumisen suunnittelussa. Osa motivaation ylläpitämisestä on työllistää maahanmuuttotautainen henkilö mahdollisimman nopeasti, vaikka lyhytaikaisestikin. (Sisäasiainministeriö 2009.) Asplundin ja Koistisen (2014, 72) mukaan maahanmuuttoprosessi jakaantuu kolmeen keskeiseen vaiheeseen: maahantulo, asettuminen sekä varsinainen työllistyminen. Maahanmuuttopolitiikalla voidaan heidän mukaansa vaikuttaa näihin kaikkiin vaiheisiin. Yksi mahdollisuus maahanmuuttoprosessin kehittämiseen olisi työllistämiskeinojen edistäminen ja niiden aloittaminen jo vastaanottokeskuksissa joka osaltaan vahvistaisi turvapaikanhakijoiden onnistunutta kotoutumista.

Vastaanottokeskuksissa järjestettävä toiminta olisi mahdollista suunnata systemaattisemmin työelämään tähtääväksi ja turvapaikanhakijan motivaatiota ylläpitäväksi. Tämä edellyttää sellaisten taitojen ja valmiuksien kehittämistä, joka edistäisi länsimaisessa työelämässä selviytymistä. Näitä valmiuksia voidaan kutsua työelämävalmiuksiksi. Kotoutumisen näkökulmasta työelämävalmiuksien harjaannuttamiselle tulisi luoda mahdollisimman systemaattinen prosessi. Tällä hetkellä vastaanottokeskuksissa on tarjolla turvapaikkaa odottaville mahdollisuus osallistua työtoimintaan. Tätä myös edellytetään kaikilta aikuisilta turvapaikanhakijoilta. Työtoiminnan järjestämisvelvoite kuuluu vastaanottolainsäädäntöön. (Vastaanottolaki §29.) Työtoiminta tarkoittaa usein Paanetojan (2016) mukaan vastaanottokeskuksessa esille tulevien työtehtävien suorittamista Se, millä tavoin näiden työtehtävien suorittaminen ajatellaan edistävän työelämävalmiuksia, on kuitenkin vielä systemaattisesti analysoimatta.

Yleisesti ottaen suomalaisessa työelämässä on tapahtunut viime vuosina paljon muutoksia. Työelämämuutokset ovat toisaalta monikerroksisia, toisaalta ne värittävät yksilön elämänpolkua. Keskeisesti muutokset näkyvät yksilöiden tasolla epävarmuutena työsuhteiden jatkumisesta, erilaisten elämäntilanteiden jaksottumisista (työttömyyden, työelämän, kuntoutuksen, opiskelun ym. vaihteluina). Muutokset näkyvät myös organisaatio- ja yhteiskuntatasolla: työn ja työn tekemisen ehdot muuttuvat. Työorganisaatioissa muutokset tarkoittavat digitalisaation etenemistä, monialaisuuden ja monimuotoisuuden lisääntymistä, työn tavoitteiden muutoksia ja nopeita organisaatiomuutoksia. (Hautamäki, Leppänen, Mokka & Neuvonen 2017.) Perinteiset suorittavan työn tekemisen muodot, joissa ei välttämättä tarvita korkeaa koulutusta, ovat katoamassa ja tarvitaan uudenlaisia työelämän taitoja. Työelämän muutokset

ja työelämän pirstaloituminen ovat haasteellisia hahmottaa meille kaikille, ja muutokset edellyttävät uudenlaisten taitojen hallitsemista. Erityisen haasteellisia ne ovat sellaisille henkilöille, joilla ei ole kokemusta suomalaisesta työelämästä tai matalan koulutustason omaaville henkilöille.

Työelämätaidot voidaan Aarnikoivun (2010, 40) mukaan jakaa kolmeen ulottuvuuteen. Näitä ovat uran hallintaan liittyvät taidot, työtehtävään liittyvä osaaminen ja yleiset työtehtävästä riippumattomat valmiudet, taidot ja kyvyt. Turvapaikkaa hakevan kohdalla työelämätaitojen kehittämisessä korostuvat työnhakutaidot, oman osaamisen arviointitaidot, kielitaito, työkuulttuuriin liittyvät taidot sekä työelämään kiinnittymisessä tarvittavat taidot, esimerkiksi motivaation ylläpitäminen.

Työelämätaidot ovat yhteydessä henkilön omiin kokemuksiin ja persoonaan sekä ulkoisiin tekijöihin, kuten mahdollisuuteen harjoitella työhön liittyviä taitoja. Rengs ym. (2017, 7) puhuvat henkilökohtaisesta integraatiopääomasta, jolla viitataan sellaiseen inhimilliseen pääomaan kuten, henkilön taidot, kompetenssit, työllisyysprofiili, pätevyys, aiempi työelämäkokemus ja terveys. Laajassa mielessä inhimillinen pääoma sisältää myös sellaisia osa-alueita, kuten mielenterveyden ja fyysisen terveyden sekä henkilön kokonaisuvinvoitin. Lisäksi inhimilliseen pääomaan voidaan katsoa sisältyvän myös sellaiset asiat, kuten ajattelutavat ja arvot, jotka ovat yhteydessä erityisesti henkilön motivaatioon.

Campbell'n (2014) tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin maahanmuuton motivaation yhteyttä työllistymiseen, palkkaukseen ja tulomaassa tarvittavan sosiaalisen pääoman hankkimiseen, turvapaikkaa hakevilla henkilöillä oli tutkimuksen mukaan selkeästi korkea motivaatio identifioitua uuteen maahan ja hankkia maa-spesifejä taitoja. Tämä osaltaan voi hyödyttää pitkällä tähtäimellä myös työn saamista. (Campbell 2014, 29.) Työelämätaitoihin vahvasti liittyvä yrittäjähenkisyys, kulttuuriset arvot sekä muodolliset että epämuodolliset sosiaaliset verkostot sekä yhteydet paikallisiin yhteisöihin uudessa maassa tukevat tutkimusten mukaan kotoutumista ja edesauttavat työllistymistä (Regns 2017). Voidaan siis ajatella, että työelämävalmiuksien kehittämisessä turvapaikkaa hakevien osalta motivaation ylläpitäminen maahanmuuton alkuvaiheesta lähtien voisi parantaa mahdollisuuksia myöhemmin myös työn saamiseen.

Tämän päivän länsimaisessa yhteiskunnassa vaadittavat työelämätaito-vaatimukset ovat yleisesti ottaen korkeat. Vuonna 2017 ilmestyneessä tutkimuksessa (Yijälä & Nyman 2017, 15) tutkittiin korkeasti koulutettujen irakilaisien kokemuksia työelämään pääsemisestä. Tutkimuksessa havaittiin, että vaikka tutkimukseen osallistujat ilmaisivat olevansa äärimmäisen motivoitu-

neita Suomeen sopeutumiseen ja työntekoon, ei tilanne heidän kohdallaan tästä huolimatta ollut yksinkertainen. Tutkimuksessa haastateltujen henkilöiden osalta ilmeni, että he eivät useinkaan olleet valmiita suoriutumaan suomalaisten työmarkkinoiden vaatimuksista. Tutkimuksessa esille nousseiden tulosten pohjalta selvisi, että voidakseen aloittaa työn tekemisen, osallistujat tarvitsevat lisää tietoa suomalaisesta työkulttuurista sekä perehdytystä arkipäivän toimiin ja yleisesti ottaen maan tapoihin. (Yijälä & Nyman 2017, 15.) Huolta tutkijoissa herätti etenkin se, että tutkitun ryhmän voidaan olettaa ennustavan juuri kaikkein lupaavinta joukkoa potentiaalisia työntekijöitä. Työelämätaitojen oppimisen kannalta olisi ensiarvoisen tärkeää, että koulutus järjestettäisiin tulijoiden omalla äidinkielellä ja kouluttaja olisi mahdollisesti tulijoiden oman kulttuurin edustaja.

Suomeen asumaan jäävien turvapaikkaa hakevien työkyvyn palauttamisessa hyvin keskeisessä asemassa on myös monipuolisen ja riittävän kuntoutuksen järjestäminen. Mikäli tässä epäonnistutaan, saattavat pitkän aikavälin kustannukset kasvaa ennakoitua suuremmaksi: kansainvälistä suojelua saaneiden keskuudessa riski sairastua esimerkiksi trauman jälkeiseen stressioireyhtymään sekä muihin vakaviin mielenterveysongelmiin on raportoitu olevan jopa kymmenkertainen kantaväestöön nähden (Kirmeyer ym. 2011).

Maahanmuuttajien koulutuksellisen ja ammatillisen taustan on tutkimusten mukaan nähty olevan keskeinen työelämään pääsemistä edistävä tekijä uudessa kotimaassa. (Rengs ym. 2017, 4.) Rengs ym. toteavat kuitenkin, että pelkästään yleinen inhimillinen pääoma ei ole riittävä työllistymistä edistävä seikka, vaan merkityksellistä on erityisesti tämän inhimillisen pääoman yhteensopivuus uuden kotimaan työmarkkinoiden kanssa. Tällaisia yhteensopivia inhimillisen pääoman muotoja ja positiivisesti työllistymiseen korreloivia tekijöitä ovat uuden maan maakohtainen koulutus ja työkokemus, kielitaito sekä kontaktit valtaväestöön. (Regns 2017, 4; De Vroome ja Van Tubergen 2010. Lisäksi Regns (2017) korostaa, että integraatiotoimenpiteiden tulisi olla mahdollisimman räätälöityjä, koska maahanmuuttajaväestö on erilaisista taustoista tulevia.

Yksilöllisesti räätälöidyt, työelämään orientoivat ohjelmat voisivat lisätä ja nopeuttaa turvapaikkaa hakevien mahdollisuuksia edetä nopeammin työmarkkinoilla. Tärkeää tämä on erityisesti varsinaista myöhempää kototutumista ajatellen. Erilaisten työllistymistä korostavien ohjelmien avulla voitaisiin ylittää sellaiset työelämävalmiuksiin liittyvät haasteet, kuten tiedon puute, epävirallisten sosiaalisten suhteiden ja verkostojen puute, yleisten ja siirrettävien (transferable) työelämätaitojen ja valmiuksien puute tai kielitaidon heikkous. Aiyar ym. (2016, 21) esittelevät Ruotsissa käytettyä orientaatiomallia, jossa

henkilökohtaisesti räätälöity koulutus ja työllistymisessä tukeminen kiinnitetään taloudelliseen ja asumiseen liittyvään tukeen. Mallissa keskitytään integroituun kieliohjaukseen, työelämäorientoituneeseen aktivointiin ja intensiiviseen henkilökohtaiseen ohjaukseen. Myös Australiassa kehitetyssä ohjelmassa painotetaan erityisesti työelämään siirtymisen taitoja, kuten työ- ja harjoittelusopimusten tekemistä, työelämäjaksoja ja erilaisia työelämätaidokoulutuksia. Aiyar ym. (2016, 21.) Mahdollisimman varhainen uraohjaus on siten erityisen tärkeää turvapaikanhakijoille, jotta he voivat orientoitua uuden maan työmarkkinoille (Aldridge 2004, 49).

Ulkomaalaistaustaiset henkilöt arvioivat itse työn saamisen vaikeuden syyksi puutteellisen kielitaidon. Toisaalta he kuitenkin käyttävät työllistymisen edistämiseksi erilaisia työnhakukeinoja monipuolisesti hyväksi. Tällaisia keinoja ovat esimerkiksi sosiaaliset verkostot sekä työpaikkailmoituksiin vastaaminen. (Nieminen 2015). Nämä ovat yleisiä työelämävalmiuksia, jotka edistävät työn saantia jatkossa ja joita voitaisiin systemaattisemmin harjoitella jo vastaanottokeskusvaiheessa. Myös työelämään liittyvää sanastoa on hyvä harjoitella jo vastaanottokeskusten kielen oppimisessa.

Työelämävalmiuksia on mahdollista harjoitella myös esimerkiksi työpaikoilla tapahtuvan työnseurannan avulla. (Mills 2007, 47–56.) Työnseuranta turvapaikanhakijoiden työelämätaitojen vahvistamiseksi on kehitetty erityisesti Skotlannissa Työnseuranta tarkoittaa sitä, että turvapaikanhakija seuraa työntekijän työpäivää ja tarkkailee hänen suorittamiaan tehtäviä. Työnseurannan ensisijainen tavoite ei ole työllistyminen vaan tavoitteena on pitää turvapaikanhakijat aktiivisina omalla ammattialueellaan, ylläpitää heidän osaamistaan ja tarjota keino ymmärtää heidän aiemman ammatillisen roolinsa toimintaa uudessa maassa. (Mt. 47–56.) Vastaanottokeskuksilta tämä edellyttää sitä, että yhteistyösuhteet ja -sopimukset ympäröivään työelämäpaikkoihin olisivat olemassa.

Vastaanottokeskuksissa työelämään mahdollistavien taitojen ja valmiuksien oppiminen ja harjoittelu sekä työllistämispolkujen kehittäminen vahvistaisivat vastaanottokeskuksissa asuvien henkilöiden mielekästä tekemistä turvapaikkapäätösten odotteluvaiheessa, antaisi turvapaikanhakijalle nopeammin valmiuksia varsinaiseen kotoutumiseen mahdollisen myönteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen sekä vähentäisi viime kädessä inhimillisiä ja yhteiskuntatason kustannuksia vahvistamalla sekä hyvinvointia että terveyttä ja myöhempää selviytymiskykyä turvapaikanhakijoiden kohdalla. Tämä olisi myös kansantaloudellisesti kestävää toimintaa.

LÄHTEET

Aarnikoivu, H. 2010. Työelämätaidot – menesty ja voi hyvin. Helsinki: WSOY pro Oy.

Aiyar, S., Barkbu, B., Batini, N., Berger, H., Detragiache, E., Dizioli, A., Ebeke, C., Lin, H., Kaltani, L., Sosa, S., Spilimbergo, A. & Topalova, P. 2016. The refugee surge in Europe. Economic challenge. Imfstaff discussion note, January 2016. Viitattu 21.11.2017. https://static.nzz.ch/files/9/7/1/RefugeesSDN_1.18679971.pdf.

Aldridge, F., Gray, R., McLoughlin, A., Sterland, L., Waddington, S. & Webb, M. 2005. Asset UK. Skills Audits for Asylum Seekers and Refugees: A Practitioner's Manual. National Institute of Adult Continuing Education. Viitattu 21.11.2017. <http://www.learningandwork.org.uk/wp-content/uploads/2017/09/Practi-Manual-V2.pdf>.

Arajärvi, P. 2009. Selvityshanke maahanmuuttajien työllistymisestä ja kannustinloukuista. Julkaisussa Maahanmuuttajien työllistyminen ja kannustinloukut. Sisäasiainministeriön julkaisuja 2/2009. Viitattu 23.11.2017. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79748/sm_022009.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Asplund, R. & Koistinen, P. 2014. Onko työmarkkinoilla tilaa kaikille. Katsaus erityisryhmiin kohdistetun politiikan tuloksiin ja haasteisiin. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja: Työ ja yrittäjyys. 22/2014.

Campbell, S. 2014. Does it matter why immigrants came here? Original motives, the labour market, and national identity in the UK. Department of Quantitative Social Science. Working Paper No. 14–14. University of London. Institute of Education. Viitattu 27.3.2018. <http://repec.ioe.ac.uk/REPEc/pdf/qsswp1414.pdf>.

Coffey, G.J., Kaplan, I., Sampson, R.C. & Montagna-Tucci, M. 2010. The Meaning and Mental Health Consequences of Long-term Immigration Detention for People Seeking Asylum, *Social Science and Medicine* 70, 12, 2070–2079.

Craw, M., Jefferys, S. & Paraskevopoulou, A. 2007. Employment, Skills and Training Needs of Refugees, Asylum Seekers and Recent Migrants in Haringey. Final Report. Working Lives Research Institute. London Metropolitan University. Haringey Council. Viitattu 23.11.2017. <https://www.minutes.haringey.gov.uk/mgConvert2PDF.aspx?ID=6482>.

Eklund, M., Erlandsson, L., & Leufstadius, C. 2010. Time use in relation to valued and satisfying occupations among people with persistent mental illness: Exploring occupational balance. *Journal of Occupational Science*. 17, 4, 231–238.

Fleay, C., Hartley, L., & Kenny, M.A. 2013: Refugees and asylum seekers living in the Australian community: the importance of work rights and employment support. *Australian Journal of Social Issues*, 48, 4, 473–491. Viitattu 25.11. 2017. https://espace.curtin.edu.au/bitstream/handle/20.500.11937/12695/197057_108851_79977_published.pdf?sequence=2&isAllowed=y.

Frykman, M.P. 2012. Struggle for recognition: Bosnian refugee's employment experiences in Sweden. *Refugee Survey Quarterly*, 31, 1, 54–79. Viitattu 25.11. 2017. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdr017>.

Hautamäki, A., Leppänen, J., Mokka, R. & Neuvonen, A. 2017. Katse ylös kuopasta mahdollisuuksiin. Uuden ajan työ ja toimeentulo. Sitra muistio. Viitattu 27.3 2018. https://media.sitra.fi/2017/01/12074435/Katse_kuopasta_muistio_fi1.pdf.

Maahanmuuttoviraston verkkosivut nd. Viitattu 20.11 2017. <http://migri.fi/hakijan-tyonteko-oikeus>.

Mills, S. 2007. UK: Työnseuranta on reitti voimautumiseen. Julkaisussa Elämänhallinnasta empowermenttiin – tue turvapaikanhakijan toimintaa. Toim. T. Enoranta. Kansalais- ja työväenopistojen liitto KTOL, 36–42. Viitattu 20.11 2017. <http://kansalaisopistojenliitto.fi/wp-content/uploads/2015/09/BMV1.pdf>.

Morville, A-L. 2014. Daily occupations among asylum seekers– Experience, performance and perception. Doctoral Thesis. Lund University, Department of Health Sciences, Occupational Therapy and Occupational Science.

Nieminen, T. 2015. Työttömyys ja työvoiman ulkopuolella olevat. Ulkomaalaistaustaisten ei-työllisten työnhaku on aktiivisempaa kuin suomalaistaustaisilla – kielitaito suurin este työllistymiselle. Julkaisussa Ulkomaista syntyperää olevien työ ja hyvinvointi Suomessa. Toim. T. Nieminen, H. Sutela & U. Hannula. Työterveyslaitos, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos & Tilastokeskus. Viitattu 22.5 2018. http://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/yyti_uso_201500_2015_16163_net.pdf.

Niiranen, K., Hakulinen, H. Huuskonen, M. S., Jahkola, A. & Räsänen, K. 2011. Työtömän työelämävalmiuksien tukeminen viranomaisverkostossa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti*, 48, 38–52.

Paanetoja, J. 2016. OTT Jaana Paanetoja: Turvapaikanhakijoiden työtoiminta. Uutinen 17.8.2016 Edilexin verkkosivuilla. Viitattu 27.2.2018. <https://www.edilex.fi/uutiset/49182>.

Rapo, P. 2017. Sosped-talvikoulu 2017: Pohdintoja toiminnallisesta kansalaisuudesta vastaanottokeskuksen arjessa. Artikkelit Sosiaalipedagogiikka.fi -verkkosivustolla. Viitattu 20.11.2017. <http://www.sosiaalipedagogiikka.fi/sosped-talvikoulu-2017-pohdintoja-toiminnallisesta-kansalaisuudesta-vastaanottokeskuksen-arjessa/#more-1628>.

Rengs, B., Buber-Ennsner, I., Kohlenberger, J., Hoffman, R., Soder, M., Gatterbauer, M., Themel, K. & Kopf, J. 2017. Labour market profile, previous employment and economic integration of refugees: An Austrian Case Study. ÖAV: Austrian academy of sciences. Working Papers 2017/13. Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences Wien. Viitattu 23.11.2017. https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/subsites/Institute/VID/PDF/Publications/Working_Papers/WP2017_13.pdf.

Sandberg, T. & Stordell, E. 2016. Vastaanottokeskuksissa toteutettu alkuvaiheen osaamisen tunnistaminen 15.3.2016. Testipiste, Aikuisten maahanmuuttajien kielitaidon arviointikeskus. Viitattu 21.11.2017. http://minedu.fi/documents/1410845/4240776/VOK-raportti_2016/86ea0123-d929-4aa6-b453-95eaa1ec2dd7.

Selvitys: Turvapaikanhakijoiden koulutustaustaa, työkokemusta ja opiskelunvalmiuksia kartoitettiin. 2016. Tiedote opetus- ja kulttuuriministeriön verkkosivulla 21.3.2016. Viitattu 21.11.2017. http://minedu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/selvitys-turvapaikanhakijoiden-koulutustaustaa-tyokokemusta-ja-opiskelunvalmiuksia-kartoitettiin.

Yijälä, A. & Nyman, M. 2017. Living in Limbo. Qualitative case-study of skilled Iraqi asylum seekers in Finland. Research series 2017. Helsingin kaupungin tietokeskus. Viitattu 30.5.2018. https://www.hel.fi/hel2/Tietokeskus/julkaisut/pdf/17_01_27_Tutkimuksia_1_Yijala_Nyman.pdf.

TYÖELÄMÄVALMIUKSIEN KEHITTÄMISEN PROSESSI

Leila Nisula

Tässä artikkelissa tarkastellaan työelämävalmiuksien ja -taitojen kehittämisen mahdollisuuksia ja prosessia turvapaikanhakuajaksi. Mallinnus on syntynyt OTTO-hankkeessa toteutettujen erilaisten tapahtumien kautta saadun kokemus- ja havainnointitiedon avulla. Mallinnuksessa on hyödynnetty hankkeen aikana toteutettujen koulutusten, tietoisuuksien, teemapäivien, haastattelujen ja työpajojen aikana tuotettua ja saatua informaatiota. Informaatiota on kerätty erilaisten osallistavien ryhmätoimintojen ja pedagogisten menetelmien avulla. Oleellista kaikissa hankkeissa järjestetyissä toiminnoissa on ollut se, että osallistajat ovat saaneet tuoda omat näkökulmansa esille. Lisäksi mallinnuksessa on hyödynnetty työntekijöille suunnattuja konsultaatioita, seminaareja ja haastatteluja. Työelämävalmiuksien kehittyminen on sidoksissa turvapaikkaprosessiin. Turvapaikkaprosessi työelämävalmiuksien kehittämisen näkökulmasta on kuvattu Työelämävalmiuksien kehittäminen-pääluvun 3 lopussa.

Huolimatta siitä, että varsinainen kotoutumislainsäädännön alainen virallinen tuki työelämävalmiuksien kehittämisen osalta puuttuu turvapaikanhakuprosessin aikana, voidaan työelämävalmiuksia edistää edistää vastaanottokeskusten arkipäivän tilanteissa. Työelämävalmiuksien kehittämisen, kuten kaikkien esikotoutumisen osa-alueiden kohdalla, turvapaikanhakuprosessi määrittää osallisuutta ja osallistumista työelämään tähtääviin toimintoihin.

Vastaanottokeskukset toimivat usein ensimmäisenä kosketuspintana suomalaisen yhteiskuntaan turvapaikkaa hakevan saapuessa maahan. Maahanmuuton alkuvaiheessa kaikki ympärillä olevat asiat ovat uusia ja outoja, ja niihin tutustuminen vie energiaa. Uudet asiat voivat tuottaa myös epäluuloisuutta ja ne edellyttävät oppimista. Työelämätaitojen kehittäminen edellyttää perustan luomista taitojen kehittämiselle. Ensimmäisenä tehtävänä olisikin vastaanottokeskuksissa tapahtuvien toimintojen ja aktiviteettien kartoittaminen ja analysointi sen suhteen, miten ne tukevat työelämävalmiuksien kehittymistä.

Työelämätaitojen oppimista edistävät osallistuminen koulutukseen ja varsinainen työelämään. Oppilaitos- tai työelämäorganisaatiot ovat turvapaikanhakijalle usein kuitenkin vaikeasti saavutettavissa. Vastaanottokeskusten lainsäädäntöön sisältyvän työtoiminnan on katsottu tarjoavan turvapaikanhakijalle

mahdollisuutta omatoimisuuden edistämiseen, jonka voidaan ajatella olevan yksi työelämätaidoista. (Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta 2011 /746 § 29.) Satunnaiseen vastaanottokeskuksessa tapahtuvaan työtoimintaan osallistuminen ei kuitenkaan ole riittävä näiden taitojen vahvistamiseksi tai turvapaikkaa hakevan motivaation ylläpitämiseen. Työelämätaitojen kehittämiseen tarvitaan systemaattisempaa prosessia.

Turvapaikanhakuprosessin alkuvaiheessa turvapaikkaa odottavat henkilöt kokevat olevansa motivoituneita. Myös työntekijät kuvasivat prosessin alkuvaihetta turvapaikkaa hakevan kannalta toiveikkaaksi ja uuteen suuntautuvaksi ajanjaksoksi, jolloin ollaan myös avoimia uusien asioiden sisäistämiseen. Tämän uteliaisuuden ja motivaation hyödyntäminen ja ylläpitäminen turvapaikkaprosessin alkuvaiheessa on työelämävalmiuksien kehittämisen näkökulmasta tärkeää. Tavoitteellinen ja eteenpäin suuntautunut toiminta tukee uskoa tulevaisuuteen ja antaa näkökulmia omaan elämäntilanteeseen. Motivaatiota ylläpitävää toimintaa ovat esimerkiksi työelämään liittyvän sanaston ja käsitteiden avaaminen kielen oppimisen yhteydessä, mahdollisuuksien tarjoaminen konkreettisiin työpaikkavierailuihin tai kokemusasiantuntijoiden kokemusten jakamiseen. Joissakin työpaikoissa järjestetään avointen ovien päiviä, jolloin turvapaikkaa hakeva voi suoraan tutustua työorganisaatioon. Turvapaikkaa hakevalla on myös mahdollisuus ohjatusti havainnoida eli ”varjostaa” vastaanottokeskuksessa tehtävää työtä, joka auttaa työkuultuurien erilaisuuden ymmärtämistä. Monet turvapaikkaa hakevista kuitenkin toivat OTTO-hankkeen aikana esille sen, että heille ei ollut tarjolla oppimis- tai toimintamahdollisuuksia turvapaikanhakuprosessin alkuvaiheessa.

Jotta työtoiminnalla voitaisiin tukea työelämävalmiuksiin sisältyvää omatoimisuutta ja itseohjautuvuutta tulisi vastaanottokeskuksissa järjestettävät aktiviteetit rakentaa siten, että niiden avulla nämä valmiudet kehittyvät. Seuraavassa kuviossa työelämätaitojen kehittämistä ja kehittymistä tarkastellaan konkreettisten toimintojen kautta. Toiminnot voivat mennä osin päällekkäin, eikä ajallinen prosessi välttämättä ole aina yksiselitteinen vaan on riippuvainen myös henkilön yksilöllisestä tilanteesta:

VAIHE 1: TYÖELÄMÄVALMIUKSIEN KEHITTÄMISEN PERUSTA:

- Vastaanottokeskuksessa tapahtuvan työtoiminnan, aktiviteettien ja oppimistoiminnan kartoitus ja analysointi työelämävalmiuksien kehittymisen näkökulmasta.
- Kielen oppiminen.
- Työelämävalmiuksien kehittämisen merkityksen tarkastelu ja käsitteiden oppiminen.
- Arviointitaitojen kehittäminen (henkilön itsensä tekemä arviointi, ohjaajan, sosiaalityöntekijän, opettajan/ohjaajan arviointi).
- Henkilökohtaisen suunnitelman aloittaminen työelämävalmiuksien tavoitteelliseksi kehittämiseksi.
- Dokumentoinnin aloittaminen.

Kuvio 1. Työelämävalmiuksien kehittämisen perusta

Työelämätaitojen kehittämisen prosessi edellyttää aluksi vastaanottokeskuksessa turvapaikanhakijoille tarjottavien työtehtävien ja mahdollisten erilaisten vastaanottokeskuksissa tapahtuvien toimintojen kartoittamista ja analysoimista sen suhteen, miten niiden avulla voidaan työelämävalmiuksia kehittää. Vastaanottokeskuksen tarjoamien satunnaisten työtehtävien avulla työelämätaidot eivät pääse riittävästi kehittymään. Työtehtäviä tulisi tarkastella systemaattisesti taitojen edistämisen näkökulmasta, mikäli tavoitteena on riittävien työllistymistä edistävien valmiuksien vahvistuminen. Työtehtävien analysointia helpottavat esimerkiksi seuraavat kysymykset:

- miten erilaiset tehtävät tukevat digitaalisten valmiuksien kehittymistä,
- miten työtehtävät edistävät suomalaisen työajan hahmottamista,
- millaisia mahdollisuuksia työtehtävät antavat kielitaidon kehittämiseen,
- miten turvapaikkaa hakeva oppii tekemiensä työtehtävien avulla etsimään tietoa tai ratkaisemaan erilaisia vastaantulevia ongelmia.
- miten työtehtävät edistävät esimerkiksi kestävän kehityksen periaatteiden oppimista

- miten työtehtävien avulla opitaan työaikakulttuuria Suomessa.
- miten työtehtävien avulla mahdollistetaan sosiaalisen verkoston kehittyminen

Vastaanottokeskuksissa tarjottavien työtehtävien merkityksessä korostuvat tällöin systemaattinen työelämätaitojen kehittäminen ja oppiminen. Työtehtävät tulisi sitoa kiinteästi suomen kielen tai yhteiskuntatiedon oppimiseen. Tällä hetkellä työtehtävät sidotaan vastaanottorahaan, siten, että osallistuminen niiden tekemiseen on yhteydessä vastaanottorahan määrään. (L 2011/746.)

Työelämävalmiuksien kehittyminen on kiinteästi yhteydessä oppimiseen. Yhteiskunnan muuttuessa työelämätaitojen vaatimustaso on noussut. Nämä muutokset, esimerkiksi digitalisoituvat työorganisaatiot, edellyttävät kaikkien työelämässä toimivien osaamisen kehittämistä. Turvapaikkaprosessin alkuvaiheessa työelämätaitojen oppiminen voidaan kohdentaa konkreettisten työtehtävien analysoinnin lisäksi erojen ymmärtämiseen. Puukari ja Taajamo (2007, 12) toteavat, että eri kulttuureissa on erilaisia käsityksiä todellisuudesta. Käsitysten erilaisuus työelämän näkökulmasta konkretisoituu esimerkiksi ajan ymmärtämisen, sopimusten tekemisen sekä neuvottelujen toteutumisen ja työkuultuurien suhteen. (Vrt. myös Hofstede 2001; Hall 1989.) Jotta uuden kulttuurin toimintatavat sisäistetään, tulee ohjauksessa ja oppimisessa kiinnittää huomioita näiden erojen tarkasteluun. Informaation jakaminen suomalaisesta työkuultuurista on tärkeää, mutta se ei vielä anna ymmärrystä erojen jäsentämiseen ja syvälliseen ymmärtämiseen. Tämä edellyttää riittävästi aikaa työelämään liittyvien käsitteiden ja niihin sisältyvien erojen tarkasteluun. (Metsänen 2013, 27.) Ohjaus- ja oppimistilanteissa tavoitteena on työelämään liittyvien käsitteiden oppimisen lisäksi vahvistaa ymmärrystä työelämätaitojen merkityksestä, ja mahdollisuudesta siirtää jo opittuja taitoja suomalaiseen yhteiskuntaan. Tämä edellyttää kuitenkin näiden taitojen systemaattista kartoitusta.

Työelämävalmiuksien kehittämisen yksi tärkeä osa-alue on työelämävalmiuksien arviointi. Usein arvioinnilla viitataan ulkopuolisen toimijan esimerkiksi työelämän tai oppilaitoksen opettajan tekemään arviointiin. Tänä päivänä arvioinnissa korostetaan kuitenkin myös työntekijän itsearviointin kehittymistä, jonka voidaan ajatella olevan yksi työelämätaidoista. Keskeinen osa työelämätaitojen arviointia on siten henkilön itsensä tekemä oma arvio omista työelämävalmiuksistaan. Itsearviointi on vaikeaa, varsinkin jos sellaiseen ei ole aiempaa kokemusta. Turvapaikanhakija voi tulla sellaisesta

oppimiskulttuurista, jossa korostetaan opettaja- tai auktoriteetilähtöisyyttä. Tämä liittyy erilaisiin valtakäsityksiin. Itsearviointi edellyttää turvallisuutta ja opiskelija- ja työntekijälähtöisyyttä, johon kaikilla ei ole aiemmasta kulttuurista kosketusta. Itsearvioinnin haasteena on Metsäsen (2013, 27) mukaan se, että suureen valtaetäisyyteen sosiaalistuneet henkilöt pitävät ohjaajaa tai opettajaa auktoriteettina, joiden mielipiteitä ei kyseenalaisteta. Tällöin arviointia ei nähdä omana tehtävänä, vaan arviointi tulee ulkopuolisen auktoriteetin taholta.

Itsearviointi mahdollistaa omien taitojen kehittämisen ja omien tavoitteiden asettamisen. Itsearviointiin kiinnitetään kuitenkin eri kulttuureissa eri tavoin huomiota. Monelle turvapaikkaa hakevalle saattaa tulla yllätyksenä se, että esimerkiksi työpaikkahaastattelussa edellytetään, että työnhakija pystyy kertomaan omasta osaamisesta, ja toisaalta osaa myös kuvata kehitettäviä alueita oman osaamisen vahvistamiseksi. Tällöin tärkeää on se, että erilaisesta työkuulttuurista tulevan henkilön omia itsearviointitaitoja harjoitellaan. Kyky itsearviointiin on siten jo itsessään yleinen työelämävalmius.

Turvapaikkaa hakevan kohdalla itsearviointitaidon kehittyminen edellyttää aluksi ymmärryksen lisääntymistä suomalaisesta työkuulttuurista, työelämään liittyvistä laeista ja säännöistä, työn hakemisesta sekä työsuhteeseen sisältyvistä asioista ja dokumenteista. Henkilölle tulisi myös syntyä käsitys siitä miksi työelämätaidot ovat tärkeitä ja miksi niitä tulee jatkuvasti kehittää. Oma itsearviointia täytyy pystyä tekemään suhteessa johonkin. Tästä syystä työelämään sisältyvien käsitteiden ja erojen tarkasteleminen alkuvaiheessa on tärkeä. Näiden käsitteiden oppimisen tueksi on löydettävissä paljon viime aikoina kehitettyä sähköistä itsenäiseen opiskeluun tukevaa materiaalia OTTO-hankkeen esikotoutumisen oppaan lisäksi. Itsearvioinnissa voidaan hyödyntää jo olemassa olevia arviointilomakkeita. Sanalliset arviointilomakkeet on usein kuitenkin tehty suomen kieltä äidinkielenään puhuville. Tästä syystä itsearvioinnissa voidaan myös hyödyntää luovuutta ja monenlaisia itseilmaisun keinoja, esimerkiksi kuvia, piirtämistä tai tarinoita. Työelämävalmiuksien kehittämisen ohjauksessa voidaankin laajasti hyödyntää erilaisia pedagogiikan, ohjauksen ja sosiokulttuurisen innostamisen keinoja.

Myös ohjaajien tekemää arviointia työelämätaidojen kehittymisen ja osaamisen suhteen tarvitaan. Ohjaajat ovat tärkeässä asemassa työelämätaidojen dokumentoinnissa ja dokumentit puolestaan ovat tärkeitä siirryttäessä mahdollisen myönteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen kuntaan. Työelämätaidot arvioidaan usein vastaanottokeskuksissa työelämätaidojen arviointilomakkeella. Näitä arviointeja tekevät vastaanottokeskusten sosiaalityöntekijä tai niissä työskentelevät ohjaajat. Haasteena on kuitenkin se, että valtakunnallinen

yhtenäisyys työelämävalmiuksien arvioinnin osalta puuttuu. Esimerkiksi sosiaalityöhön sisältyvät lomakkeet tähtäävät usein sosiaalisen toimintakyvyn arviointiin, eivät niinkään puhtaasti työelämävalmiuksien arviointiin. Monissa vastaanottokeskuksissa on jo käytössä sosiaalityön dokumentoinnin osalta Umarek-asiakastietojärjestelmä (Hansen-Haug 2014, 5; Kuusisto-Niemi & Saranto 2009, 22 & 2012, 142.) Maahanmuuttovirasto on myös kehittämässä vastaanottovaiheessa tehtävää osaamiskartoitusta ja asiakkaan koulutus- ja ammattitietojen kirjaamista Umarek -järjestelmään. (Maahanmuuttajien koulutuspolkujen nopeuttaminen ja joustavat siirtymät –työryhmä 2017, 18.) Dokumentoinnin merkitys työelämätaitojen kehittämisessä on ensisijaisesti tärkeää silloin, kun henkilö saa myönteisen turvapaikkapäätöksen ja siirtyy vastaanottavaan kuntaan. Kotoutumislainsäädännön mukaan henkilölle tulee tehdä henkilökohtainen kotoutumis- ja työllistymissuunnitelma. Suunnitelmassa tulee huomioida henkilön aiempi työkokemus ja koulutus. Kuntien kotoutumistoimintojen järjestämisen kannalta olisi tärkeää, että henkilön aiemmasta toiminnasta vastaanottokeskuksissa ja sen arvioinnista olisi jo alustavaa olemassa olevaa dokumentointia. Tämä helpottaa varsinaisen kotoutumisvaiheen tuen suunnittelua ja vähentää kaksinkertaista ja päällekkäistä työtä.

Arviointi on haasteellista yleisesti ottaen, ja erityisen haasteellista se on silloin, kun osallistujat tulevat erilaisista kulttuureista kieliryhmistä. Vieraasta kulttuurista tuleva saattaa kielieroista, sekä itsearviointiin ja itseohjautuvuuteen tottumattomuudesta johtuen näyttäytyä osaamattomampana kuin hän oikeasti on. (Wilén 2012, 49.) Oleellista työelämään siirtymisen näkökulmasta olisi, että arviointi tapahtuu nimenomaan työelämävalmiuksien arvioimisen näkökulmasta, ja että se täydentyy ja tulee dokumentoiduksi myöhempää mahdollista kuntaan siirtymistä varten. Arvioinnissa voidaan hyödyntää myös muita menetelmiä, kuten kertomuksia ja tarinoita tai kuvia ja muita luovia menetelmiä aiemmista työelämäkokemuksista. Työelämävalmiuksien arviointi on myös lähellä ammatillisen ydinosaamisen arviointia ja ne voidaankin tarvittaessa yhdistää.

Toisessa työelämävalmiuksien kehittämisen vaiheessa korostuu konkreettinen toiminta ja harjoittelu. Toisen vaiheen toiminnot on kuvattu seuraavassa kuviossa:

VAIHE 2: TYÖELÄMÄVALMIUKSIEN HARJOITTELU VASTAANOTTOKESKUKSESSA

- Tiedon jakaminen työelämävalmiuksia edistävistä harrastusmahdollisuuksista, koulutusväylistä ja alueellisista toimintamahdollisuuksista
- Vapaaehtoistyöntekijöiden toiminta osana työelämävalmiuksien vahvistamista
- Systemaattisesti koordinoitu kielen ja yhteiskuntatiedon opiskelu sekä työelämävalmiuksia edistävät tehtävät vastaanottokeskuksissa
- Työn hakemisen aloittaminen, työhakemuksen ja CV:n tekemisen harjoittelu
- Verkostoitumis- ja monikulttuurisuustaitojen kehittäminen

Kuvio 2. Työelämävalmiuksien harjoittelu vastaanottokeskuksessa

Toisen vaiheen aikana luodaan ja kehitetään sellaisia toimintoja vastaanottokeskuksissa ja niiden ulkopuolella, joissa mukana oleminen vahvistaa konkreettisesti työelämätaitojen osaamista. Konkreettisten toimintojen tulisi perustua ensimmäisessä vaiheessa tehtyyn alustavaan työelämätaitojen arviointiin. Toiminnan organisoinnissa on tärkeää miettiä sitä, miten ja millaisin keinoin tuetaan turvapaikanhakijaa osallistumaan yhteiskuntaan, vastaanottokeskuksesta ulospäin. Jotta tämä mahdollistuisi tulisi turvapaikkaa hakevalla olla tietoa niistä alueellisista toimintaympäristöistä, joihin hänellä on mahdollisuus osallistua. Tieto alueen työpaikoista ja alueella tarjoutuvista mahdollisuuksista leviää usein turvapaikanhakijoiden omien sosiaalisten verkkojen kautta.

OTTO-hankkeessa toteutettujen koulutus- ja kehittämispäivien aikana turvapaikanhakijat toivat toistuvasti esille sen, että he eivät ole tietoisia työn hakemisen väylistä tai itseoppimismateriaaleista, joista oman kielistä tietoa voisi etsiä. Lisäksi erilaiset uskomukset kohdistuen luotettavaan tietoon ja luotettavan tiedon hankkimiseen vaihtelevat. OTTO-hankkeeseen liittyvissä sähköisen opasmateriaalin testaustilanteiden aikana monet osallistujista tiedustelivat sitä, mihin sähköisiin sivustoihin he voivat luottaa, ja mikä tieto on oikeaa. Koska joissakin maissa tiedon saaminen internetin kautta voi olla vaikeaa, tai se on epäluotettavaa, luottavat monet ennemminkin omaan sosiaaliseen verkostoonsa kuin virallisen tahon sähköisiin sivustoihin. Näin ollen aikaa tulisi käyttää myös luotettavan tiedon hankkimisen kriteerien määrittelemiseen. Turvapaikkaa hakevalle oleellista on tietää myös viralliset työnhakukanavat.

Nämä voidaan ottaa osana yhteiskuntatietouden opetusta ja ohjausta. Eri-
laiset tiedonhaut ohjatusti tukevat turvapaikanhakijaa oppimaan tiedonhaun
perusteita ja arvioimaan myös kriittisesti löytämäänsä tietoa.

Monilla järjestöillä ja yhteisöillä on erilaista toimintaa joihin myös turvapai-
kanhakijat voivat osallistua ja joita voidaan hyödyntää työelämävalmiuksien
oppimiseksi. Oleellista olisi se, että tieto näistä mahdollisuuksista saavuttaa
turvapaikanhakijat mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Vapaaehtoisto-
imijoiden merkitys erilaisiin harrastus- ja yhteisöllisiin toimintoihin osallistu-
miseksi on tärkeää. Vapaaehtoistoimijoilla on paljon tietoa oman järjestönsä
toiminnasta, jolloin he voivat toimia myös järjestönsä esittelijöinä. Toiminnan
avulla mahdollistetaan turvapaikanhakijan verkostoitumistaitojen kehittyminen,
osallistumisen vahvistaminen sekä valtakulttuuriin mukaan pääseminen.
Turvapaikkaa hakeville on myös mahdollista organisoida tutustumiskäyntejä
paikallisiin kouluihin ja harrastusmahdollisuuksiin. Hyvät yhteydet alueen
oppilaitoksiin ja niissä mahdollistuviin opiskelumahdollisuuksiin ovat siten
ensiarvoisen tärkeitä. Alueella toimivien oppilaitosten opiskelijoita on mah-
dollisuus hyödyntää heidän opintoihin kuuluvien harjoittelujen tai tehtävien
avulla oppilaitoksiin suuntautuvassa tutustumisessa.

Digitaalisten taitojen lisäksi toinen tärkeä opittava asia uudessa maassa
on paikallinen työkuulttuuri ja työlainsäädäntö. Työelämävalmiuksien kehittä-
misessä tärkeää on, että työsuhteisiin liittyvät asiat otetaan järjestelmällisesti
sisällöiksi kielen ja yhteiskuntatietouden opetuksessa. Pelkkä työsuhteisiin
liittyvä informaation tarjoaminen ei vielä ole riittävää. Taitojen sisäistäminen
edellyttää harjoittelua ja asioiden pilkkomista sellaiseen muotoon, että eri-
laisista kulttuureista tulevan on mahdollista ne omaksua. Työn hakeminen
edellyttää tietoa suomalaisesta työkuulttuurista, työlainsäädännöstä ja turva-
paikanhakijan oikeudesta työhön. Toisenlaisesta kulttuurista tulevan kohdalla
monet asiat ovat epäselviä, liittyen työntekijän ja työnantajan oikeuksiin,
vastuisiin ja velvollisuuksiin. Toisesta työkuulttuurista tulevalla työntekijällä
tulee olla riittävä ymmärrys työntekemisen reunaehdoista, kuten työn al-
kamisesta ja päättymisestä, tauoista, palkkauksesta, lomista ym. työnte-
kijän vastuuseen ja oikeuksiin liittyvistä asioista. Tietämättömyys omista
oikeuksista työsuhteen tai harjoittelujen aikana voivat johtaa lisääntynei-
siin hyväksikäyttötilanteisiin. Varsinkin virallisten dokumenttien puuttuessa
paperittomien henkilöiden kohdalla riski joutua työelämässä hyväksikäyte-
tyksi on suuri. Tätä riskiä olisi mahdollista ennaltaehkäistä tuomalla esille jo
vastaanottokeskusvaiheessa työntekemiseen ja työntekijän palkkaamiseen
liittyvät normit ja lainsäädäntö. Tieto suojaa siten myös mahdollisilta vää-
rinkäytöksiltä työelämässä.

Konkreettisia työelämävalmiuksia ovat työn hakemiseen liittyvät taidot. Työn hakeminen sisältää monia eri osa-alueita, kuten tietoa siitä, mistä työpaikkoja voi hakea, työpaikkahakemuksen ja ansioluettelon tekemisestä, tietoa sopimuksista ja työhön liittyvistä säännöistä, kuten palkkauksesta, lomista tai verokortin merkityksestä. Turvapaikanhakija on oikeutettu työskentelemään kuuden kuukauden Suomessa olon jälkeen. Oleellista tässä vaiheessa olisi käsitteisiin liittyvän sanaston selkiyttäminen siten, että turvapaikanhakija selviää kielen osalta mahdollisesta työstä.

Monissa kulttuureissa on jo lähtökohtaisesti hyvät verkostoitumis- ja yhteistyötaidot jotka sisältyvät vaadittaviin työelämätaitoihin. Maahanmuuttajilla on omia yhteisöjä, joita vahvemmin voitaisiin hyödyntää vastaanottokeskuksissa. Kokemusasiantuntijuus ja paikallinen verkostoituminen lisäisivät mahdollisuutta toimia suomalaisessa yhteiskunnassa. Verkostoitumistaitojen kehittäminen edellyttää ohjaajilta tukea paikalliseen alueeseen päin. Työntekijöiden mukaan vastaanottokeskuksissa pyritään toiminnan suuntaamiseen vastaanottokeskuksista ulospäin ennemminkin kuin ulkoapäin järjestettävien toimintojen tuominen vastaanottokeskuksiin. Verkostoitumisen ja ulkopuoliseen toimintaan osallistumisessa on usein kuitenkin se, että vastaanottokeskukset harvoin sijaitsevat fyysisesti lähellä asutuskeskuksia, jolloin pitkät välimatkat ehkäisevät osallistumista.

Työelämävalmiuksien kehittämisessä korostetaan tänä päivänä myös kansainvälisyys- ja monikulttuurisuustaitoja. Tällaisia taitoja omaava henkilö on kykenevä työskentelemään ja toimimaan monimuotoisissa työyhteisöissä, joissa työntekijöiden taustat ja käsitykset saattavat vaihdella. Kansainvälisyysorientaatio nähdään monessa työpaikassa etuna. Kansainväliseen osaamiseen liitetään perinteisesti sellaisia asioita, kuten kielitaito, laajat verkostot, ymmärrys globaalista toiminnasta, kyky työskennellä monenlaisten ihmisten kanssa sekä kokemus asumisesta ja työstä toisessa maassa. Näiden lisäksi ns. ”laajennetussa kansainvälisessä osaamisessa”, korostuvat kyky ajatella omaa kokemuspiiriä laajemmin, laajat verkostot, vapaa-ajalla tapahtuva oppiminen eri ympäristöissä, monenlaisissa yhteisöissä toimiminen riippumatta sijainnista tai kielestä, sekä globaalien median seuraaminen. Kansainvälistä osaajaa voi Leppänen ym. (2013) mukaan luonnehtia uteliaaksi. Uteliaisuutta uusiin asioihin, kuten suomalaiseen työelämään, tulisi hyödyntää ja vahvistaa mahdollisimman joustavilla poluilla heti turvapaikan hakemisen alkuvaiheesta lähtien. Mikäli uteliaisuus ja motivaatio osallistua yhteiskuntaelämään vähenee, on niiden uudelleen rakentaminen aina vaikeampaa koska yhteisöstä syrjäytymisen prosessi on saattanut pitkän odotusvaiheen vuoksi jo alkaa. (Leppänen ym. 2013). Turvapaikanhakija elää jo lähtökohtaisesti monikult-

tuurisessa ja kansainvälisessä tilanteessa. Näin ollen voidaan ajatella, että turvapaikkaa hakevalla on laajennetun osaamisen käsitteeseen sisältyvää osaamista kertynyt monelta alueelta paljon. Tätä osaamista olisi mahdollista levittää alueen toimijoille, esimerkiksi koulujen monikulttuurisuusopintoihin tai monikulttuurisiin työyhteisöihin.

Kolmannessa työelämätaitojen kehittämisen vaiheessa tavoitteena on työelämävalmiuksien syntyminen ja laajentuminen. Tässä vaiheessa tärkeää olisi itsenäisen työn hakemisen harjoittelu ja siinä tukeminen. Lisäksi tarvitaan tukea opiskeluun ja mahdolliseen työpaikkaan tai työelämään tutustumisjaksolla suoriutumisessa. Omia tavoitteita edistävä henkilökohtaisen suunnitelman tekeminen.

Kolmannen vaiheen haasteena on se, että turvapaikanhakijat ovat jo pitkään eläneet vastaanottokeskusolosuhteissa, jolloin laitostumisen riskit kasvavat. Laitostumiseen liittyy usein passiivisuus ja näköalattomuus. Mikäli työelämävalmiuksien kehittämisen prosessi on kuitenkin aloitettu riittävän varhain ja systemaattiseksi eteneväksi voidaan olettaa, että myös laitostumista voitaisiin ennalta ehkäistä tavoitteellisten toimintojen avulla. Seuraavassa kuviossa on kuvattu työelämävalmiuksien kehittämisen kolmas vaihe:

VAIHE 3: TYÖELÄMÄVALMIUKSIEN HARJOITTELU TYÖELÄMÄSSÄ

- Yhteistyö lähialueen työpaikkojen kanssa ja työpaikkojen kartoitusten pohjalta turvapaikkaa hakevan ohjaus ja mentorointi työelämään.
- Ohjatut työelämäjaksot. Opetuksen ja ohjauksen kiinnittäminen työelämäjaksojen ohjaukseen.
- Mahdollisuus työpaikoilla tapahtuvaan ”varjostamiseen”.
- Vierailukäynnit oman ammatin edustajan luo.
- Tukihenkilön järjestäminen, esim. kokemusasiantuntijat, vapaaehtoistoimijat, opiskelijat.

Kuvio 3. Työelämävalmiuksien harjoittelu työelämässä

Kolmannessa vaiheessa opittuja työelämätaitoja voidaan harjoitella työelämän tutustumisjaksoilla. Tämä edellyttää, että vastaanottokeskuksessa on toimivat suhteet työelämään ja yhteistyösopimukset työelämäorganisaatioiden kanssa. Työelämäjaksot tulisi suunnitella koordinoitusti siten, että niihin liitetään selkeät työelämätaitojen kehittämistä edistävät tavoitteet, sisällöt ja tehtävät. Jaksoihin voidaan yhdistää sellaisia oppimistehtäviä, kuten ansioluettelon tekeminen, työpaikkahaastattelun harjoittelu, turvapaikanhakijan tekemä

kuvaus työpaikasta, sen tehtävistä ja työn tavoitteista sekä oman osaamisen arviointi suhteessa työpaikalla vaadittaviin taitoihin. Näiden tehtävien onnistunut suorittaminen edellyttää ohjausta ja sen kehittämistä.

Lisäksi työelämävalmiuksien kehittämisen näkökulmasta olisi tärkeää turvapaikanhakijan oman suunnitelman luominen ja tavoitteiden asettaminen, erityisesti sen suhteen, millaisia työelämätaitoja työelämäjaksolle osallistuva haluaisi työpaikalla oppia ja kehittää.

Työn aloittaminen ja työpaikalle meneminen itsenäisesti voi olla monelle turvapaikka päätöstä odottelevalle hankalaa. Kielen osaamattomuus on keskeinen tekijä, mutta myös kaikki työelämään liittyvät muut asiat ovat käytännössä outoja, vaikka ne olisi teoriassa jo opittukin. Myös asenteelliset käsitykset turvapaikanhakijoista ja maahanmuuttajista yleisesti saattavat olla turvapaikkaa hakevalle pelottavia. Esimerkiksi Kurjenpuu (2012, 70) toteaa, että työmarkkinoille pääsemisessä on hyvin monenlaisia esteitä, joista kielitaito on vain jäävuoren huippu. Kurjenpuu toteaa, että vieras ja erilainen työntekijä haastavat myös suomalaisen työyhteisön pohtimaan omaa toimintaansa ja työhön liittyviä käsitteitä. Kun turvapaikkaa hakevan työhön pääsemisen problematiikka on hyvin monitasoinen ja monisyinen ei voida olettaa, että työllistyminen tapahtuisi häneltä heti itseohjautuvasti ja yksilön omien voimavarojen avulla. (Nisula 2010, 161–162.) Työllistyminen edellyttää vahvaa tukea ja ohjausta sekä rinnalla kulkemista, varsinkin ensimmäisen työpaikan suhteen.

Työelämään mentorointi tai tukihenkilö voisi olla vastaus työn tai työelämään tutustumisjakson aloittamisen kynnyksen madaltamisessa. Ongelmana yksilöllisen mentoroinnin ja ohjauksessa ovat usein vastaanottokeskusten riittämättömät resurssit. Resursseja voidaan kuitenkin saada myös vastaanottokeskusten ulkopuolelta. Esimerkiksi vapaaehtoistoimijoiden tai opiskelijoiden tekemiä opintoja monikulttuurisuusalueelta voidaan käyttää hyödyksi mentoroinnin kehittämisessä. Tukihenkilö on mahdollista saada joko asiakkaiden omasta keskuudesta, maahanmuuttoyhteisöistä, paikallisista opiskelijoista ja vapaaehtoistoimijoista. Lisäksi työpaikoilla on mahdollista toteuttaa esimerkiksi tietoisukuja, joissa turvapaikkaa hakevien potentiaalia ja mahdollisuuksia osallistua työelämään voitaisiin markkinoida. Seuraavassa kuviossa eri vaiheet konkreettisine toimenpiteineen on koottu kokonaisuudeksi:

VAIHE 1: TYÖELÄMÄVALMIUKSIEN KEHITTÄMISEN PERUSTA:

- Vastaanottokeskuksessa tapahtuvan työtoiminnan, aktiiviteettien ja oppimistoiminnan kartoitus ja analysointi työelämävalmiuksien kehittämisen näkökulmasta.
- Kielen oppiminen.
- Työelämävalmiuksien kehittämisen merkityksen tarkastelu ja käsitteiden oppiminen.
- Arviointitaitojen kehittäminen (henkilön itsensä tekemä arviointi, ohjaajan, sosiaalityöntekijän, opettajan/ohjaajan arviointi).
- Henkilökohtaisen suunnitelman aloittaminen työelämävalmiuksien tavoitteelliseksi kehittämiseksi.
- Dokumentoinnin aloittaminen.

VAIHE 2: TYÖELÄMÄVALMIUKSIEN HARJOITTELU VASTAANOTTOKESKUKSESSA

- Tiedon jakaminen työelämävalmiuksia edistävästä harrastusmahdollisuuksista, koulutusväylistä ja alueellisista toimintamahdollisuuksista
- Vapaaehtoistyöntekijöiden toiminta osana työelämävalmiuksien vahvistamista
- Systemaattisesti koordinoitu kielen ja yhteiskuntatiedon opiskelu sekä työelämävalmiuksia edistävät tehtävät vastaanottokeskuksissa
- Työn hakemisen aloittaminen, työhakemuksen ja CV:n tekemisen harjoittelu
- Verkostoitumis- ja monikulttuurisuustaitojen kehittäminen

VAIHE 3: TYÖELÄMÄVALMIUKSIEN HARJOITTELU TYÖELÄMÄSSÄ

- Yhteistyö lähialueen työpaikkojen kanssa ja systemaattinen työpaikkojen kartoitus.
- Ohjatut työelämäjakso. Opetuksen ja ohjauksen kiinnittäminen työelämäjaksojen ohjaukseen.
- Mentorointi työelämään.
- Mahdollisuus työpaikoilla tapahtuvaan ”varjostamiseen”.
- Vierailukäynnit oman ammatin edustajan luo.
- Tukihenkilö, esim. kokemusasiantuntijat, vapaaehtoistoimijat, opiskelijat.

Kuvio 4. Työelämävalmiuksien kehittämisen vaiheet

Työelämäosallisuuden toteutuminen edellyttää sitä, että turvapaikanhakijoiden työelämään pääseminen nähdään positiivisena tavoitteena ja mahdollisuutena ympäröivälle yhteiskunnalle yhtä lailla kuin henkilölle itselle. Tällöin henkilön polkujen suuntaaminen aktiivisesti työelämään työelämätaitojen kehittämisen avulla nähdään systemaattisesti eteneväksi ja tavoitteelliseksi työksi jo vastaanottokeskusvaiheessa.

LÄHTEET

Hansen-Haug, H. 2014. Asiakastyön dokumentointi vastaanottokeskuksissa. Pro Gradu-tutkielma. Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Viitattu 27.3.2018. <https://lauda.ulpland.fi/bitstream/handle/10024/61531/Hansen-Haug.Hannele.pdf?sequence=2>.

Hall, E.T. 1989. *Beyond culture*. New York Anchor Books.

Hofstede, G. 2001 *Culture's Consequences. Comparing Values, Behaviours, Institutions and Organizations*. California: Sage Publications Inc.

Kurjenpuu, E. 2012. Kohti kaukaista keskiötä – maahanmuuttajien työllistymisen esteitä ja ongelmia. Julkaisussa *Realistista aikuispedagogiikkaa monikulttuurisissa toimintaympäristöissä*. Toim. R. Metsänen & L. Nikander. Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu, 68–78.

Kuusisto-Niemi, S. & Saranto, K. 2012: Tiedonhallinnan koulutusohjelma arvioitavana – kokemuksia kansainvälisestä akkreditoinnista. *Finnish Journal of eHealth and eWelfare*, 4, 2, 140–144.

Kuusisto-Niemi, S. & Saranto, K. 2009. Sosiaali- ja terveydenhuollon tiedonhallinta – Paradigma tieteenalan perustana. *Health and Human Services Informatics – Paradigmatic basis*. *FinJeHew. Finnish Journal of eHealth and Welfare*, 1, 1, 19–23.

L 746/2011. Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta. Annettu 17.6.2011. Viitattu 22.3.2018. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2011/20110746>.

Maahanmuuttajien koulutuspolkujen nopeuttaminen ja joustavat siirtymät –työryhmä 2017. Maahanmuuttajien koulutuspolkujen nopeuttaminen ja joustavat siirtymät -työryhmän loppuraportti ja toimenpide-esitykset. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 36/2017.

Metsänen, R. 2013. Monikulttuurinen ohjaus. Julkaisussa Mervan käsikirja – Työkäluja oppilaitoksen monikulttuuriseen arkeen. Toim. R. Metsänen & L. Nisula. Hämeen ammattikorkeakoulu, Ammatillinen opettajakorkeakoulu. Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu, 25–42.

Nisula, L. 2010. Vuorovaikutuskulttuuri ja sen jäsentyminen maahanmuuttajien työllistymisvalmennuksessa. Lapin yliopiston julkaisuja 194. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus

Puukari, S. & Taajamo, M. 2007. Kulttuurinen kehitystehtävä monikulttuurisen ohjauksen lähtökohtien hahmottamisessa. Julkaisussa Monikulttuurisuus ja moniammatillisuus ohjaus- ja neuvontatyössä. Toim. M. Taajamo & S. Puukari. Koulutuksen tutkimuslaitos, tutkimuslauseita 36. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 9–21.

Wilen, P. 2012. Maahanmuuttajataustaisten opiskelijoiden arviointi – erityispiirteitä ja opettajan osaamisen ydintä. Julkaisussa Realistista aikuispedagogiikkaa monikulttuurisissa toimintaympäristöissä. Toim. R. Metsänen & L. Nikander. Hämeen ammattikorkeakoulu, Ammatillinen opettajakorkeakoulu, 40–53.

LUOVA TOIMINTA, TANSSI JA KINESTEETTISEN KIELEN OPPIMINEN OSANA TURVAPAIKAN-HAKIJOIDEN ESIKOTOUTUMISEN MALLIA

Teija Häyrynen

Tässä artikkelissa kuvaan, kuinka toteutin Salmirannan ja Keuruun vastaanottokeskuksissa 2017–2018 luovan toiminnan, tanssin ja kinesteettisen kielen oppimisen työpajoja osana OTTO-hanketta. Työpajojen yhteisinä tavoitteina oli lisätä turvapaikanhakijoiden osallisuutta, toiminnallisuutta ja hyvää mieltä. Työpajat kestivät 2–3 tuntia kerrallaan. Mukana oli eri-ikäisiä naisia, miehiä sekä lapsia. Lisäksi osaan työpajoista osallistuivat JAMKin kansainvälisen sairaanhoitajakoulutuksen opiskelijat ja moniammatillinen hyvinvointialan opiskelijoista muodostettu tiimi. Työpajoja oli vuoden 2017–2018 aikana yhteensä 9, joista yksi järjestettiin Keuruun vastaanottokeskuksessa. Keuruun vastaanottokeskuksessa mukana oli myös kantaväestöön kuuluvia lapsia. Osallistujien ei tarvinnut ennakoon ilmoittautua työpajoihin, joten kaikki halukkaat olivat tervetulleita mukaan. Työpajoihin osallistuvien määrä vaihteli 4–70/työpaja. Keskimäärin työpajoissa oli osallistujia 6–12 henkilöä, joista enemmistö oli naisia ja lapsia.

Kuva 1. Vuorovaikutteisen koreografian luomista tanssi-työpajassa. (Häyrynen 2018.)

LUOVA TOIMINTA JA LIIKE

Vastaanottokeskuksissa toteutetun luovan toiminnan määrittely on tärkeää, koska luovuus ymmärretään eri tavalla eri kulttuureissa ja yhteiskunnissa. Vastaanottokeskuksissa eri kulttuurien arvot sekä käsitykset kohtaavat toisensa. Turvapaikanhakijoilla ja kantaväestöllä voi olla eri näkemykset luovuudesta, luovasta toiminnasta ja niiden merkityksestä. Länsimainen ajattelutapa painottaa yksilön merkitystä, kun taas itämaiset käsitykset korostavat yhteisöllisiä ja moraalisia arvoja. Länsimaisessa luovuuskäsityksessä uutuuden merkitys on tärkeää, kun taas itämaisissa kulttuureissa sillä ei ole niin suurta painoarvoa. Tärkeää on tuottaminen, uudistuminen ja oppiminen. (Malmelin & Poutanen 2017, 24–36.) Maslow'n (1971) mukaan itsensä toteuttamisen tarve ja luovuus ovat inhimillisiä sekä eri kulttuureja yhdistäviä ominaisuuksia, jotka kuuluvat kaikille ihmisille.

Malmelin ja Poutanen (2017, 22–24) nostavat luovuuden yleisimmiksi määreiksi: uutuuden ja ainutlaatuisuuden, hyödyllisyyden ja soveltuvuuden sekä avoimuuden ja yllätyksellisyyden. Nämä määreet sopivat OTTO-hankkeessa toteutettuun turvapaikanhakijoiden luovaan toimintaan. Aluksi tilanne vastaanottokeskuksissa 2017 oli kaikille osapuolille uusi ilmiö paikallisesti ja valtakunnallisesti. Toiseksi hankkeen avulla etsittiin käytänteitä turvapaikanhakijoiden sosiaalista osallisuutta vahvistavaan esikotoutumisen malliin, mistä asiaan kuuluvat tahot hyötyisivät. Kolmanneksi luovan toiminnan toteuttaminen edellytti sekä ohjaajilta, vastaanottokeskuksen henkilökunnalta, että turvapaikanhakijoilta avoimuutta. Luova toiminta oli luonteeltaan arkiluovuutta, joka pyrki tuottamaan hyvää mieltä turvapaikanhakijalle itselleen ja hänen lähipiirilleen. Arkiluovuus näkyy pieninä luovina ajatuksina, oivalluksina ja tekoina, jotka ovat uusia ja hyödyllisiä ihmiselle itselleen. Arkiluovuuden ei tarvitse laajemmin tarkasteltuna olla uutta ja ainutlaatuista. (Malmelin & Poutanen 2017, 36.)

Luovassa liikkeessä ihminen käyttää kehoaan ilmaistessaan itseään. Keho on aistiva ja kokeva. Keho voi varastoida elämän aikana itseensä monia estoja ja rajoituksia.

Traumaattiset tapahtumat vaikuttavat paitsi uhreihin myös heidän läheisiin. Traumamat ilmenevät ihmisessä henkisenä ja fyysisenä haasteena. Se voi heijastua ihmisen tapaan olla ja liikkua. Se voi tehdä vapaasta luovasta liikkumisesta ja rentoutumisesta vaikeaa. Esteitä voi kuitenkin vähentää ja vapauttaa. Ihmisyyteen kuuluu selviytymiskyky ja sopeutuminen. Keho osaa jo myötäsnyntisesti ilmaista tarpeitaan ja tunteitaan. Lisäksi keho ymmärtää luonnostaan rytmiä ja osaa liikkua musiikin tahdissa. Ihminen voi oppia vaikut-

tamaan myönteisesti kehonsa rauhoitusjärjestelmään esimerkiksi hengityksen, rentoutumisen sekä terapeuttisen liikkeen avulla, jotka vahvistavat positiivista kehokokemusta. (Van Der Kolk 2018.)

LUOVA JA KEHOLLINEN VUOROVAIKUTUS

Työpajoissa vuorovaikutus tapahtui dialogisesti siten, että kaikki mukana olevat saivat vaikuttaa työpajan sisältöihin, työtapoihin ja yleiseen ilmapiiriin annettujen tavoitteiden suunnassa. Dialogisuus oli mahdollista toteuttaa eri-ikäisten ja eri etnisistä taustoista tulevien turvapaikanhakijoiden kanssa, koska osallistujien määrä työpajoissa oli usein riittävän pieni eli 6–12 henkilöä/työpaja.

Luova toiminta edellyttää oppimisympäristöä, jonka ilmapiiri on avointa, kunnioittavaa ja erilaisuutta hyväksyvää. Vuorovaikutuksessa korostuivat havainnointiin perustuva osallistujälähtöisyys, joustavuus ja läsnä olevien hyväksyminen sellaisena kuin he olivat. Nimitän tätä ohjausmallia luovaksi vuorovaikutukseksi. Spontaanisuus, tilannetaju ja oikea-aikaisuus ovat luovan vuorovaikutuksen keskeiset elementit. Jätin tilaa osallistujien ehdotuksille ja olin valpas ympäristöstä tuleville impulsseille, jotka loivat uusia mahdollisuuksia, lisäsivät osallisuutta ja motivoivat toimintaa.

Ohjaajan vastuulla on luoda kannustava ilmapiiri ja ohjeistaa turvalliset sekä tavoitteelliset raamit luovalle keholliselle toiminnalle. Osallistujat saivat tehdä työpajoissa sen, mitä he olivat valmiita juuri sillä hetkellä tekemään ilman häpeän pelkoa. Ohjaajana havainnoin osallistujia ja ympäristöä myönteisin silmin sekä vahvistin havaitsemiani impulsseja peilaten osallistujien kehollisia viestejä. Luovassa ja kehollisessa vuorovaikutuksessa koen olevani osallistujien peili, joka heijastaa osallistujien liikettä ja ilmaisua. Kehollinen vuorovaikutus on menetelmä, joka edellyttää kinesteettistä empatiaa. Menetelmän avulla voi nähdä itsensä toisen kautta kokonaisvaltaisesti ja sanattomasti. Tätä liikkeellistä peilauksen menetelmää käytetään tanssi- ja liiketerapiassa (Chaiklin & Schmans 1986).

Ohjaajana tiedostin, että voin tavoittaa vain sen, minkä osallistujat jakoivat omasta kokemuksestaan sanattomasti ilmaisemalla, liikkumalla tai muuten viestimällä. Sen pohjalta loin ymmärryksen ja pyrin olemaan tarkka siitä, että en rakentanut tulkintaani liian suoraviivaisesti havaintojeni perusteella. Ennakkovalmisteluista ja -asentoitumisesta huolimatta koin työpajojen vuorovaikutustilanteissa onnistumisen lisäksi myös avuttomuutta, levottomuutta ja epätietoisuutta. Mielestäni on kuitenkin hyvä, että ohjaaja on tietoinen omista tunteistaan ohjaushetkenä niitä arvottamatta. Ohjaajan on hyvä tunnistaa omat tunteensa ja tuntea oma historiansa, jotta voi paremmin olla projisoimatta omia pelkojaan ja tunteitaan osallistujiin.

OSALLISTAVA YHTEISÖTANSSI

Toimintamallini työpajoissa perustui osallistavan yhteisötanssin periaatteisiin. Yhteisötanssi (community dance) syntyi 1970-luvulla Englannissa, jossa unkarilaissyntyinen sekä Saksassa myös vaikuttanut liikkumisen tutkija Rudolf Laban (1879–1958) oli jo aiemmin käyttänyt yhdessä tapahtuvaa tanssia yhteisöllisyyden edistämiseksi tavallisen kansan keskuudessa. 1970-luvulla Euroopassa voimistui ajatus siitä, että taide sekä tanssi haluttiin vapauttaa takaisin kaikille ihmisille. Suomessa yhteisötanssi voimistui vasta 1990-luvulla tanssitaiteilija Kirsi Heimosen johdolla. Yhteisötanssin periaatteista pidin tärkeinä tässä hankkeessa sitä, että se on prosessorientoitunutta ja kokemuksellisuutta korostava. Lisäksi yhteisötanssi perustuu sellaiseen ideologiseen ajatteluun, että kuka tahansa voi tanssia riippumatta iästä, sukupuolesta, etnisestä tai sosioekonomisesta taustasta. Yhteisötanssin kuvataan luovan voimaantumisen ja uuden oppimisen mahdollisuuksia, joissa ihmisille ja yhteisöille avautuu positiivisia muutosprosesseja. (Törmi 2016, 81.)

KINESTEETTINEN KIELEN OPPIMINEN

Kinesteettinen kielen oppiminen kuuluu toiminnallisiin kielen oppimisen menetelmiin. Siinä oppija oppii sanastoa, käsitteitä, kielenhuoltoa luovin, yhteistoiminnallisin ja vuorovaikutustaitoja kehittävin menetelmin. Kinesteettinen oppija oppii koko kehollaan. Kinesteettisessä oppimisessa asiat tallentuvat muistiin fyysisinä mielikuvina lihasmuistin avulla leikillisessä ja luovassa ilmapiirissä. Kieli tehdään konkreettiseksi, näkyväksi, käytännönläheiseksi ja keholliseksi. Kinesteettisessä oppimistilanteessa oppija tekee, osallistuu, kokeilee ja kokee. Liikkeen avulla oppimistilanteet ovat dynaamisia ja vaihtelevia, ja siten ne palvelevat kaikkien eri oppimistyylien edustajia. Kun ohjauksessa käytetään sekä visuaalisia, auditiivisia että kinesteettisiä menetelmiä osallistujien mielenkiinto pysyy yllä. (Maunu 2018.)

OSALLISUUDEN ASTE

Vastaanottokeskusten luovan toiminnan, tanssin ja kinesteettisen kielen oppimisen työpajoissa osallistujat saivat itse määrittää osallisuutensa asteen. Osallisuutta oli jo se, että osallistuja seurasi muiden toimintaa ja oli läsnä samassa tilassa, missä toiminta tapahtui. Osallisuus oli näkyvämpää, kun osallistuja oli mukana työpajan toiminnassa. Aktiivisessa osallisuudessa osallistuja oli vuorovaikutuksessa toisten läsnä olevien kanssa, tuotti omia ideoita

ja toimi yhteisten tavoitteiden suunnassa. Suurin osa työpajoissa mukana olleista osallistui toimintaan ja tarjosi omia ideoitaan sekä kehitti työpajatoimintaa edelleen.

Miehet osallistuivat luovan toiminnan, tanssin ja kinesteettisen kielenoppimisen työpajoihin vastaanottokeskuksessa niukasti. Miesten osallisuutta motivoi kuitenkin perheen mukanaolo, jalkapallo, palloleikit, valokuvaus ja yhdessä syöminen. Naisten osallistumista lisäsi heille oman rauhallisen tilan järjestäminen ja se, että vauvat ja lapset saivat myös tulla mukaan työpajoihin.

TYÖPAJATOIMINNAN KUVAUS

Työpajoissa oli luovan liikkeen, tanssin ja kinesteettisen kielenoppimisen ohella leikkejä, pelejä, keskittymis- ja rentousharjoituksia. Toiminta tapahtui sekä sisällä että ulkona ja yksin tai suhteessa toiseen ihmiseen ja koko ryhmään. Osa toiminnasta oli avoimessa aulatilassa ja osa rauhallisessa suljetussa tilassa. Inspiraation lähteitä olivat mielikuvat, ilmiöt, tarinat, musiikki, erilaiset materiaalit, hahmot ja toiset osallistujat. Osallistujat itse ehdottivat myös erilaisia aiheita käsiteltäviksi. Osallistujien omasta elämästä nousevat tekijät ja juuri sen hetkiset kiinnostavat asiat ohjasivat työpajan sisältöjä ja toteuttamista. Jotta luova toiminta olisi merkityksellistä ja mielekästä osallistujille, se on hyvä kytkeä osallistujien omaan kokemusmaailmaan. Tämä edellyttää, että ohjaaja on kiinnostunut osallistujista sekä tutustuu ennalta turvapaikanhakijoiden olosuhteisiin ja elämään vastaanottokeskuksessa niin hyvin kuin se on mahdollista.

Yhteisenä kielenämme olivat eleet, liikekieli, laulu, omasta kehosta lähtevä ääni sekä sanat ja sanalliset ilmaisut. Käytimme suomen kielen lisäksi arabiaa, persiaa ja hieman englantia. Ilmaisua täydensi myös piirtäminen esimerkiksi tunnetilojen kuvaamisessa ja kokemuksen reflektoinnissa. Useimmiten työpajoissa ei ollut mukana tulkkia, joten käyttämämme kieli oli yksinkertaista ja leikkilistä, jossa elekieli ja kehollinen ilmaisu saivat suuren merkityksen. Keskinäistä kommunikointiamme voi kuvata kekseliääksi, vilkkaaksi ja toimivaksi. Se synnytti paljon naurua.

Eräässä työpajassa oli läsnä naisia lapsineen ja vauvoineen. Osallistavan ilmapiiriin edistämiseksi teimme kehtolauluihin, hyräilyyn ja keinutukseen pohjautuvia liikeharjoituksia ja äänimaailmaa, joka kehittyi ohjauksessa yhteiseksi koreografiaksi ja lauluksi. Hyräilyyn ja sanoitukseen käytettiin sekä suomalaisia että osallistujien omaa tuutulaulukieltä. Äänimaailmaan lisättiin teemaan liittyviä ääniteitä, mukana olleiden nimiä ja sanoja. Toimintaan liitettiin osallistujille tuttuja vauvan käsittelytapoja loruiineen. Yllätykseksemme kehtolaulujen melo-

diat ja laulettu pitkät vokaalit olivat hyvin samankaltaisia eri maissa ja helposti opittavissa. Kaikkia yhdistävä tärkeä teema loi yhteishenkeä, osallisuutta ja osaamisen tunnetta keskuuteemme.

VASTAANOTTOKESKUKSISSA TOTEUTETTUJA HARJOITUKSIA

Kinesteettisen kielenoppimisen, luovan toiminnan ja tanssin työpajat tukivat toistensa tavoitteita ja niiden sisällöt lomittuivat toisiinsa. Työpajojen osallistujajoukko vaihteli kerrasta toiseen siten, että mukana oli sekä uusia että aiemmin käyneitä osallistujia. Työpajojen rakenne oli samankaltainen. Työpajat alkoivat yhteisellä aloituksella. Sen jälkeen tuli harjoituksia, joissa osallistujat työstivät ja tutkivat päivän aihetta päätyen omaan ratkaisuun luovan toiminnan avulla. Ohjaajan tehtävä oli havainnoida ja peilata toimintaa, ohjata sitä oikeaan suuntaan ja koota luotua materiaalia yhteen. Luovassa toiminnassa ohjaaja ei anna valmista ratkaisua tai tuotosta kopioitavaksi, vaan on tarvittaessa apuna ohjaamassa prosessin kulkua osallistujien näkökulmista merkityksellisiin suuntiin. Lopuksi työpajan kokemukset jaettiin yhteisen kuvallisen, sanallisen tai kehollisen tuotoksen avulla. Ennen eroamista kiitimme yhdessäolosta ja hyvästelimme toisemme. Palautimme mieleen, milloin meidän oli tilaisuus tavata uudestaan.

ALOITUS JA ESITTÄYTYMINEN

Aloituksessa viritetään mieli ja keho tulevaan työpajaan. Selvä ja tuttu aloitus loi perustan turvallisen ilmapiirin luomiselle. Siinä osallistujat toivotettiin tervetulleiksi ja jokainen esitteli itsensä. Aloitus tapahtui piirissä seisten tai istuen. Tutustumme toisiimme suomen kielen sanoin, elein, ilmein ja pantomiimia apuna käyttäen. Kerroimme, keitä olemme, mitä meille kuuluu ja mitä muuta haluamme jakaa itsestämme.

Esittäytyminen tapahtui seuraavasti: seisoimme piirissä ja jokaisella oli oma liikkeellinen ja sanallinen puheenvuoronsa aiheesta, joka kertoi hänestä itsestään. ”Minä olen Maria, kuka sinä olet?” Maria heitti pallon seuraavalle henkilölle, joka esitteli vuorostaan itsensä ja teki kysymyksen seuraavalle jne. Työskentely muuttui vähitellen osallistavammaksi siten, että muut osallistujat sanoivat ääneen esittäytyvän henkilön nimen sekä yhtyivät samaan tekemisen liikkeeseen esittelijän mallin mukaisesti. Esimerkiksi: ”Olen Maria ja olen hyvä leipomaan.” Hän liitti leipomisen liikkeen itsensä esittelyyn. Muut osallistujat toistivat nimen ”Maria” ja yhtyivät samaan leivonta liikkeeseen.

Suosittuja esittelyliikkeitä olivat: missä olen hyvä, mikä on harrastukseni, mitä tein tänään, toiveeni tai unelmani. Jaetuista tekemisen liikkeistä kokosimme yhteisen liikesarjan ja tanssimme sen. Säestimme tanssia nimeämällä tekemisen verbejä yhteen ääneen, kuten: ”leivon, keinutan, uin, siivoan ja silitän.” Kun osallistuja kuulee koko ryhmän sanovan ääneen oman nimensä ja näkee ryhmän tekevän hänelle tärkeää tekemistä, tilanne koetaan palkitsevana ja yhteenkuuluvuuden tunne voimistuu.

LEIKKI OSANA LUOVAA TOIMINTAA

Lasten leikissä ja aikuisten luovassa toiminnassa on samankaltaisuutta, ja siksi ne sopivat työpajatoimintaan, jonka osallistajat ovat monen ikäisiä vauvoista aikuisiin. Eri kulttuureista tulevat ihmiset voivat työskennellä mutkattomasti yhdessä leikin ja luovan menetelmän avulla, koska leikkisyys ja luovuus ovat kaikille ihmisille yhteinen inhimillinen piirre kieleen ja kulttuurin katsomatta. Työpajoissa leikkiin liittyi mielihyvää, iloista yhdessäoloa ja mielikuvituksen käyttöä. Ilo kuuluu nauruna ja näkyi hymynä aikuisten sekä lasten kasvoilla. Työpajoissa tapahtuva leikki ei niinkään ollut tiettyä toimintaa vaan asenne, jonka mukaan toimimme.

Lasten leikissä ja aikuisten luovassa toiminnassa on samoja ominaisuuksia: molemmat tuovat yllätyksiä järjestykseen, synnyttävät odottamattomia ideoita ja siten kehittävät ihmistä. Molemmat kehittyvät sallivassa ilmapiirissä. Ryhmässä leikkiminen on henkistä hyvinvointia, joka vähentää itsekkyyttä, ennakkoluuloisuutta, itseensä kääpetyä ja välinpitämättömyyttä. Leikki on hyvä tapa ottaa vastaan uutta ja oppia. Leikkivä ihminen mukautuu joustavasti ja nauttii hetkestä. Negatiiviset tunteet väistyvät. (Bergström 1997.)

Työpajoissa leikki toteutettiin liikuntaleikkeinä välineitä käyttäen siten, että ne innostivat myös aikuisia. Liikuntavälineinä olivat leikkivarjo, hyppynaru ja erilaiset pallot. Leikkivarjo kokosi osallistajat yhteiseen piiriin ja rauhoitti yhdessäoloa. Osallistajat nostivat yhteisellä rytmillä varjoa ylös ja alas sekä samalla laskivat ääneen nostojen määrää. Kun osallistajat osasivat riittävästi lukusanoja, varjoleikin vaatimustaso nousi ja kiinnostus leikkiin kasvoi. Varjossa on värikkäät sektorit, jotka osallistajat tunnistivat ja oppivat suomeksi. Kullekin värille annettiin liikkeellinen reagointitehtävä esimerkiksi ”Kaikki ne jotka pitävät kiinni punaisesta, juoskaa varjon alta uudelle paikalle. Kaikki jotka pitävät kiinni sinisestä väristä, kiertäkää varjon ympäri yksi kierros. Kaikki jotka pitävät kiinni keltaisesta, istukaa alas.” Osallistajat voivat myös itse keksiä liikunnallisia tehtäviä varjon kanssa.

Hyppynaru oli motivoiva väline, jonka pyörytyksessä aikuiset olivat mukana. Eri kulttuuriperinteistä nousi esille erilaisia hyppynaruleikkejä, joita opetimme toisille. Hyppynaruleikkeihin liittyy myös loruja ja jokapäiväisiä sanoja, joita voi opetella. Esimerkiksi: ”Omena, päärynä, appelsiini, jos sinä hyppäät 25 saat sinä ensimmäisen palkinnon: yksi, kaksi, kolme jne.” ”Nallekarhu, nallekarhu: hyppää ympäri / kädet yhteen lyö / hyppää pois” jne.

Kuva 2. Värien oppiminen suomeksi leikkivarjon avulla. (Sinivuo, R. 2018.)

Miehet innostuivat ja osallistuivat aktiivisimmin työpajassa, jossa pelattiin jalkapalloa vastaanottokeskuksen pihalla. Mukana olivat myös lapset ja naiset katselijoina. Perheen mukana oleminen leikkillisessä luvassa toiminnassa tuotti hyvää mieltä ja aktiivisuutta kaiken ikäisille osallistujille.

LUOVAN LIIKKEEN HARJOITUKSIA

Luovan liikkeen työpajoissa oli naisia ja lapsia. Aloitimme luovan liikkeen harjoitukset seisten tai istuen aistimalla kehon painoa alustaa vasten. Mukana oli myös hengitys- tai rentousharjoituksia tai kehon ravistelua. Aloitimme ravistelut hartioista ja käsivarsista. Sitten keskityimme lantion alueen ravisteluun ja lopuksi reidet, polvet ja jalat polkivat tärysten maata vasten. Samalla kun ravistelimme kehonosia, sanoimme niiden nimet ääneen suomeksi, tiedostimme oikean ja vasemman puolen sekä havainnoimme nivelten toimintaa. Ravistelu rentouttaa lihaksia ja vapauttaa mieltä. Ravistelun sijaan voimme

käyttää ”öljyämisen”-mielikuvaa, joka tarkoittaa lempeää, eri nivelissä tapahtuvaa pyörittävää liikettä.

Rentouttavan aloituksen jälkeen osallistuvat naiset lähtivät kävelemään vapaasti tilassa ja aistivat, onko kehon olotila muuttunut. Miltä tuntuu hartioissa, käsivarsissa, vartalossa ja jaloissa? Kävely avoimessa aulatilassa aiheutti hämmennystä, mutta kun rajasin tilan matolla, jonka päällä otimme askelia, harjoitus onnistui. Naiset halusivat olla lähellä toisiaan. Kehon tuntemus ja aistiminen olivat haastavia, mutta ne harjaantuivat harjoituksen myötä. Mikäli tunnelma oli rento ja avoin, niin kävelyn jälkeen otettiin pari. Pari nojasi toisiinsa selkä selkää vasten. Kontakti onnistui, jos naiset jo tunsivat toisensa. Jos osallistuja ei halunnut tulla mukaan selkäkontaktiin parin kanssa, hänellä oli lupa katsoa, mitä toiset tekivät. Kumpikin pareista aisti toisen selän lämmön ja sen, millaisia impulsseja parin selkä tarjoaa. Impulssit siirtyivät selältä toiselle ja lopputuloksena oli yhteinen selkien liike. Liike saattoi kehittyä vapaasti tai ohjaajan ohjeiden innostamana. Naiset kokeilivat, miltä tuntuvat rauhalliset, keinuvat tai pomppivat selät vastakkain. Selkäkontaktilla haettiin luottamusta toiseen liikkujan ja rohkeutta koskea toista ihmistä. Liikkumiseen voi liittää musiikkia tai se voi tapahtua hiljaisuudessa. Usein osallistujat myös säestivät liikeharjoituksia hyväntuulisella puheen sorinalla.

TANSSI

Turvapaikanhakijanaisten tanssin ja hyvän mielen- työpajassa oli innostunut ilmapiiri. Työpajan aluksi rentoutimme pallohieronnalla hartian seudun ja käsi-varret. Se innosti osallistujia kertomaan lihas- ja selkäkivuistaan sekä kehonsa tuntemuksistaan. Kehonkielellä ja pallokosketuksella ymmärsimme riittävästi toisiamme ilman tulkkia. Sitten naiset halusivat valita arabialaista musiikkia (Sawas & Shlouno 2017) tanssillisen liikeimprovisaation taustalle soimaan. Jokainen osallistuja sai tanssia tai liikkua haluamallaan tavalla. Ohjaajana käytin liikkeellistä peilausta rohkaistakseni tanssijoita liikeilmaisuudessa ja vahvistaakseni kokemuksellisuutta. Kehollinen vuorovaikutus osallistujien kesken oli kannustavaa ja avointa. Tanssityöpajan aikana naiset ottivat huivinsa pois päästä tanssin ajaksi ja vapauttivat hiuksensa. Erään naisten tanssi liikutti keinuvin liikkein lantiotia, olkapäitä ja pää pyöri ympäri hiukset vapaina. Toinen osallistuja tärisytti rennosti lanteita ja reisiä. Kolmas napsutteli rytmisesti sormia musiikin tahtiin ja ohjasi meidät liikkumaan piirissä. Lisäksi monipuolinen huivinkäyttö täydensivät tanssi-ilmaisua. Kokosimme yhteisen koreografian työpajan aikana jokaisen osallistujan tuottamista liikkeistä. Koreografiassa oli arabialaisia tanssiliikkeitä, arkityöhön viittaavia liikkeitä ja notkeutta esille

tuovia asentoja. Tanssimme, kunnes osasimme koreografian niin hyvin, että ilmaisu oli vapautunutta ja tunsimme tanssin riemua.

Hyvän mielen ja tanssin-työpajaa voi kuvata riehakkaan iloiseksi, jossa osallisuuden aste oli erittäin korkea. Naiset vapautuivat sekä luovaan ilmaisuun että tanssiin iloisesti heittäytyen ja tuottivat itse runsaasti liikemateriaalia. Törmi (2016, 51) määrittää yhteisössä luodun koreografian vuorovaikutteiseksi koreografiaksi. Siinä koreografian teemat ja liikkeet poimitaan osallistujien näkökulmista heille merkityksellisistä teemoista. Työpajassa valmista tanssia edelsi kahden tunnin vuorovaikutuksellinen koreografiaprosessi, johon kuului rentoutumista, vapaata juttelua, venyttelyä, syömistä, juomista, piirtämistä, musiikin kuuntelua, sanatonta vuorovaikutusta ja tanssimista. Turvapaikanhakijanaiset osoittivat tyytyväisyyttään halaamalla, antamalla poskisuukkoja ja järjestämällä spontaanisti tarjoilua tanssityöpajaan.

Kuva 3. "Äiti tanssii" – se, mitä näin ja koin luovan liikkeen-työpajassa. (Häyrynen, T. 2018.)

KINESTEETTINEN KIELENOPPIMINEN

Vastaanottokeskuksissa kinesteettinen kielenoppiminen soveltui erityisen hyvin tervehdysten, lukusanojen, kehon osien, suuntien, verbien, adjektiivien ja prepositioiden opetteluun. Sanojen oppimiseen liittyi toistaminen, kehon liikkuminen kuvailevasti sanotun sanan kanssa yhtä aikaan, rytmisyys ja yhdessä tekeminen. Esimerkiksi olimme piirissä ja sanoimme yhdessä ”eteen” ja samaan aikaan liu’uimme eteen, ”taakse” ja samalla hypähdimme taaksepäin, ”oikea” teimme painon siirron oikealle, ”vasen” kallistuimme vasemmalle, ”ylös” ja hyppäsimme ylös, ”alas” ja istuuduimme lattialle, ”pyöri ympäri” ja pyörimme istuen ympäri. Työpajojen lopuksi on hyvä jättää riittävästi aikaa kysymyksille, kokemusten purkamiselle ja rauhoittumiselle, jotta osallistujat voivat lähteä tyytyväisin mielin pois tilaisuudesta. Erään työpajan jälkeen osallistujat piirsivät yhteiseen isoon paperiin sen, mitä työpajassa on yhdessä nähty, koettu ja opittu. Opitun ja koetun reflektointi synnytti oivalluksia ja ideoita seuraavalle tapaamiselle.

LOPUKSI

Luovan liikkeen, tanssin ja kinesteettisen oppimisen työtapojen vieminen vastaanottokeskuksiin ei käynyt kuin leikki. Haasteena oli kulttuurilliset erot esimerkiksi sen suhteen, kuinka miehet ja naiset voivat toimia yhdessä, asenteet, haluttomuus, työskentelylle sopimattomat tilat, ajankohta tai resurssien puute. Sain huomata, että osallistujia ei aina tullutkaan paikalle sopimuksen mukaan, tai ilmapiiri oli yllättäen muuttunut. Loppujen lopuksi kaikki esille tulleet haasteet olivat ratkaistavissa ja koin onnistuvamme yhdessä jopa ilman tulkkia sanattoman kielen avulla. Mielestäni ohjaajalta vaaditaan vastaanottokeskuksessa ammattitaidon lisäksi dialogisen kohtaamisen taitoa, ihmisen kunnioittamista, joustavuutta ja tilannetajua. Pysin suhtautumaan tilanteisiin avoimesti ja luontevasti. Uskon, että se ihmisyyys, jota meissä kaikissa on, ohjaa kohtaamista ja vuorovaikutusta.

Luova kehollinen toiminta osana turvapaikan hakijan kotouttamista voi tehdä ihmisille tärkeitä ajatuksia näkyväksi, luoda merkityksellisiä kokemuksia ja lisätä elämänlaatua. En näe luovan liikkeen, tanssin enkä kinesteettisen kielenoppimisen työtavoissa riskejä vaan mahdollisuuksia, kun tavoitteena on vahvistaa turvapaikanhakijoiden sosiaalista osallisuutta.

LÄHTEET

Bergström, M. 1997. Mustat ja valkeat leikit: leikki kaaos ja järjestys aivoissa. Helsinki: WSOY.

Chaiklin, S. & Schmais, C. 1986. The chase approach to dance therapy. Julkaisussa Theoretical approaches in dance-movement therapy. Toim. P. Lewis. Dubuque: Kendall Hunt.

Malmelin, N. & Poutanen, P. 2017. Luovuuden idea. Luovuus työelämässä, yhteisöissä ja organisaatioissa. Helsinki: Gaudeamus.

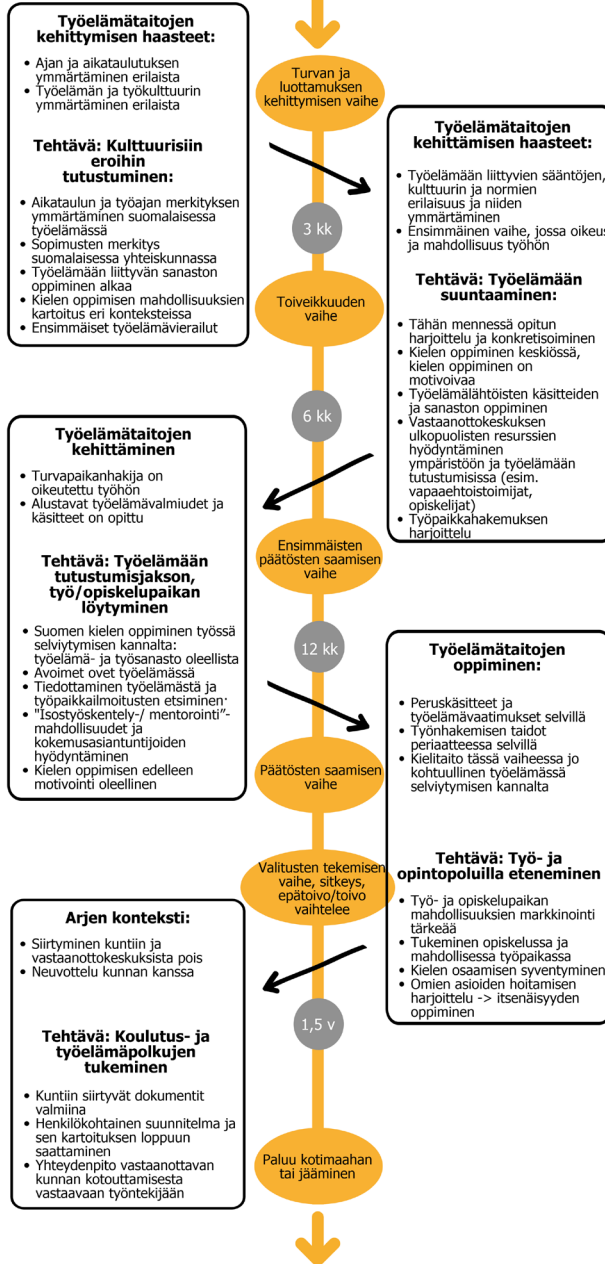
Maslow, A. 1971. The farther reacher of human nature. New York: The Viking Press.

Maunu, N. 2018. Toiminnallinen kielioppi. Niina Maunun kotisivut. Viitattu 7.4.2018. <http://www.ninamaunu.com/>.

Törmi, K. 2016. Koreografinen prosessi vuorovaikutuksena. Väitöskirja. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, esittävien taiteiden tutkimuskeskus.

Van Der Kolk, B. 2014. Jäljet kehossa. Trauman parantaminen aivojen, mielen ja kehon avulla. Helsinki: Viisas Elämä Oy.

Työelämävalmiuksien kehittäminen turvapaikkaprosessin aikana

Osaamisen tunnistaminen turvapaikanhakuvaiheessa

JOHDANTO

Leila Nisula

Aiemmin hankitun osaamisen tunnistaminen ja osaamisen hyödyntäminen mahdollisimman joustavasti on viimeisten vuosikymmenten aikana noussut koulutusinstituutioissa ja ministeriöiden tavoitteissa keskiöön. Maahanmuuttajien osaamisen tunnistamisen keinojen ja menetelmien systemaattinen kehittäminen nähdään OKM:n (2017) mukaan tärkeänä toisaalta yhteiskunnan kannalta, jolloin kaikki osaaminen tulisi saada mahdollisimman laajasti yhteiskunnan käyttöön tuhlaamatta osaamispotentiaalia. (Ohjausryhmä: Maahanmuuttajien osaaminen tunnistettava nykyistä paremmin. 2017. Tiedote Opetus- ja kulttuuriministeriön verkkosivuilla 25.9.2017.) Toisaalta yksilön kannalta osaamisen tunnistaminen edistää hänen henkilökohtaisten työelämään ja opintoihin liittyviä tavoitteita, vähentää jäykkää ja turhaa päällekkäisyyttä opinnoissa ja ammatillisten taitojen ja tietojen kehittämisessä. Jotta osaamisen tunnistaminen olisi mahdollisimman tehokasta, tulisi osaamisen tunnistamisen prosessi, alustavasti aloittaa jo turvapaikanhakuvaiheessa.

Tässä luvussa käsitellään aiemmin hankitun osaamisen tunnistamista aluksi yleisellä tasolla määrittämällä osaamisen tunnistamisen käsite ja tarkastelemalla osaamisen tunnistamisen mahdollisuuksia turvapaikkaa hakevien kohdalla. Toisessa artikkelissa pääpaino on OTTO-hankkeessa tuotetun tiedon ja kokemusten mukaisen osaamisen tunnistamisen prosessin ja mallinnuksessa turvapaikan hakemisen vaiheeseen.

OSAAMISEN TUNNISTAMISEN MAHDOLLISUUDET JA RAJAT VASTAANOTTOKESKUKSESSA

Leila Nisula

Osaamisen tunnistamisen käsite on monella tapaa haastava koska se sisältää useita eri näkökulmia ymmärtää osaamista, osaamisen kehittymistä ja osaamisen tunnistamista. Osaamisen tunnistaminen on myös usein vaiheittainen prosessi, jossa eri vaiheiden tulisi edetä joustavasti ja liittyä toisiinsa. Sujuva osaamisen tunnistamisen prosessi tukee pääsyä koulutukseen tai työelämään.

Opetushallituksen mukaan (Arvioinnin opas 2015) osaamisen tunnistamisen käsitteellä tarkoitetaan aikaisemmin hankitun tiedon ja taidon tunnistamista, ja tämän tunnistamisen avulla osaamisen hyödyntämistä henkilön koulutus- ja työllistymispolku valinnoissa. Ajatuksena on, että osaamisen kehittymistä tapahtuu monin eri tavoin ja erilaisissa paikoissa myös virallisen koulutusjärjestelmän ulkopuolella, kuten työelämässä, perheen parissa, harrastuksissa tai tiedonvälityksen kautta. Arkioppiminen onkin usein sellaista arjen toimintaa, jota ei ole suunniteltu varsinaiseksi erilliseksi koulutustapah- tumaksi. Arjen oppiminen nähdään Euroopan komission määrittelyn mukaan elinikäiseksi oppimiseksi joka tulisi hyödyntää tunnustamalla, ja tunnustamalla tämä oppiminen myös virallisesti koulutusjärjestelmissä. Osaamisen tunnista- minen koulutusjärjestelmässä aloitetaan usein henkilön lähtötason kartoitta- misella. (Arvioinnin opas 2015, 16–18.)

Osaamisen tunnustamisella puolestaan tarkoitetaan sitä, että virallinen taho, esimerkiksi oppilaitos, antaa todistuksen opiskelijan osaamisesta ver- taamalla henkilön osaamista oppilaitosten opetussuunnitelmiin. Osaamisen tunnustamisen kautta opiskelija voi saada osia tai osan tutkintoon johtavasta koulutuksesta tunnustettua virallisesti aiemmin hankitun osaamisena perus- teella. (Mts. 19.) Osaamista voidaan myös täydentää, mikäli henkilö ei saa kaikkia osaamisalueita tunnustetuksi aiemmin hankitun osaamisen perusteella. Osaamisen täydentämisellä tarkoitetaan jo hankitun osaamisen täydentämistä, esimerkiksi oppilaitosten tarjoaman koulutusten avulla, sellaiseksi, että se vastaa työelämän muuttuneita tarpeita. Pusa (2017) toteaa, että koulutus- järjestelmissä osaamisen tunnistamisella viitataan niihin toimenpiteisiin jotka mahdollistavat oppijan erilaisissa aiemmissä tilanteissa hankkiman osaamisen osaksi opintoja ja tutkintoa. Tämän tunnistamisprosessin aikana oppijan osaa- minen tulee näkyväksi dokumentointia ja mahdollista virallista tunnustamista

varten. Tänä päivänä käytetään koko tästä tunnistamisen ja tunnustamisen prosessista usein käsitettä validointi, jolla viitataan koko osaamisen tunnistamisen ja tunnustamisen prosessiin sisältäen ohjauksen, dokumentoinnin, tunnistamisen ja tunnustamisen kaikki vaiheet. (Mt.)

Turvapaikkaa hakevien kohdalla muodollinen osaamisen tunnustaminen on haasteellista siitä syystä, että he harvoin pääsevät minkään koulutusjärjestelmän piiriin ammatillisina opiskelijoina puutteellisen kielitaidon, henkilötietojen tai aiemmin suoritettujen opintojen puutteellisten dokumenttien vuoksi. Turvapaikkaa hakevalla voi kuitenkin olla taustallaan ammatillisia tai korkeakouluopintoja opintoja, jolloin myös heidän osaamisen tunnistamisen ja tunnustamisen prosessia tulisi kehittää mahdollisimman nopean työllistymis- tai koulutuspolun löytämiseksi. Osaamisen tunnistamisen merkitystä kotoutumisessa ja maahanmuuttajataustaisten henkilöiden työllistymisen edistämässä onkin korostettu eri tahoilla. Hallituksen turvapaikkapoliittisessa linjauksessa marraskuussa 2015 turvapaikanhakijoiden osalta todettiin, että turvapaikanhakijoiden osaamisen kartoitusta ja täydentämistä kehitetään sekä pyritään kartoittamaan jo vastaanottokeskuksissa turvapaikanhakijoiden kokemus- ja osaamisprofiili. (Hallituksen turvapaikkapoliittinen toimenpideohjelma 2015, 6.) Osaamisprofiilin kartoittamisen lisäksi tärkeää olisi myös kartoittaa niitä mahdollisuuksia, joissa osaamisen kehittyminen voisi tapahtua. Saranpää (2009, 9) toteaa, että osaamisen tunnistaminen on yhtäältä henkilön osaamisen ja oppimisvalmiuksien tunnistamista mutta myös oppimismahdollisuuksien tunnistamista.

Turvapaikkaa hakevien kohdalla haasteena osaamisprofiilin tekemisessä on se, että osaamisprofiilia tehdessä tulisi tietää, millaista osaamisvaatimusta varten profiili tehdään. Osaamisvaatimukset nousevat työn edellyttämistä taidoista ja tiedoista, joihin henkilön sen hetkistä osaamista verrataan. (Forsel 2009, 23; Paaso 2012, 51.) Jotta osaamisprofiilia voitaisiin järkevästi tehdä, tulisi vastaanottokeskuksissa olla tietoa eri ammattien ammatillisista vaatimuksista. Osaamisen tunnistamisen prosessissa ammatillisten oppilaitosten tulisikin olla kiinteässä yhteydessä vastaanottokeskusten kanssa, jotta turvapaikanhakijoiden osaamista voitaisiin eri ammattien edellyttämien vaatimusten osalta kartoittaa.

Myös Työ- ja elinkeinoministeriön toimintasuunnitelmassa (2015) todetaan, että kasvava turvapaikanhakijoiden määrä ”merkitsee mahdollisuutta hyödyntää kasvanutta maahanmuuttoa Suomen huoltosuhteen heikkenemiseen sekä työmarkkinoiden kohtaanto-ongelmiin vastaamisessa, edellyttäen että tulijat pääsevät työmarkkinoille” (Työ- ja elinkeinoministeriö 2015). Ministeriön toimintalinjauksen mukaan vastaanottokeskuksissa tulisi kartoittaa turvapaikanhakijoiden osaamisprofiili vastaanottokeskuksiin suunnattujen kyselyjen

avulla. Tämän lisäksi tavoitteena on kehittää sähköinen itsearviointilomake ja ansioluettelo turvapaikanhakuajaksi tapahtuvan työnteon edistämiseksi. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2015.) Kansainvälisissä selvityksissä on myös korostettu osaamisen tunnistamisen toteutumista mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. (Schuster, Vincenza Desiderio & Urso 2013, 32.) Euroopan komissio on tuonut esille tarpeen kehittää menetelmiä osaamisprofiilin kartoittamiseksi kolmansista maista tulevien kohdalla. (Kymmenen tointa osaamisen parantamiseksi Euroopassa. 2016.) Useissa maissa osaamisen tunnistamista on pyritty kehittämään siten, että se alkaisi mahdollisimman nopeasti turvapaikanhakijan saapuessa maahan. (Schuster, Vincenza Desiderio & Urso 2013, 28–31.)

Vuosina 2015–2016 Kainuun liiton toimesta PDGE Project Development Groupe Europe Oy toteutti selvityksen, jonka avulla tuotettiin kehittämisen ja päätöksenteon tueksi tietoa siitä, miten Itä-Suomeen turvapaikanhakijoina tulleet ja myönteisen turvapaikkapäätöksen saavat henkilöt voidaan kiinnittää taloudellisesti ja tehokkaasti aktiivisina kansalaisina yhteisöön. Selvityksessä todetaan, että ”turvapaikanhakijoiden onnistunut kotoutuminen ja työmarkkinoille siirtyminen hyödyttää pidemmällä aikavälillä tarkastellen Suomen taloutta. Koulutuksella ja tuella varaudutaan myös siihen, että osa turvapaikanhakijoista tarvitsee pidempikestoisia palvelupolkuja yhteiskuntaan integroituaan ja työllistyäkseen” (Korhonen & Jormanainen 2016, 6). Selvityksessä todetaan myös, että osaamisen tunnistaminen, tunnustaminen ja täydentäminen ovat maahanmuuttotaustaisten henkilöiden kohdalla hitaita prosesseja, jolloin niiden selvittämisen aloittaminen mahdollisimman varhain olisi tärkeää. Myös tässä selvityksessä ehdotettiin osaamisen tunnistamisen prosessin nopeuttamista. (Korhonen ym. 2016, 3.)

Osaamisen tunnistamisen viralliset prosessit kuitenkin aloitetaan usein vasta kotoutumiskoulutuksissa, sen jälkeen, kun myönteinen turvapaikkapäätös on tehty, ja henkilö siirtyy kotoutumislainsäädännön piiriin. Jo 2007 Opetushallituksen aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutusten opetussuunnitelman suositusten (2007, 9) mukaan kotoutumiskoulutuksen aikana maahanmuuttajaa autetaan selvittämään, miten hänen mahdollisesti muualla hankkimansa ammatti tai tutkinto voidaan saattaa suomalaisen työelämän vaatimuksia vastaavaksi, ja millaista lisä- tai täydennyskoulutusta hän mahdollisesti tarvitsee (Aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutus 2007, 9). Lisäksi silloinen opetushallitus suositteli, että kotoutumiskoulutuksissa tulee paneutua sekä oppimisvalmiuksien että työelämävalmiuksien kehittämiseen.

Pitkittyneiden turvapaikanhakuprosessien vuoksi osaamisen tunnistaminen vasta virallisessa kotoutumisprosessissa alkaa kuitenkin liian myöhään.

Turvapaikan odottelun pitkittyessä vaarana on yksilöiden motivaation aleneminen suhteessa työhön pääsemiseen ja oman osaamisen kehittämiseen. Motivaation ylläpitäminen on keskeinen osa myös sisäasianministeriön julkaisuja (Arajärvi 2009, 82), jossa todetaan, että motivaation ylläpitäminen työllistymiseen ja koulutukseen edellyttää tavoitteellista toimintaa. Tärkeää Arajärven (2009) mukaan olisi huolehtia siitä, ettei työllistymisen prosessissa ole pitkiä taukoja.

Jotta osaamista voitaisiin alustavasti kartoittaa ja edistää myös muualla, kuin oppilaitoksissa, on tärkeä miettiä, mitä osaamisella tarkoitetaan. Osaamisen käsitteen ymmärtäminen voi vaihdella eri kulttuureissa. Tällöin sen merkitys tulisi avata turvapaikkaa hakeville. Mäkinen & Annala (2010) ovat jaotelleet osaamisen eri ulottuvuudet tiedoiksi, taidoiksi ja pätevyudeksi. Työvoimapolitiisessa arkikielessä näillä usein tarkoitetaan ajantasaista työtehtävistä suoriutumista nopeasti muuttuvilla työmarkkinoilla (Mäkinen ja Annala 2010, 41). Schuster ym. (2013, 21) puolestaan jakavat aiemmin hankitun osaamisen muodolliseen ja epämuodolliseen pätevyteen (qualification). Muodollinen pätevyys osoitetaan tutkintotodistuksin, ja koulutuksen antamaan tietotaitoon jota verrataan oleskelumaan oppilaitosten tuottamaan pätevyteen. Muodollinen tunnustaminen edellyttää kyseisen maan virallista tutkinnon tunnustamisprosessia ja tutkinnon hyväksymistä. Epämuodollinen osaaminen kertyy arkisista kokemuksista työssä ja elämässä. Tämä osaaminen jää usein ns. hiljaiseksi tiedoksi ja taidoksi.

Nykänen ja Tynjälä (2012) määrittelevät osaamisen käsitteelliseksi tai teoreettiseksi tiedoksi, käytännölliseksi tai kokemukselliseksi tiedoksi, itsesäätelytiedoksi sekä sosiokulttuuriseksi tiedoksi. Teoreettinen tieto on Nykäsen ja Tynjälän mukaan formaalia, muodollista tietoa. Tällainen tieto voidaan kuvata ja selittää sanojen avulla, esimerkiksi oppikirjan mukaisesti. Käytännöllinen tieto puolestaan on luonteeltaan informaalia, joka on käytännössä opittua toiminnallista tietoa ja taitotietoa eli tietoa siitä, miten jokin asia tehdään. Informaalilla tiedolla voidaan viitata myös ”hiljaiseen tietoon”, jolla voidaan tarkoittaa esim. uskomuksia asiantiloista. Itsesäätelytiedolla viitataan esimerkiksi reflektiotaitoon, jolloin työntekijä kykenee arvioimaan omaa ja toistensa toimintaa työtilanteissa. Sosiokulttuurisella tiedolla viitataan siihen, että henkilö tietää, ymmärtää, kehittää ja osallistuu omana alansa asiantuntijuuskulttuuriin. (Nykänen & Tynjälä 2012.)

Osaamisen käsitteen lisäksi toinen keskeinen käsite osaamisen tunnustamisen prosessissa on kompetenssin käsite (competence). Myös kompetenssilla viitataan pätevyteen, mutta myös kelpoisuuteen. Schuster, ym. (2013, 21) toteavat, että kompetenssi (competence) -käsitteellä viitataan kykyyn

soveltaa mielekkäällä tavalla aiemmin opittua tietystä etukäteen määritellyssä kontekstissa, esimerkiksi työssä tai opinnoissa. Kompetenssi ei siten rajoitu pelkästään tiedolliseen osaamiseen ja sen tunnistamiseen (tieto, teoria ja käsitteet), vaan sisältää myös toiminnalliset aspektit, esimerkiksi tekniset taidot. Lisäksi kompetenssilla viitataan myös henkilön ihmissuhdetaitoihin, kuten sosiaalisiin tai organisatorisiin taitoihin. Mäkinen & Annala (2010, 42), toteavatkin, että ”Competence”-viitekehys painottaa taitoja (skills) ja niiden erilaisia jäsenyyksiä. Lähellä ”competence”-käsitettä on ”competency” -käsite. Competency-lähestymistavan lähtökohta puolestaan on Mäkisen ja Annalan (2010) mukaan henkilöiden potentiaaleissa ja toiminnassa. Tällöin tutkijoiden mukaan keskiössä on kysymys siitä, millaisia prosesseja mahdollisimman ansiokas suoriutuminen edellyttää ja miten sitä voidaan arvioida.

Muodollisen osaamiseen ja koulutuksen arvioimiseen eri mailla on erilaisia käytäntöjä. Euroopan unioniin kuuluvissa maissa aiemmin hankittua osaamista verrataan EQF-tasoihin (European Qualification Framework), jossa eri koulutustasoilta tuotettu osaaminen on jaettu eri tasoihin. Maahanmuuttotautaisien tai turvapaikkaa hakevan henkilön osaamista verrataan siihen, mitä Suomessa ko. ammatissa edellyttävältä osaamiselta vaaditaan. Lailla säädelyissä ammateissa, kuten terveydenhuollon ammateissa, aiemmin hankitun osaamisen vahvistaa viranomaisen, kuten Valvira. Turvapaikkaa hakevilla tai maahanmuuttotautaisilla ei useinkaan ole riittävästi tietoa osaamisen tunnistamisen tai tunnustamisen käytännöistä ja mahdollisuuksista. Yhtä lailla työnantajilta puuttuu riittävä tieto aiemmin hankitusta osaamisesta esimerkiksi kolmansissa maissa. (Schuster ym. 2013, 28–31.) Konle-Seidin (2017, 10). mukaan koulutus, pätevyys ja taidot ovat avaimia työelämään integroitumisen näkökulmasta. Monissakaan turvapaikanhakijoita vastaanottavissa maissa ei vielä ole systemaattista tietoa turvapaikkaa hakevien taustoista ja heidän osaamisestaan.

OTTO-hankkeessa saatujen kokemusten pohjalta turvapaikkaa hakevien ammatillinen tausta on virallisen, koulutuksen kautta saadun osaamisen suhteen hyvin heterogeeninen. OTTO-hankkeessa toteutettiin kahdessa vastaanottokeskuksessa koulutuspäiviin sisältyen ansioluettelon ja työpaikkahakemuksen tekemisen harjoittelua. Havaintona oli se, että monella turvapaikkaa hakevalla on taustallaan ainoastaan joitakin vuosia osallistumista opetukseen, osalla heistä on korkeakoulutus ja joiltakin puuttuu koulutus kokonaan. Toisaalta monella turvapaikkaa hakevalla on taustallaan useita vuosia työskentelyä oman maansa työelämässä, jolloin ammattiin liittyvää käytännön tietoa ja taitoa on saattanut kertyä paljon. Suomeen vasta tulleella henkilöllä saattaa kuitenkin olla epärealistinen käsitys omasta osaamisesta. Tällöin ammatissa

vaadittavan ydinosaamisen tarkastelu on oleellista realistisemmän kuvan saamiseksi ammatissa edellytettävästä osaamisesta.

OTTO-hankkeessa tuotetut kokemukset ammatillisen osaamisen tasosta turvapaikkaa odottavien keskuudessa olivat saman suuntaisia kuin Opetus ja kulttuuriministeriön 2016 toteuttamassa kartoituksessa, jossa selvitettiin turvapaikanhakijoiden koulutustaustaa, työkokemusta ja opiskeluvalmiuksia. (Selvitys: Turvapaikanhakijoiden koulutustaustaa, työkokemusta ja opiskeluvalmiuksia kartoitettiin 2016; Sandberg & Stordell 2016.) Selvityksen mukaan ammatillisia opintoja oli noin 14 % kaikista turvapaikanhakijoista. Ammatillisten opintojen vähäinen määrä selvityksen mukaan voi selittyä sillä, että lähtömaissa monet konkreettiset, käsillä tehtävät työt opitaan tekemällä eikä ammatillinen koulutus välttämättä ole yleistä. Selvityksen mukaan turvapaikanhakijoiden joukossa on monenlaista osaamista. Esimerkiksi 90 %:lla oli aikaisempaa työkokemusta useammaltakin alalta. Eniten työkokemusta on kertynyt rakennus- ja kuljetusaloilta. (Sandberg & Stordell 2016, 3.) Aiemmistä opinnoista ei kuitenkaan voida suoraan päätellä henkilöiden etenemistä suomalaisessa koulutus- ja kotoutumiskoulutusjärjestelmässä. Opetus- ja kulttuuriministeriön maahanmuuttoasioita koskevan työryhmän (Maahanmuuttajien koulutuspolut ja integrointi 2017, 18) mukaan henkilön korkeakaan koulutus lähtömaassa ei välttämättä takaa työllistymistä suomalaisille työmarkkinoille. Aiemmistä opinnoista ei siten voida suoraan päätellä henkilöiden etenemistä suomalaisessa koulutus- ja kotoutumiskoulutusjärjestelmässä. Oppimismahdollisuuksiin vaikuttaa työryhmän mukaan myös taustalla olevat tekijät, kuten elämäntilanne. Henkilöt tarvitsevat siten yksilöityä tukea myös muilla kuin koulutuksen alueella. Osaamisen tunnistamisen prosessi on siten yhteydessä muihin kotoutumisen osa-alueilla järjestettävään tukeen.

Osaamisen tunnistamisen prosessissa on tärkeää erottaa muodollinen ja formaali osaamisen tunnistaminen ja epävirallinen osaamisen tunnistaminen. (Konle-Seidin 2017, 17.) Muodollinen osaamisen tunnistaminen tapahtuu oppilaitosten kanssa yhteistyössä, jossa arvioidaan henkilön ammatillista osaamista suhteessa ammatissa vaadittavaan osaamiseen opetussuunnitelman mukaisesti. Muodolliseen osaamisen tunnistamiseen sisältyy myös osaamisen tunnistaminen ja osaamisesta annettava todistus. Turvapaikanhakijalle ei helposti tarjoudu, suomen tai englannin kielten taidon puutteellisuuden vuoksi, muodollista osaamisen tunnistamista oppilaitoksissa. Metropolian ammattikorkeakoulussa korkeasti koulutettujen osaamisen tunnistamiseen on rakennettu pilotti tekniikan aloille. Tässä pilotissa turvapaikanhakijan osaamista pyritään tunnistamaan, arvioimalla turvapaikanhakijoiden koulutustarpeita osaamisen täydentämiseksi ja luomaan tämän tunnistamisen avulla joustavampia työ-

elämäpolkuja. (Turvapaikanhakijoiden osaamisen arviointi- ja näyttökeskus Metropoliaan 2016.)

Osaamista voidaan tunnistaa kuitenkin myös epämuodollisesti, jolloin tavoitteena on tehdä alkukartoituksia ja henkilökohtaisia suunnitelmia työhön ja koulutukseen pääsemiseksi. Tätä epämuodollista osaamisen tunnistamista voidaan tehdä turvapaikkaa hakevien kohdalla jo vastaanottokeskuksissa turvapaikanhakemisen alkuvaiheessa. Konle-Seidin (2017, 15) mukaan mahdollisimman varhain aloitetut interventiot osaamisen tunnistamiseksi ovat oleellisia erityisesti silloin, kun turvapaikkapäätösprosessi kestää pitkään. Pitkittyneet turvapaikkaprosessit aiheuttavat motivaation vähenemistä erityisesti sellaisten maahan tulijoiden kohdalla, jotka olisivat motivoituneet heti opiskeluun tai työhön. Maahanmuuttovirasto kehittää tällä hetkellä turvapaikanhakijoille vastaanottovaiheessa tehtävää osaamiskartoitusta. Kartoituksen tavoitteena on selvittää asiakkaan aikaisempi koulutus- työ- ja ammattitausta sekä mahdolliset mielenkiinnon kohteet. (Maahanmuuttajien koulutuspolkujen nopeuttaminen ja joustavat siirtymät -työryhmän loppuraportti ja toimenpide-esitykset 2017, 18.) Osaamiskartoitusten tekeminen tukee myöhempää etenemistä koulutus- ja työurilla. Tärkeää olisi kuitenkin muistaa, että osaamiskartoituksen tekeminen edellyttää myös muita tukitoimia, kuten oman itsearviointitaidon kehittämistä. Lisäksi osaamisen kehittyminen on myös sidoksissa muihin kotoutumisen osa-alueisiin, kuten psykososiaaliseen tukeen ja työelämävalmiuksien kehittämiseen.

Koska osaamisen tunnistaminen on prosessi, on tärkeää pohtia millaisiin osaamisen tunnistamisen prosessin kohtiin vastaanottokeskuksissa olisi mahdollista toimenpiteitä kohdentaa. Lisäksi osaamisen tunnistaminen edellyttää myös sen tarkentamista millaista osaamista vastaanottokeskuksissa on mahdollisuus tunnistaa. Nykäsen ja Tynjälän (2012) jaottelun mukaiset eri tietojen ja taitojen muodot ja niiden tunnistaminen ovat toisesta kulttuurista tulevien kohdalla haasteellisia, johtuen kulttuurisista ja kielellisistä eroista. Alkuvaiheen osaamisen kartoitukset edellyttävät siten aikaa ja yksilöllistä ohjausta. Konle-Seidi, (2017, 16) toteaa, että taitojen ja osaamisen kartoittaminen tulisi olla ensimmäinen ja varhaisin toiminnan kohde vastaanottokeskuksissa. Turvapaikkaa hakevan osaamisprofiilien kartoittamisessa oleellista on selvittää, onko henkilöllä virallisia dokumentteja, esimerkiksi koulu- ja työtodistuksia. Tiedollisen ja taidollisen osaamisen tunnistamiseen on Suomessa kehitetty vastaanottokeskuksiin erilaisia lomakkeita, sekä hyödynnetty portfolioyöskentelyä. Haasteena on se, että yhtenäisesti käytettävää lomaketta tai käytäntöä Suomessa ei ole, vaan vastaanottokeskukset soveltavat osaamisen tunnistamista eri tavoin, eri menetelmin ja eri ajankohtina.

Toisena haasteena on se, että vastaanottokeskuksissa eri välttämättä ole tietoa siitä, miten osaamisen tunnistamista tehdään. Pelkästään lomakkeiden täyttäminen sellaisessa vuorovaikutustilanteessa, jossa tulkki on myös läsnä, ei välttämättä takaa sitä, että henkilön osaamisen ulottuvuudet tulisivat esille. Lisäksi vastaanottokeskuksissa tulisi olla selkeä näkemys siitä, miten ja missä osaamista voitaisiin edelleen kehittää. OTTO-hankkeessa tuli useaan otteeeseen esille myös aika- ja resurssipula. Vastaanottokeskuksissa ei aina ole riittävästi resursseja tehdä osaamisen tunnistamiseen liittyvää työtä.

Kolmas käytäntöihin liittyvä haaste on se, että osaamisen tunnistamiseen liittyvät dokumentit eivät aina suoraan siirry myönteisen turvapaikkapäätöksen saamisen jälkeen vastaanottaviin kuntiin esimerkiksi tietosuojan takia. Tällöin kunnissa voidaan joutua aloittamaan osaamisen tunnistaminen alusta, eikä vastaanottokeskuksissa tuotettua tietoa pystytä riittävästi hyödyntämään. Koulu ja opiskelutodistukset, mikäli sellaisia on käytettävissä, antavat suuntaa turvapaikkaa hakevan omaamasta teoreettisesta tai käsitteellisestä tiedosta. (Nykänen & Tynjälä 2012.) Eri maiden oppilaitosten tuottaman osaamisen arvioiminen ja vertaaminen voi kuitenkin olla vaikeaa. Mikäli turvapaikanhakijalla ei ole muodollista todistusta aiemmin hankkimastaan koulutuksesta tai työkokemustaan edellyttää alustava osaamisen tunnistaminen vastaanottokeskuksissa joustavaa ja läheistä yhteistyötä alueen eri oppilaitosten ja työelämän kanssa ja erilaisten osaamisen näyttämisen tapojen kehittämistä. Konle-Seidi (2017, 14) ehdottaakin kombinaatiota, jossa taitojen arviointi yhdistettynä koulutustarpeiden arviointiin voisi olla väline osaamisen tunnistamisen kehittämiseksi.

Epämuodollista osaamista, esimerkiksi käytännön työssä opittua osaamista (taitoa), voidaan arvioida käytännön konkreettisissa työtilanteissa. Osaamisen tunnistamisen prosessissa on tärkeää kartoittaa siten myös se, missä osaamista voidaan kehittää ja missä oma osaaminen voidaan tuoda näkyväksi. Konle-Seidi (2017, 17) toteaa myös, että ei vain ammatillisen osaamisen tunnistaminen, vaan myös epämuodollinen osaaminen, kuten työkokemuksen arviointi ja työelämäosaamisen näkyväksi tekeminen ovat tärkeitä työllistymisen ja tulevaisuuden oppimistarpeiden kartoittamisen näkökulmasta. Tämä edellyttää toimivien yhteistyösuhteiden luomista alueen työpaikkoihin. Mikäli turvapaikkaa hakevan henkilön osaamista ei tunnisteta ja reflektoida voi riskinä olla henkilön osaamisen aliarviointi, jolla on vaikutuksia myöhempään integroitumiseen työelämään ja koulutukseen. Työpaikkoja, joissa osaamista voitaisiin tunnistaa, on kuitenkin vähän. Usein haasteita tuottaa myös se, mikä taho osaamisen tunnistamisen maksaa, silloin kun henkilö ei ole oppilaitoksen opiskelija tai hän ei kuulu varsinaisen kotoutumislainsäädännön piiriin. Työelä-

mään tutustuminen ja siellä tapahtuva osaamisen tunnistaminen edellyttävät työhön tutustujalle työntekijöille suunnattuja vakuutuksia.

Osaamisen tunnistaminen edellyttää erilaisten keinojen ja menetelmien kehittämistä. Alustavassa osaamisen kartoituksessa voidaan hyödyntää ammatillista ydinosaamista esittäviä kuvia (esimerkiksi työtarvikkeet tai työn vaiheet), ja niihin sisältyviä sisällöllisiä kysymyksiä. Tämä edellyttää myös vastaanotokeskusten ohjaukselta monikulttuurisia ohjaustaitoja. Ohjaustaitojen lisäksi työntekijöillä tulisi olla tietoa siitä, miten osaaminen tänä päivänä ymmärretään, miten sitä voidaan kartoittaa ja millaisia osaamisen tunnistamisen menetelmiä voidaan joustavasti turvapaikkaa hakevien henkilöiden kanssa hyödyntää.

Kolmas Nykäsen ja Tynjälän (2012) määrittämä osaamisen alue on itsesätelytieto. Tällä viitataan sellaiseen tietoon, jossa henkilö osaa reflektoida ja arvioida omaa työtoimintaansa. Oman osaamisen reflektoinnin tavoitteena on osaamisen ja ammattitaidon syveneminen. Itsesätelytiedon syvenemistä harjoitellaan ammatillisissa oppilaitoksissa ja korkeakouluissa, jolloin esimerkiksi työpaikalla tapahtuvien harjoittelujen jälkeen opiskelija joutuu pohtimaan erilaisiin harjoitteluun ja työssäoppimisjaksoihin liittyen omia taitojaan ja omaa osaamistaan työtehtävien hoidossa. Jotta turvapaikkaa odottavan henkilön itsesätelytaidot vahvistuisivat, tulisi työelämään tutustumisjaksoihin ja osaamisen tunnistamisen prosesseihin liittää mukaan selkeästi ohjaus ja reflektointia edistäviä tehtäviä, joiden avulla tätä osaamisen aluetta voidaan kehittää.

Konle-Seidi (2017, 15) toteaa, että varhaisessa vaiheessa tarjottava opiskelu voi estää yksilöiden olemassa olevan osaamisen latistumisen. Tämä edellyttäisi vastaanotokeskusten tarjoamassa koulutuksessa ja ohjauksessa oman osaamisen arviointiin liittyvien kysymysten ja tavoitteiden tarkastelua ja niiden kehittämistä. Esimerkiksi portfolion rakentaminen voi hyödyttää turvapaikkaa hakevan henkilön myöhempää osaamisen arviointia ja sen tunnistamista. Portfolioon kerätään asioita, joita henkilö on tehnyt ja se sisältää usein konkreettisia tuotoksia, esimerkiksi visuaalisia esityksiä. (Hyppönen & Lindén 2009, 69.) Portfolion rakentaminen turvapaikanhakuvaiheessa osaamisen tunnistamiseksi edellyttää ohjausta ja sen merkityksen tiedostamista työntekijöiltä.

Neljäntenä Nykäsen ja Tynjälän (2012) jaottelun mukaisena osaamisen muotona on sosiokulttuurisen tiedon omaaminen. Tällä viitataan siihen, että henkilö tietää, ymmärtää, kehittää ja osallistuu oman alansa asiantuntijuuskulttuuriin. Sosiokulttuurisen tiedon kasvaminen edellyttää sitä, että henkilö on tekemisissä oman alansa osaajien kanssa ja pystyy tekemään havainnot oman alansa työmenetelmistä ja työn sisällöistä. Turvapaikkaa hakevan kohdalla osallistuminen oman ammattialansa kulttuuriseen keskusteluun on

vaikeaa, mikäli kontakteja työelämään ei ole. OTTO-hankkeessa nousi osallistujien kokemuksissa esille usein se, että henkilöllä oli epärealistinen kuva omasta osaamisestaan suhteessa vaadittavaan ammattitaitoon. Realistisemman kuvan saaminen omasta ammatista kehittyy tutustumalla oman työalan sanastoon, käytettävien työkalujen ja tarvikkeiden suomen kielisiin käsitteisiin ja oman ammatin ydinosaamistavoitteisiin. Työelämään tutustumisjaksojen onnistuessa myös tieto omasta ammatista vahvistuu.

Osaamisen tunnistamisen kehittäminen turvapaikkaprosessin aikana tulisi fokusoitua Konle-Seidin (2017, 18) mukaan monitoimijuuden kehittämiseen, ohjauksen ja osaamisen arvioinnin kehittämiseen, vastaanottokeskusten resurssien kehittämiseen, ajan käyttämiseen, sekä psykososiaalisen tuen vahvistamiseen joka myös on kiinteästi yhteydessä oppimiseen ja oman osaamisen kehittämiseen. Johdonmukainen osaamisen tunnistamiseen tähtäävien käytäntöjen kehittäminen on siten pitkäjänteinen prosessi, joka edellyttää hyvin toimivia suhteita työelämään ja oppilaitoksiin, mentoroinnin kehittämistä, yksilöllistä ja monikulttuurista ohjaamista osaavaa henkilöstöä ja ennen kaikkea työelämään ja koulutukseen pääsemisen asettamista työskentelyn tavoitteeksi.

LÄHTEET

Aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutus. 2007. Suositus opetussuunnitel-
maksi. Opetushallituksen asiakirja. Helsinki: Edita Prima. Viitattu 25.2 2018. [http://
www.oph.fi/download/46966_koto_ops.pdf](http://www.oph.fi/download/46966_koto_ops.pdf).

Arajärvi, P. 2009. Maahanmuuttajien työllistyminen ja kannustinloukut. Sisä-
asiainministeriön julkaisuja 2/2009. Sisäasiainministeriö. Viitattu 28.3 2018.
[http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79748/sm_022009.
pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79748/sm_022009.pdf?sequence=1&isAllowed=y).

Arvioinnin opas. 2015. Ammatillinen peruskoulutus. Näyttötutkinnot. Oppaat ja käsi-
kirjat 2015:2. 4. uud. p. Opetushallituksen julkaisuja. Viitattu 1.3 2018. [http://www.
oph.fi/download/165456_arvioinnin_opas.pdf](http://www.oph.fi/download/165456_arvioinnin_opas.pdf).

Forsel, S. 2009. Osaamiskartoituksesta osaamisen kehittämiseen: Tapaustutkimus
teollisuusyrityksen osaamisen kehittämisprosessista. Lappeenrannan teknillinen yli-
opisto, school of business, johtaminen ja organisaatiot. Viitattu 30.5.2018. [http://
urn.fi/URN:NBN:fi-fe200904151318](http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe200904151318).

Hallituksen turvapaikkapoliittinen toimenpideohjelma. 2015. Valtioneuvoston verkkosivut 8.12.2015. Viitattu 5.2.2018. <http://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1058456/Hallituksen+turvapaikkapoliittinen+toimenpideohjelma+8.12.2015/98990892-c08e-4891-8c23-0d229f1d6099>.

Hyppönen, O. & Lindén, S. 2009. Opettajan käsikirja – Opintojaksojen rakenteet, opetusmenetelmät ja arviointi. Teknillisen korkeakoulun Opetuksen ja opiskelun tuen julkaisuja 4/2009. Viitattu 30.5.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-248-063-7>.

Konle-Seidi, R. 2017. Thematic paper. Public employment services (PES), initiative skills, competencies and qualifications of refugees and asylum seekers. European Commission. Employment social affairs and inclusion. European Union 2017. Viitattu 15.4.2018. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/196237d2-e6d1-11e7-9749-01aa75ed71a1>.

Korhonen, P. & Jormanainen, S. 2016. Inklusiokiihdyttämö. Kotoutumisen alkuvaiheen palveluiden tehostaminen Kainuussa, Pohjois-Karjalassa ja Pohjois-Savossa. Viitattu 10.2.2018. <https://www.ely-keskus.fi/documents/10191/15692606/Inklusiokiihdyttamo.pdf/98ff3fbd-8053-432b-80d7-94c054dbe9ea>.

Korhonen, S. 2009. Oppimaan oppiminen maahanmuuttajien koulutuksessa. Kehittämishankeraportti. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, ammatillinen opettajakorkeakoulu. Viitattu 22.3.2018. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jamk-1251979071-2>.

Kymmenen tointa osaamisen parantamiseksi Euroopassa. 2016. Lehdistötiedote Euroopan komission verkkosivuilla 10.6.2016. Viitattu 26.02.2018. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2039_fi.htm.

Maahanmuuttajien koulutuspolkujen nopeuttaminen ja joustavat siirtymät -työryhmän loppuraportti ja toimenpide-esitykset. 2017. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu 36/2017. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö. Viitattu 30.5.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-238-5>.

Maahanmuuttajien koulutuspolut ja integrointi. 2017. Kipupisteet ja toimenpide-esitykset II. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2017:5. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö. Viitattu 30.5.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-451-1>.

Metsänen, R. 2013. Mervan monikulttuurinen ohjausosaaminen. Julkaisussa Mervan käsikirja. Työkaluja oppilaitoksen monikulttuuriseen arkeen. Toim. R. Metsänen & L. Nisula. Hämeen ammattikorkeakoulu, ammatillinen opettajakorkeakoulu. Viitattu 15.5.2018. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2015052710663>.

Mäkinen, M. & Annala, J. 2010. Osaamisperustaisen opetussuunnitelman monet merkitykset korkeakoulutuksessa. *Kasvatus & Aika*, 4, 4, 41–61.

Nykänen, S. & Tynjälä, P. 2012. Työelämätaitojen kehittämisen mallit korkeakoulutuksessa. *Aikuiskasvatus* 32, 1, 17–28.

Ohjausryhmä: Maahanmuuttajien osaaminen tunnistettava nykyistä paremmin. 2017. Tiedote Opetus- ja kulttuuriministeriön verkkosivuilla 25.9.2017. Viitattu 17.4 2018. http://minedu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/maahanmuuttajien-osaaminen-tunnistettava-nykyista-paremmiin.

Paaso, A. 2012. Osaava ammatillinen opettaja 2020. Ammattikasvatuksen aikakauskirja, 14, 3, 46–56. Helsinki: OKKA-säätiö. Viitattu 5.4 2018. https://akakk.fi/wp-content/uploads/Aikak_2012_3_lehti.pdf#page=47.

Pusa, M.-L. 2017. Maahanmuuttajien osaamisen tunnistaminen. Lapin aluehallintovirasto. Rovaniemi. Verkkomateriaali. Viitattu 25.2.2018. <http://docplayer.fi/37352267-Maahanmuuttajien-osaamisen-tunnistaminen-lapin-aluehallintovirasto-rovaniemi-maija-leena-pusa.htm>.

Selvitys: Turvapaikanhakijoiden koulutustaustaa, työkokemusta ja opiskeluvalmiuksia kartoitettiin. 2016. Tiedote Opetus- ja kulttuuriministeriön verkkosivuilla 21.3.2016. Viitattu 10.2 2018. http://minedu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/selvitys-turvapaikanhakijoiden-koulutustaustaa-tyokokemusta-ja-opiskeluvalmiuksia-kartoitettiin.

Sandberg, T. & Stordell, E. 2016. Vastaanottokeskuksissa toteutettu alkuvaiheen osaamisen tunnistaminen. 15.3.2016. Aikuisten maahanmuuttajien kielitaidon arviointikeskuksen julkaisu. Helsinki: Testipiste. Viitattu 21.11.2017. http://minedu.fi/documents/1410845/4240776/VOK-raportti_2016/86ea0123-d929-4aa6-b453-95eaa1ec2dd7.

Saranpää, M. 2009. Osaamisen tunnistaminen – työkirja ammattikorkeakouluille. Haaga Helia ammattikorkeakoulu. Helsinki: Haaga-Heli ammattikorkeakoulu. Viitattu 4.5.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5685-59-6>.

Schuster, A., Vincenza Desiderio, M. & Urso, G. 2013. Recognition of Qualification and Competences of Migrants. Bryssel: International Organization for Migration (IOM). Viitattu 30.4.2018. https://publications.iom.int/system/files/pdf/recognition_qualifications_competencesofmigrants.pdf.

Turvapaikanhakijoiden ja oleskeluluvan saaneiden osaamisen tunnistaminen ja työelämävalmiuksien tukeminen. 2017. Suomen Punaisen ristin verkkosivusto RedNet. Viitattu 28.3.2018. <https://rednet.punainenristi.fi/tet>.

Turvapaikanhakijoiden osaamisen arviointi- ja näyttökeskus Metropoliaan. 2016. Uutinen Metropolian verkkosivulla 5.2.2016. Viitattu 2.3.2018. http://www.metropolia.fi/ajankohtaista/uutiset/?tx_ttnews%5bttn_news%5d=5386&cHash=1f482e30ce74cee8247b10e154657439.

Työ- ja elinkeinoministeriö 2015. Toimintasuunnitelma: turvapaikkahakemusten kasvun vaikutukset kotoutumista tukeviin palveluihin. Viitattu 26.02.2018. https://www.ely-keskus.fi/documents/10191/57282/Toimintasuunnitelma_turvapaikkahakemusten_kasvun_vaikutukset_kotouttamista_tukeviin_palveluihin.pdf/229d8bb6-9f4a-4ae6-bfa4-376d0735a141.

OSAAMISEN TUNNISTAMISEN PROSESSI TURVAPAIKAN HAKEMISEN VAIHEESSA

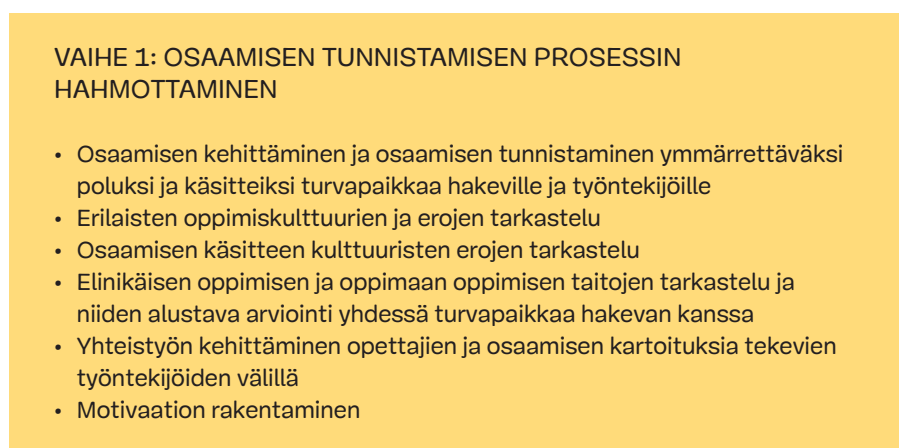
Leila Nisula

Osaamisen tunnistaminen aloitetaan usein osaamisen alustavalla kartoittamisella. Jotta työelämään pääsy mahdollisimman nopeasti mahdollistuisi on tärkeää, että aiemmin hankitun osaamisen kartoitus aloitetaan turvapaikkaa hakevan osalta mahdollisimman varhain vastaanottokeskuksessa. Lisäksi turvapaikanhakijoiden erityistarpeet tulisi ottaa huomioon osaamisen kehittämisessä sekä työllistymisen edistämiseksi. (Martín, ym. 2016, 9.) Mekaanisesti tehdyt osaamiskartoitukset eivät kuitenkaan vastaa vielä koko osaamisen tunnistamisen prosessin edellyttämiin tavoitteisiin, vaan niiden ohien tulisi kehittää muita osaamista edistäviä tukimuotoja. Nämä tukimuodot paitsi, että ne tukevat osaamisen kehittymistä, ovat myös yhteydessä muihin turvapaikanhakuprosessin aikaisiin yksilöllisiin esikotoutumisen tarpeisiin. Myös osaamisen tunnistaminen on osaltaan yhteydessä turvapaikanhakuprosessiin ja siinä tapahtuviin erilaisiin kokemuksellisiin vaiheisiin. (Katso kuvio: ”Osaamisen tunnistamisen prosessista turvapaikan hakemisen aikana” tämän pääluvun lopussa.)

Kuvio on työstetty OTTO-hankkeessa järjestetyssä työpajaseminaarissa turvapaikanhakijoiden kanssa työskentelevien ammattilaisten kanssa. Lisäksi kuviossa olevan janan rakentamisessa on hyödynnetty kaikkia niitä havaintoja, keskusteluja ja haastatteluja, jotka toteutettiin OTTO-hankkeen koulutuspäivissä, tietoiskussa, ja erilaisissa teemapäivissä. Jana pohjautuu sekä työntekijöiden että turvapaikanhakijoiden kokemuksiin ja teoreettiseen tietoon. Janassa esille tulevat toiminnot ovat suuntaa antavia ja ne voivat olla myös kronologisesti eri järjestyksessä yksilöllisestä turvapaikanhakuprosessin etenemispoluista ja eri vaiheisiin reagoimisesta johtuen. Kuviossa on pyritty nostamaan esille niitä tehtäviä, joita osaamisen tunnistamisen suhteen voidaan turvapaikkaprosessin aikana huomioida ja edistää. Konkreettisten toimintojen kehittäminen ja niissä tukeminen siten, että huomioidaan myös turvapaikkaa hakevan henkilön oma henkilökohtainen elämäntilanne, on oleellista. Seuraavaksi tarkastelen näitä konkreettisia vastaanottokeskuksessa mahdollistuvia toimintoja.

Osaamisen tunnistamisen kehittämisessä tärkeää olisi aluksi huolehtia siitä, että turvapaikkaa hakevalle syntyy ymmärrys osaamisen merkityksestä, osaamisen kehittämisestä ja osaamisen tunnistamisen mahdollisuuksista. Tämä edellyttää yhtä lailla henkilöstöltä taitoa ja tietoa osaamisen tunnistamisen prosessin aloittamisesta mahdollisimman varhaisessa vaiheessa.

Koska osaamisen tunnistaminen sisältää paljon oppimiseen liittyvää sanastoa ja käsitteistöä voidaan se yhdistää vastaanottokeskuksissa järjestettävään oppimistoimintaan. Tällöin vastaanottokeskusten oppimissisältöjä ja opetussuunnitelmia tulisi yhtenäistää ja kehittää enemmän sisällöllisesti siten, että niiden avulla opittaisiin suomalaisessa koulutusjärjestelmässä vaadittavia tietoja ja taitoja. Osaamiskartoituksia tekevän henkilöstön olisi myös hyvä olla tietoinen osaamisen tunnistamisen käsitteellisistä perusteista ja tehdä kiinteää yhteistyötä vastaanottokeskuksissa toimivien opettajien kanssa. Seuraavassa kuviossa on kuvattu turvapaikanhakijan osaamisen tunnistamisen prosessin ensimmäinen vaihe konkreettisine toimintoineen:

Kuvio 1. Osaamisen tunnistamisen prosessin hahmottaminen

OSAAMISEN KEHITTÄMISEN PERUSTAN LUOMINEN

Ensimmäisessä vaiheessa tärkeää on pyrkiä ymmärtämään osaamisen kehittämisen ja osaamisen tunnistamisen merkitys sekä ne erilaiset polut, joiden avulla osaamista voidaan kehittää. Osaamisen tunnistamisessa on osaamiskartoitusten ja henkilökohtaisen osaamisprofiilin lisäksi tärkeää osaamisen tunnistamisen mahdollisuuksien kartoitus. Kysymyksenä on tällöin se, millaisia mahdollisuuksia vastaanottokeskuksessa on ammatillisen osaamisen kartoitukseen, näyttämiseen, kehittämiseen ja tunnistamiseen. Koska vastaanottokeskusten resurssit eivät yksinään riitä osaamisen tunnistamiseen, on erityisen tärkeää yhteistyö ja työnjaon selvittäminen osaamisen tunnistamisessa. Osaamisen tunnistamiselle olisi siten luotava rakenne, ja huomioitava, että alkuvaiheen osaamisen tunnistamisprosessissa toteutuu yhtäaikaaisesti useita eri toimintoja.

Oleellista on jäsentää sitä, mitä vastaanottokeskuksissa voidaan tehdä, ja mitä vastaanottokeskusten ulkopuolella voidaan tehdä. Tämä edellyttää hyvin toimivien yhteistyösuhteiden rakentamista vastaanottokeskusten ulkopuolisiin työ- ja koulutusinstituutioihin. Mahdollisuudet osallistua vastaanottokeskusten ulkopuoliseen toimintaan, esimerkiksi järjestöjen toimintaan, oppilaitoksiin tai harrastuksiin vahvistavat toivoa ja uskoa tulevaisuuteen. Samalla ne myös ylläpitävät motivaatiota integroitua ja osallistua yhteiskunnan toimintoihin. Motivaation herääminen ja sen ylläpitäminen edellyttävät sekä yksilöllisiä toimintoja, että osaamisen tunnistamisen prosessin rakenteen muodostumista. Parhaimmillaan koulutus- ja ohjaustoiminnot ovat jäsentyneet jo vastaanottokeskusvaiheen alusta systemaattisesti eteneväksi prosessiksi. Henkilöstöltä tämä edellyttää tavoitteellisen osaamisen tunnistamisen prosessin merkityksen tiedostamista ja suunnitelmallista toimintaa yhteistyösuhteiden kehittämiseksi.

OPPIMAAN OPPIMINEN JA ERILAISET OPPIMISKULTTUURIT

Osaamisen tunnistamisen rakenteen jäsentämisen yhteydessä osaamisen tunnistamisen mahdollisuuksia voidaan tarkastella yksilön näkökulmasta. Tällöin osaamisen kehittämiseen ja sen tunnistamiseen liittyy ensinnäkin henkilön omien potentiaalien kartoitus. Omia potentiaaleja ovat varsinaisen ammatillisen ydinosaamisen lisäksi yksilön oppimaan oppimisen valmiudet, jotka saattavat erilaisista oppimiskulttuureista johtuen olla eri henkilöiden kohdalla erilaisia. Oppimaan oppimista ovat ne tiedot, taidot, asenteet ja toimintavalmiudet, jotka ohjaavat uuden oppimista sekä ylläpitävät yksilön halua jatkuvaan itsensä kehittämiseen. (Hautamäki, Kupiainen, Marjanen, Vainikainen & Hotulainen 2013, 13.)

Oppimaan oppimisen taitojen kehittäminen edellyttää sitä, että niiden tasoa havainnoidaan ja arvioidaan sekä suunnitellaan näiden taitojen kehittämiseksi oppimismahdollisuuksia. Tämä edellyttää yhteistyön toteutumista vastaanottokeskuksen sisällä toimivien eri ammattiryhmien, kuten opettajien ja varsinaista osaamiskartoitusta tekevän henkilöstön välillä. Oppimaan oppiminen ja erilaisten oppimiskokemusten tarkastelu olivat OTTO-hankkeessa saatujen kokemusten mukaan tärkeitä myös motivaation ylläpitämisessä. Erojen tarkastelu oppimiskokemusten ja -tapojen suhteen synnytti hankkeen koulutuspäivien aikana paljon keskustelua. Oppimaan oppiminen voidaan aloittaa jo esimerkiksi vastaanottokeskusten suomen kielen tai yhteiskuntatietouden opetuksessa. Lisäksi myös ohjaukseen liittyvissä tehtävissä oppimaan oppimisen taitoja voidaan kehittää ja arvioida.

ELINIKÄINEN OPPIMINEN

Oppimaan oppimisen ohella länsimaissa korostetaan tänä päivänä elinikäistä oppimista, jolloin oppimisen katsotaan olevan koko elämän ja työuran tahtaava prosessi, jossa osaaminen kehittyy jatkuvasti. (Korhonen 2009, 18.) Elinikäisessä oppimisessa vastuun ottaminen omasta oppimisesta korostuu. Oppimiskulttuurit vaihtelevat eri kulttuureissa. Suomessa on jo pitkään korostettu oppijakeskeistä ja yhteisöllistä oppimiskulttuuria, jonka taustalla on sosiaalikonstruktivistinen oppimiskäsitys. (Repo-Kaarento 2006, 13; Lonka 1997, 7; Hakkarainen, Lonka & Lipponen 2004.) Sosiaalikonstruktivistisessa oppimiskäsityksessä korostuvat aiemman tiedon merkitys oppijalle, tiedon reflektointi yhteisöllisesti ja tämän reflektoinnin pohjalta uuden tiedon kumuloituminen. Oppiminen on siten dialogiin pohjautuvaa, ja oppijalta odotetaan kykyä osallistua opetukseen, sekä kykyä tarkastella ja analysoida oppimaansa. (Nisula 2013, 68.) Lisäksi oppijan tulisi pyrkiä asettamaan omia tavoitteitaan oppimiselleen. Opettajakeskeisestä oppimiskulttuurista tulevalle omien oppimistavoitteiden asettaminen ja omasta oppimisesta vastuun ottaminen voi olla vaikeaa, jolloin sitä tulee harjoitella. Erilaisen oppimiskulttuurin oppimisessa oleellista Korhosen (2009) mukaan on erilaisiin opiskelukäytänteisiin opettelu, joka voidaan asettaa ensimmäiseksi tavoitteeksi. Tähän voidaan luontevasti ja johdonmukaisesti sisällyttää erilaisia oppijakeskeisiä työskentelymuotoja. (Korhonen 2009, 37.)

OSAAMISEN KÄSITTEEN YMMÄRTÄMINEN

Sekä opetuksessa että ohjauksessa tulee tukea vieraasta kulttuurista tulevia ymmärtämään osaamisen käsite ja mitä osaamisella eri ammattiteissa tarkoitetaan. Lisäksi ohjauksessa tuetaan turvapaikkaa hakevaa hahmottamaan sitä, millaista osaamista hänen tavoittelemassaan ammatissa vaaditaan, sekä ymmärrystä siitä, miten aikaisempaa osaamista voidaan huomioida. Oleellista on tarjota turvapaikkaa hakevalle itselleen välineitä oman osaamisen tunnistamiseen ja erityisesti sen kuvaamiseen.

Osaamisen käsite vaihtelee eri kulttuureissa ja on yleistä, ettei turvapaikkaa hakeva aluksi tiedä mikä osaamisen merkitys suomalaisessa yhteiskunnassa ja työelämässä on. Pusa (2017) toteaa, että osaaminen voidaan ymmärtää eri maissa eri tavoin. Useissa maissa korostetaan formaalia osaamista, josta annetaan dokumentti, esimerkiksi tutkintotodistus. Osaamista on kuitenkin voinut kertyä huomattava määrä elämän aikana, jonka näkyväksi saaminen olisi tärkeää. (Ohjausryhmä: Maahanmuuttajien osaaminen tunnistettava

nykyistä paremmin 2017.) Henkilölle tulisi syntyä jonkinlainen käsitys siitä, millaista osaamista hänen mahdollisesti aiemmassa tekemässään työssä tai hankkimassaan ammatissa Suomessa vaaditaan. Luontevin vaihe osaamisen käsitteen selkiyttämiseksi on vastaanottokeskusten järjestämässä yhteiskuntatietouden opetuksessa suomalaisen koulutusjärjestelmään liittyvän informaation jakamisen yhteydessä. Myös ohjauksessa, erityisesti osaamiskartoitusten yhteydessä osaamisen käsitteen avaaminen on tärkeää. Tämä edellyttää kulttuuristen erojen tiedostamista ja ymmärtämistä. Henkilö, jonka osaamista pyritään tunnistamaan, on avainasemassa oman osaamisensa suhteen. Tällöin on tärkeää, että hänelle tulevat osaamisen käsite ja osaamisen merkitys ymmärrettäviksi.

Osaamisen tunnistamisen prosessin toisessa vaiheessa keskeiseksi tavoitteeksi nousee turvapaikanhakijan oman osaamisen arvioinnin ja osaamisen kuvaamisen harjoittelu. Tämä edellyttää

- Pedagogisia ja ohjauksellisia menetelmiä, kuten portfolion hyödyntämistä ja oman osaamisen kuvaamiseen liittyvää tavoitteellista harjoittelua
- Turvapaikkaa hakevan ammatillisen ydinosaamisen itsearviointitaitojen tavoitteellista kehittämistä
- Sähköisten työkalujen käyttöön ottamisen valmiuksien kehittämistä
- Motivaation ylläpitämistä ja vahvistamista

Seuraavassa kuviossa on kuvattu osaamisen tunnistamisen prosessin toiseen vaiheeseen liittyviä konkreettisia toimintoja:

VAIHE 2: OSAAMISEN KUVAAMISEN HARJOITTELU

- Itsetuntemus ja itsearviointitaitojen harjoittelu
- Ammatin osaamisvaatimusten kuvaaminen turvapaikanhakijalle ja ohjaus tiedon etsimiseen
- Oman osaamisen peilaaminen ammatin ydintavoitteisiin
- Osaamiskartoitukset ja ansioluettelon tekemisen harjoittelu
- Oman ammatillisen osaamisprofiilin työstäminen
- Osaamiskartoitusten ja osaamisprofiilin dokumentointi

Kuvio 2. Osaamisen kuvaamisen harjoittelu

ITSETUNTEMUS JA ITSEARVIOINTITAITOT

Jotta työelämään polut työelämään tai koulutukseen mahdollistuisivat, on henkilön oman osaamisen tunnistaminen ja sen kuvaaminen tärkeää. Osaamisen tunnistamisen yhtenä ulottuvuutena onkin vahvistaa henkilön itsetuntemusta ja itsearviointitaitoja. Itsearviointitaitojen haastavuus tuli esille OTTO-hankkeessa osaamiskartoitusten yhteydessä. Monella henkilöllä oli suuria vaikeuksia kuvata omaa työn tai kulutuksen aikana syntynyttä osaamistaan. Vaarana on tällöin se, että osaamiskartoitukset jäävät pinnallisiksi ja suurimmalta osalta ohjaajan tuottamaksi, jolloin todellista yhteistyötä arvioinnissa ei synny. Tottumattomuus itsearviointiin voi tuottaa haasteita erilaisesta oppimiskulttuurista tulevalle, jolloin tätä tulee harjoitella. Itsearvioinnin kehittämisen apuna voidaan hyödyntää erilaisia tehtäviä. Esimerkiksi erilaiset portfolio-tyyppiset tehtävät voivat olla itsearvioinnin tukena, jolloin oman kertyneen osaamisen sanoittamista harjoitellaan.

AMMATIN YDINOSAAMISEN JA OSAAMISTAVOITTEIDEN TARKASTELU

Jo vastaanottokeskusvaiheessa on tärkeä tarkastella sitä, millaista osaamista turvapaikkaa hakevan aiemmin työskentelemällään alalla, tai omaamassaan ammatissa, Suomessa edellytetään. Käytettävät osaamiskartoitukset ovat tavallaan alkukartoituksia henkilön osaamisesta ja kiinnostuksen kohteista. Jos kuitenkin tavoitellaan turvapaikkaa hakevan alustavaa osaamisprofiilia, tulisi hänelle syntyä käsitys siitä, mikä tämä osaamisprofiili on, ja mitä varten se on kehitetty. Osaamisprofiilin avulla kuvataan yleensä sitä, mitä osaamista tulisi olla suhteessa tavoiteltavaan työhön. Osaamista on vaikea arvioida, mikäli ei tiedetä, millaista osaamista tulisi arvioida.

Oppilaitosten opetussuunnitelmat ovat tänä päivänä hyvin löydettävissä internetin kautta. Turvapaikkaa hakevaa tulisi auttaa ymmärtämään koulutusjärjestelmää ja sitä millaista osaamista eri koulutusinstituutioissa yleisellä tasolla opitaan. Eri ammateista on löydettävissä paljon eri kielille käännettyjä tai selkokielisiä itseoppimista mahdollistavia materiaaleja. Monissa ammatillisissa oppilaitoksissa maahanmuuttajien osaamisen tunnistamisen prosesseja on kehitetty, jolloin niistä löytyy ohjausta, selkokielisiä kuvauksia ja jopa kieltä osaamattomalle kuvia eri ammateista ja selkokieliset kuvaukset vaadittavasta osaamisesta.

Ohjatusti, näiden jo kehitettyjen välineiden avulla, on mahdollista tukea erilaisista työkaluista tulevia peilaamaan omaa hankittua osaamistaan

Suomessa vaadittavaan ammatilliseen osaamiseen. Esimerkiksi portfolion tekemisen avulla henkilöä tuetaan kuvaamaan omaa osaamistaan suhteessa tavoiteltavaan työhön. Portfolion työstämisessä voidaan hyödyntää ammatin ydinosaamista esittäviä kuvia (OTTO-Esikotoutumisen oppaan sisältämät materiaalit) sekä eri oppilaitosten maahanmuuttajataustaisille opiskelijoille kehitettyjä materiaaleja. Esimerkiksi auton asentajan tulee osata kuvata auton perusosat ja kertoa, mitkä niiden tehtävät ovat. Tällaisia tehtäviä on mahdollista harjoitella myös heikommallakin kielitaidolla.

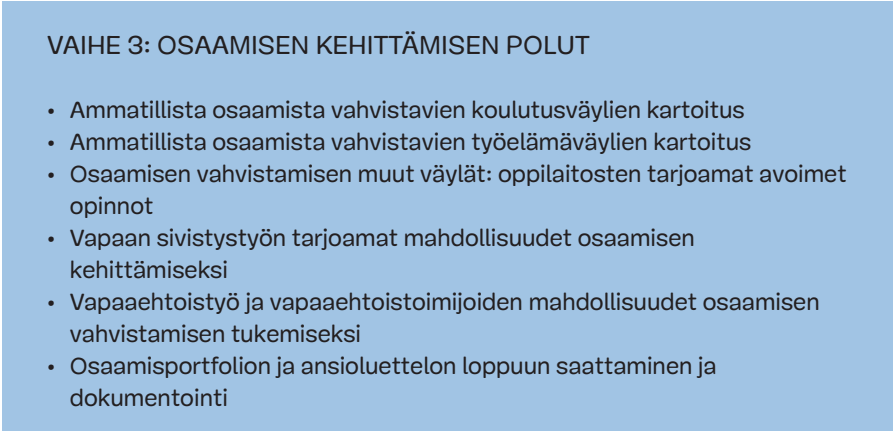
Sähköiset työkalut antavat monenlaisia mahdollisuuksia myös itsenäiseen työskentelyyn. Kehitetyjä virtuaalisia ja sähköisiä menetelmiä tulisi hyödyntää osaamisen tunnistamisessa, osaamistavoitteiden kuvaamisessa sekä oman osaamisen arvioimisen ja kehittämisen keinoina jo turvapaikkahaun alkuvaiheissa. Tämä edellyttää sitä, että työntekijöillä on selkeästi tiedossa eri materiaaleja, joihin turvapaikkaa hakevaa voidaan ohjata. OTTO-hankkeen aikana osallistujat toivat useaan otteeseen esille sen, etteivät he tiedä mistä tietoa ammateista voisi saada. Ohjauksen avulla voidaan tukea ja ohjata tiedon piiriin sekä kehittää myös luotettavan tiedon haun kriteerien ymmärtämistä.

OSAAMISKARTOITUKSET JA OSAAMISPROFIILI

Vasta osaamisen käsitteen ymmärtämisen jälkeen voidaan kartoittaa ja dokumentoida systemaattisesti turvapaikanhakijan aiempi koulutustaso, työkokemus ja kielitaito sekä mahdolliset dokumentit niistä. Osaamisen käsitteen ymmärtäminen on edellytyksenä sille, että henkilöllä on oikea käsitys siitä, mihin tarkoitukseen häneltä tietoja kerätään. Usein monimutkaiset ja pitkät osaamiskartoituslomakkeet vievät aikaa, ja monelle voi olla vaikea hahmottaa miksi lomakkeiden täyttäminen ja niiden dokumentointi ovat tärkeitä. OTTO-hankkeessa tuli useaan kertaan esille se, että erilaiset täytettävät lomakkeet herättävät kieltä osaamattomassa helposti epäluuloja ja aiheuttavat paljon kysymyksiä. Tästä syystä oleellista olisi, että virallisten lomakkeiden kartoittamisen aikana ja sitä ennen, huolehditaan siitä, että henkilö on tietoinen lomakkeiden merkityksestä. Osaamiskartoituksiin suunniteltujen lomakkeiden tulisi sisältää arviointia myös omien oppimisvalmiuksien ja kehitettävien taitojen ja tietojen osalta sen lisäksi että niissä kartoitetaan aiemmin hankittua osaamista. Tämä edellyttää jälleen itsearviointitaitoja ja niiden kehittymistä. Osaamiskartoitusten yhteydessä voidaan myös tukea henkilön itsensä tekemää ansioluetteloita omasta koulutuksestaan ja työkokemuksestaan. Ansioluettelon merkityksen ymmärtäminen osana työnhakuprosessia on vieraasta työkuulttuurista tulevalle oleellista.

Osaamisen kartoitusta varten tehtyjen dokumenttien tarkoituksena on, että ne toimivat myöhemmässä vaiheessa apuna myös kotoutumisen tavoitteiden ja keinojen välineenä. Tästä syystä osaamisen tunnistamiseksi tehdyt dokumentoinnit tulisi siirtää myönteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen henkilön mukana vastaanottavaan kuntaan. Hyvin tehtyjen dokumenttien pohjalta henkilön työllistymispolkua on helpompi lähteä vastaanottavassa kunnassa suunnittelemaan. Maahanmuuttajien koulutuspolkujen nopeuttaminen ja joustavat siirtymät -työryhmän loppuraportissa ja toimenpide-esityksissä (2017, 18) todetaan, että osaamiskartoitukseen liittyvät tiedot tullaan siirtämään Maahanmuuttoviraston kehittämänä Umarek-järjestelmään. Henkilölle itselleen voi tuetun osaamisen tunnistamisen prosessin aikana syntyä osaamisprofiili. Osaamiskartoitus on osaamisprofiilin taustalla. Aiemmin mainittu portfolion tekeminen tukee oman osaamisprofiilin syntymistä. Tämän voidaan ajatella olevan laajempi kuin osaamiskartoitus ja kohdentuu jo selkeästi tiettyyn, määritettyyn ammattiin. Osaamisprofiilia henkilö voi hyödyntää heti astuessaan kotouttamislainsäädännön piiriin.

Viimeistään kolmannessa osaamisen tunnistamisen prosessin vaiheessa vastaanottokeskusten ulkopuolisten tahojen merkitys korostuu. Tässä vaiheessa olisi hyvä myös alustavien osaamiskartoitusten, osaamisprofiilien ja ansioluetteloiden olla dokumentoituina tulevaa kuntaan siirtymistä varten. Kolmannessa vaiheessa osaamisen tunnistamisen prosessia painottuu yhteistyö työelämän ja oppilaitosten kanssa:

VAIHE 3: OSAAMISEN KEHITTÄMISEN POLUT

- Ammatillista osaamista vahvistavien koulutusväylien kartoitus
- Ammatillista osaamista vahvistavien työelämäväylien kartoitus
- Osaamisen vahvistamisen muut väylät: oppilaitosten tarjoamat avoimet opinnot
- Vapaan sivistystyön tarjoamat mahdollisuudet osaamisen kehittämiseksi
- Vapaaehtoistyö ja vapaaehtoistoimijoiden mahdollisuudet osaamisen vahvistamisen tukemiseksi
- Osaamisportfolion ja ansioluettelon loppuun saattaminen ja dokumentointi

Kuvio 3. Osaamisen kehittämisen polut

KOULUTUS- JA TYÖPOLKUJEN KARTOITUS

Hyvien työelämä- ja koulutusorganisaatiosuhteiden avulla voidaan turvapaikanhakuajan loppuvaiheessa tarjota työelämään integroitumista vahvistavia toimintoja ja aktiviteetteja. Toiminnan järjestämisessä pyritään kehittämään vastaanottokeskusten ja paikallisen työelämän välisiä suhteita ja tukemaan turvapaikanhakijoiden työhön ja koulutuspolkuihin tutustumista sekä pyritään levittämään tietoa turvapaikkaa hakeville mahdollisista potentiaaleista koulutusväylistä.

Hyvät yhteydet työelämään ja mahdollisten työelämään tutustumispaikkojen etsiminen ovat työelämään tutustumisen ja työelämätaitojen kehittymisen lisäksi myös ovi osaamisen tunnistamiseen ja sen näyttämiseen. Vastaanottokeskuksen ulkopuolella tapahtuvan osaamisen kehittämisessä ja sen mahdollisessa arvioinnissa voidaan hyödyntää vastaanottokeskusten ulkopuolisia tahoja ja niiden resursseja. Ulkopuolisina tahoina voivat toimia esimerkiksi vapaaehtoistoimijat tai opiskelijat. Lisäksi kolmannen sektorin, kuten järjestöjen tai seurakunnan kanssa tehtävä yhteistyö osaamisen tunnistamiseksi ja sen kehittymiseksi voi tukea turvapaikkaa hakevan etenemistä työelämään. Työelämässä toimimisen aloittaminen ei aina ole toisesta kulttuurista tulevalle ole helppoa. (Nisula 2010, 161–162.) Usein työelämässä toimimiseen tarvitaan tukea ja esimerkiksi työelämään mentoiminnin malleja.

Yhteistyö eri oppilaitosten ja työelämän kanssa on keskeisessä asemassa koska varsinaista virallista osaamisen arviointia ammatillisten tutkintojen vaatimusten mukaisesti voivat tehdä ainoastaan oppilaitokset yhdessä työelämän kanssa. Oleellista siten on, että alueen koulutusorganisaatioihin luodaan toimivat yhteistyösuhteet nimettyine henkilöineen, jolloin myös ohjaus työ- ja opiskelupolkuihin helpottuu. Vastaanottokeskuksissa ei kuitenkaan yksistään pystytä vaikuttamaan koulutuspolkujen avautumiseen, vaan tämä edellyttää myös oppilaitoksissa turvapaikanhakijoiden huomioimista ja heidän tarpeisiinsa vastaamiseen kehitettyjen koulutusväylien suunnittelemista. Osaamisen näyttäminen edellyttää myös koulutusorganisaation mukana olemista, jotta osaaminen voidaan dokumentoida ja hyväksi lukea mahdollisissa perus- tai täydentävissä opinnoissa.

Yksilöllisellä tasolla turvapaikkaa odottavien kanssa tehtävä työskentely jatkuu henkilökohtaisten tavoitteiden ja osaamisprofiilin rakentamisella. Selkiytyneet tavoitteet oman osaamisen kehittämisessä sekä ammatillisissa tavoitteissa ovat edellytys myöhempään kotoutumisvaiheen työelämäintegroitumiseen. Oman osaamisprofiilin, ansioluettelon ja henkilökohtaisten osaamisen kehittämisen tavoitteiden tulisi olla kolmannessa vaiheessa valmiina kuntaan

siirtymistä varten. Dokumentoinnissa olisi huomioitava myös se, miten tehdyt dokumentit osaamisprofiileineen siirtyvät turvapaikkaa hakevan mukana vastaanottokeskuksesta eteenpäin, ja millainen omistajuus henkilöllä itsellään on hänestä kerättyihin tietoihin sekä hänen itsensä tekemiin ansioluetteluihin, osaamisprofiileihin ja portfolioihin.

Seuraavalla sivulla kuvataan osaamisen tunnistamisen konkreettisten toimintojen koko vaiheistus:

VAIHE 1: OSAAMISEN TUNNISTAMISEN PROSESSIN HAHMOTTAMINEN

- Osaamisen hankkiminen ja osaamisen tunnistaminen ymmärrettäväksi poluksi ja käsitteiksi turvapaikkaa hakeville ja työntekijöille
- Erialaisten oppimiskulttuurien ja erojen tarkastelu
- Osaamisen käsitteen kulttuuristen erojen tarkastelu
- Elinikäisen oppimisen ja oppimaan oppimisen taitojen tarkastelu ja niiden alustava arviointi yhdessä turvapaikkaa hakevan kanssa
- Yhteistyön kehittäminen opettajien ja osaamisen kartoituksia tekevien työntekijöiden välillä
- Motivaation rakentaminen

VAIHE 2: OSAAMISEN KUVAAMISEN HARJOITTELU

- Itsetuntemus ja itsearviointitaitojen harjoittelu
- Ammatin osaamisvaatimusten kuvaaminen ja ohjaus tiedon etsimiseen
- Oman osaamisen peilaaminen ammatin ydintavoitteisiin
- Osaamiskartoitukset ja ansioluettelon tekeminen
- Oman ammatillisen osaamisprofiilin työstäminen
- Osaamiskartoitusten ja osaamisprofiilin dokumentointi

VAIHE 3: OSAAMISEN KEHITTÄMISEN POLUT JA DOKUMENTIT

- Ammatillista osaamista vahvistavien koulutusväylien kartoitus ja ohjaus
- Ammatillista osaamista vahvistavien työelämäväylien kartoitus ja ohjaus
- Osaamisen vahvistamisen muut väylät: oppilaitosten tarjoamat avoimet opinnot
- Vapaa sivistystyön tarjoamat mahdollisuudet osaamisen kehittämiseksi
- Vapaaehtoistyö ja vapaaehtoistoimijoiden mahdollisuudet osaamisen vahvistamisen tukemiseksi
- Osaamisportfolion ja ansioluettelon loppuun saattaminen ja dokumentointi

Kuvio 4. Osaamisen tunnistamisen vaiheistus

LOPUKSI

Osaamisen tunnistamisessa on tärkeää nähdä sen prosessinomaisuus ja vaihteellisuus. Osaamisen tunnistaminen ja sen kartoittamisen ensimmäiset vaiheet tulee aloittaa mahdollisimman varhain ja mahdollisimman jäseny-neesti. Osaamisen tunnistaminen, arviointi ja sen kehittäminen ovat oleellisia kaikille, myös turvapaikkaa hakeville. Mitä varhaisemmassa vaiheessa omaa osaamista voi tuoda esille, tunnistaa ja ymmärtää sen merkityksen suomalaissa työelämässä ja koulutuspolkuvalinnoissa, sitä paremmat mahdollisuudet mahdollisesti Suomeen jäävällä turvapaikkaa hakevalla henkilöllä on kotoutumiseen, osallisuuteen ja työelämään integroitumiseen.

Osaamisen tunnistaminen ei ole yksinkertainen prosessi. Osaamisen tunnistamisen ymmärtäminen pelkästään mekaanisena dokumentointina aiemmasta koulutuksesta tai työkokemuksesta jää kapeaksi ja riittämättömäksi. Ohessa tarvitaan myös muita osaamista ja sen kehittämistä edistäviä tukimuotoja. Laajemmin ymmärrettynä osaamisen tunnistaminen edellyttää henkilöstöltä monikulttuurisia ohjaustaitoja, kykyä tukea turvapaikanhakijaa soveltamaan aiemmin oppimaansa ja osaamistaan uuteen kulttuuriin, kykyä avata vaikeita käsitteitä ymmärrettäväksi eri kieliryhmistä tuleville, tavoitteellista toimintaa tunnistaa osaamisen kehittämisen mahdollisuuksia turvapaikanhakuvaiheessa sekä yhteistyömahdollisuuksien kartoittamisesta alueen eri toimijoiden kanssa.

Tärkeää on myös se, että osaamisen tunnistaminen tehdään yhteistyössä turvapaikkaa hakevan kanssa. Se ei saisi olla ainoastaan tietojen keräämistä tilanteessa, jossa henkilöllä itselleen ei synny käsitystä siitä, mihin tietoja tarvitaan tai käytetään. Yhteistyössä turvapaikkaa hakevan kanssa tulisi luoda polkuja, jotka tukevat niin osaamisen kuvausta, arviointia kuin sen kehittymistä. Yhteistyön kehittäminen, sekä vastaanottokeskuksen sisällä työntekijöiden välillä, että vastaanottokeskusten ulkopuolisten tahojen, kuten oppilaitosten ja työelämän kanssa, on osaamisen tunnistamisessa oleellista.

LÄHTEET

Hakkarainen, K., Lonka, K. & Lipponen, L. 2004. Tutkiva oppiminen. Järki, tunteet ja kulttuuri oppimisen sytyttäjänä. Helsinki: WSOY.

Hautamäki, J., Kupiainen, S., Marjanen, J., Vainikainen, M-P. & Hotulainen, R. 2013. Oppimaan oppiminen peruskoulun päättövaiheessa. Tilanne vuonna 2012 ja muutos vuodesta 2001. Tutkimuksia 347. Käyttäytymistieteellinen tiedekunta. Opettajan-

koulutuslaitos. Helsingin yliopisto. Viitattu 28.3 2018. https://blogs.helsinki.fi/cea-arviointi/files/2016/09/Oppimaan_oppiminen_2001-2012.pdf.

Korhonen, S. 2009. Oppimaan oppiminen maahanmuuttajien koulutuksessa. Kehittämishankeraportti. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, ammatillinen opettajakorkeakoulu. Viitattu 22.3 2018. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jamk-1251979071-2>.

Lonka, K. 1997. Explorations of constructive processes in student learning. Väitöskirja. Researchgate.net. Viitattu 25.6.2018. https://www.researchgate.net/profile/Kirsti_Lonka/publication/246146099_Explorations_of_constructive_processes_in_student_learning/links/0c960525d72f299c62000000/Explorations-of-constructive-processes-in-studentlearning.pdf.

Maahanmuuttajien koulutuspolkujen nopeuttaminen ja joustavat siirtymät -työryhmän loppuraportti ja toimenpide-esitykset. 2017. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 36/2017. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö. Viitattu 30.5.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-238-5>.

Martín, I., Arcarons, A., Aumüller, J., Bevelander, P., Emilsson, H., Kalantaryan, S., MacIver, A., Mara, I., Scalettaris, G., Venturini, A., Vidovic, H., van der Welle, I., Windisch, M., Wolffberg, R. & Zorlu, A. 2016. From Refugees to Workers. Mapping Labour-Market Integration Support Measures for Asylum Seekers and Refugees in EU Member States. Volume I: Comparative Analysis and Policy Findings. Migration Policy Centre (MPC) at the Robert Schuman Centre for Advanced Studies of the European University Institute in Florence (EUI). Viitattu 15.4.2018. https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/user_upload/Studie_NW_From_Refugees_to_Workers_Vol1.pdf.

Nisula, L. 2010. Vuorovaikutuskulttuuri ja sen jäsentyminen maahanmuuttajien työllistymisvalmennuksessa. Väitöskirja. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Viitattu 30.5.2018. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-2011611138>.

Nisula, L. 2013. Vuorovaikutus monikulttuurisella oppimisnäyttämöllä. Julkaisussa Mervan käsikirja – Työkaluja oppilaitoksen monikulttuuriseen arkeen. Toim. R. Metsänen & L. Nisula. Hämeen ammattikorkeakoulu, Ammatillinen opettajakorkeakoulu. Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu.

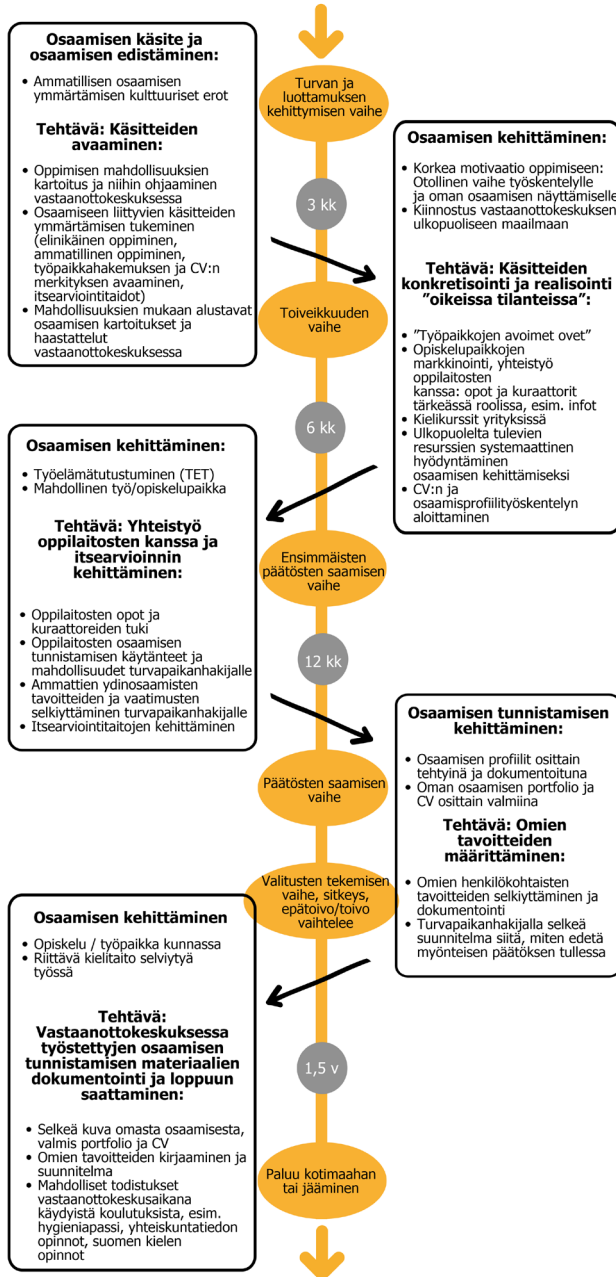
Ohjausryhmä: Maahanmuuttajien osaaminen tunnistettava nykyistä paremmin. 2017. Tiedote Opetus- ja kulttuuriministeriön verkkosivuilla 25.9.2017. Viitattu 17.4 2018. http://minedu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/maahanmuuttajien-osaaminen-tunnistettava-nykyista-paremmiin.

Opas esikotoutumiseen. 2018. OTTO-hankkeessa tuotettu opas. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Viitattu 30.5.2018. <http://oppimateriaalit.jamk.fi/otto/>.

Pusa, M-L. 2017. Maahanmuuttajien osaamisen tunnistaminen. Lapin aluehallintovirasto. Rovaniemi. Viitattu 25.2.2018. <http://docplayer.fi/26325836-Maahanmuuttajien-osaaminen-kayttoon-nakokulmia-osaamisen-tunnistamiseen-maija-leena-pusa.html>.

Repo-Kaarento, S. 2006. Yliopisto-opetuksen yhteistoiminnallinen kehittäminen. Licensiaattityö. Helsinki: Helsingin yliopisto. Viitattu 15.4.2018. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20061353>.

Osaamisen tunnistaminen turvapaikkaprosessin aikana

KIRJOITTAJAT

KIRJOITTAJAT

Tiia Luotojoki

Tiia Luotojoki on koulutukseltaan kasvatustieteiden maisteri ja sairaanhoitaja (AMK). Hän työskentelee Jyväskylän ammattikorkeakoulun hyvinvointiyksikön terveysalan lehtorina. Hänellä on pitkä työkokemus mielenterveys- ja päihdeasiakkaiden kanssa työskentelystä. Hän on kiinnostunut monikulttuurisuudesta ja opettaa hoitotyötä kansainvälisessä sairaanhoitajakoulutuksessa.

Riikka Sinivuo on koulutukseltaan terveystieteiden maisteri ja sairaanhoitaja. Hän työskentelee Jyväskylän ammattikorkeakoulun hyvinvointiyksikön terveysalan lehtorina. Hänellä on pitkä työkokemus akuutista hoitotyöstä. Hän on kiinnostunut monikulttuurisuudesta ja opettaa hoitotyötä kansainvälisessä sairaanhoitajakoulutuksessa. Hän tekee väitöskirjaa monikulttuurisesta hoitotyöstä.

Lotta Vesämäki, sosionomi

Lotta opiskeli OTTO-hankkeen aikana sosionomiksi Jyväskylän ammattikorkeakoulussa suuntautuen sosiaaliohjaukseen. Opiskelujen aikana hän tutustui laajasti sosiaalialan työkenttään erilaisten harjoittelu- ja opintojaksojen kautta. Lotta valmistui sosionomiksi joulukuussa 2017.

Jenny Joensuu

Jenny Joensuu opiskelee sosionomiksi Jyväskylän ammattikorkeakoulussa. Opin-
tojen ohessa hän työskentelee turvapaikanhakijataustaisten perheiden ja nuorten
parissa. Opinnoissa ja työssään hän on keskittynyt maahanmuuttajien psykososiaa-
lisen tuen edistämiseen ja kehittämiseen. Hän on kiinnostunut vuorovaikutuksesta,
osallisuudesta sekä ihmisoikeuksista

Ninna Salakka

Ninna Salakka on alkuperäiseltä koulutukseltaan filosofian maisteri. Hän opiskelee
sosionomi (amk) –tutkintoa Jyväskylän ammattikorkeakoulun hyvinvointiyksikössä.
Ninna on kiinnostunut kulttuurienvälisestä viestinnästä, monikulttuurisuudesta, maa-
hanmuuttokysymyksistä, vieraista kielistä ja elokuvista.

Kambiz Ghafouri

Kambiz Ghafouri has a background in studying in both humanities and healthcare science. He is interested in promoting human rights and equality in societies, regardless of race, gender, ethnicity, religion, sexual orientation or socio-economic status/class. Also as a multilingual journalist and translator, he tried to listen and reflect some less-told stories of the asylum seekers' psychological status in reception centers by interviewing them during dozens of meetings in a friendly environment at the side-line of OTTO project.

Teija Häyrynen

Teija Häyrynen on koulutukseltaan liikuntatieteiden lisensiaatti ja tanssi- ja yhteisötaiteilija. Hän työskennellyt yhteisötanssitaiteilijana mm. turvapaikanhakijoiden, vanhusten, työyhteisöjen ja vauvaperheiden kassa. Teija työskentelee Jyväskylän ammattikorkeakoulun hyvinvointiyksikön luovan toiminnan ja anatomian sekä liikuntatieteellisten aineiden lehtorina.

Tuija Ketola

Tuija Ketola on koulutukseltaan yhteiskuntatieteiden lisensiaatti. Hän työskentelee Jyväskylän ammattikorkeakoulun hyvinvointiyksikön sosiaalialan lehtorina. Tuija Ketola on kiinnostunut maahanmuuttajien osallisuuden vahvistumisen lisäksi kulttuurisista ja sosiaalipoliittisista kysymyksistä.

Leila Nisula

Leila Nisula on koulutukseltaan yhteiskuntatieteiden tohtori. Hän työskentelee Jyväskylän ammattikorkeakoulun hyvinvointiyksikön sosiaalialan lehtorina. Hän on kiinnostunut monikulttuurisuudesta, kotoutumisen tukemisesta ja eri kulttuureista tulevien välisestä vuorovaikutuksesta. Hän on osallistunut useisiin maahanmuuttajien koulutusta ja kotoutumista edistäviin hankkeisiin sekä toiminut opettajana kansainvälisissä opiskelijaryhmissä.

JYVÄSKYLÄN AMMATTIKORKEAKOULUN Julkaisuja

MYYN TI JA JAKELU
Jyväskylän ammattikorkeakoulun kirjasto
PL 207, 40101 Jyväskylä
Rajakatu 35, 40200 Jyväskylä
040 865 0801
julkaisut@jamk.fi
www.jamk.fi/julkaisut

VERKKOKAUPPA
www.tahtijulkaisut.net

jamk.fi

jamk.fi

JYVÄSKYLÄN AMMATTIKORKEAKOULU

PL 207, 40101 Jyväskylä

Rajakatu 35, 40200 Jyväskylä

Puh. 020 743 8100

Faksi (014) 449 9700

www.jamk.fi

AMMATILLINEN OPETTAJAKORKEAKOULU

HYVINVOINTIYKSIKKÖ

LIIKETOIMINTAYKSIKKÖ

TEKNOLOGIAYKSIKKÖ

Tämä julkaisu syntyi OTTO – Osallistuva arki kotoutumisen tukena – Turvapaikanhakijoiden sosiaalista osallisuutta vahvistava esikotoutumisen malli -hankkeen (2016–2018) tuloksena. Hanketta rahoitti Euroopan sosiaalirahasto. Julkaisussa nostetaan esille näkökulmia turvapaikanhakijoiden mahdollisuudesta esikotoutumiseen. Esikotoutumisen avulla vahvistetaan turvapaikanhakijoiden osallisuutta ja osallistumista yhteiskuntaan jo turvapaikanhakuvaiheessa.

Julkaisussa esiteltävässä esikotoutumisen mallissa käsitellään neljää kotoutumista vahvistavaa eri osa-aluetta. Kotoutumista tukevat turvapaikanhakijoiden mielekkään arjen rakentuminen, riittävä psykososiaalinen tuki, työelämävalmiuksien edistäminen ja aiemmin hankitun osaamisen tunnistamisen aloittaminen turvapaikkaprosessin aikana. Jokaisesta osa-alueesta on tuotettu julkaisuun erillinen prosessikuvaus, jonka lisäksi kaikkia osa-alueita tarkastellaan sekä teoreettisesti, että hankkeen aikana tapahtuneiden käytännön kokemusten valossa.

ISBN 978-951-830-488-6